

K

215 752

3

სსრ მეცნიერებათა აკადემიის

მეცნიერულ-პოპულარული სერია

გ. ლეონიძე

(დაბადებიდან 200 წლის გამო)

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
გამომცემლობა
19 თბილისი 53

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

მეცნიერულ-პოპულარული ლიტერატურის

გიორგი ლონიძე

ბ ე ს ი კ ი

(დაბადებიდან 200 წლის გამო)

შესავალი

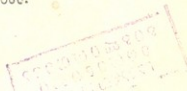
თუმცა ბესიკის ბრწყინვალე პოეტური სიტყვა ქართული პოეზიის უძვირფასეს მემკვიდრეობას ეკუთვნის, მაინც ბესიკი ნაკლებად არის შესწავლილი. დღემდის ჩვენ არა გვაქვს ყოველმხრივ გარკვეული და დადგენილი ბესიკის პოეტური ტექსტი. ბესიკის შემოქმედებას ჩვენამდე სრული სახით არ არის მოღწეული.

თვით ბესიკის ბიოგრაფიაში დღემდის ბევრი რამ გამოურკვეველია. ბესიკზე გავრცელებული ლეგენდები ძნელი გასარჩევია რეალურ ფაქტებისაგან, ასეთი ხვედრი დიდ პოეტებს რგებიათ. განსაკუთრებით აღმოსავლეთში, სადაც პოეტის რეალური სახე ხშირად ფანტასტიურად იცვლება ხოლმე.—ამნაირი მოვლენა ბესიკის მიმართ ბუნებრივია, ბესიკი არაჩვეულებრივი პოპულარული პოეტი იყო. მან შეაგვო მაშინდელი პოეზიის სფერო, იგი ჯერ კიდევ თავისი თანამედროვეობისაგან იყო გაღმერთებული, როგორც პოეტების მეტრი, „მელექსეთბაში“, ანუ პოეტების მეთაური, ცნობილი „რუსთველისაებრ ხმატკბილობით“, „მსგავსი რუსთველისა“ (იოანე ბატონიშვილი), „პირველი მესტიხე“. ისიც საგულისხმოა, რომ ბესიკს, როგორც დიდ პოეტს, სიცოცხლეშივე ჰყოლია პანეგირისტები.

პოეტის სიკვდილის შემდეგაც, ერთხანს ქართული პოეზიის მპყრობელ ხმად ისევ ბესიკის სიმღერის ხმა იყო. ბესიკის ამღერებითა და ფორმით საზრდოობდა ჩვენი ანაკრეონტული „მუხაბაზური“ პოეზია. გაიხსენეთ ამ ეპოქის მრავალი ლექსი „ბესარიონის ხმაზე“ დაწერილი, და ცხადი გახდება, რომ ბესიკის ლექსის ბრწყინვალე არტიზიმმა, ბესიკის ტკბილმა ხმამ განსაზღვრულ პერიოდში შეუძლებელი გახადა სხვა სიმღერის გავლენა საქართველოში.

ამ შემთხვევაში, მეტად ნიშნეულია გიორგი ერისთავის ერთი დავიწყებული ლექსი, რომელშიც რომანტიკოსი პოეტი აღნიშნავს ბესიკის პოეტური სახელის გარდუღახველობას.

„მახსოვს ერთხელა, საღამოს ჟამსა,
იყო ყრილობა სახლსა დიდებულს:

ტურფათა გვაშთა შექმნეს ცილობა, რომე აწინდელთ ქაბუკთა, შორის არ არს მწერალი:

ბესიკის ნაცვლად ვინ არისო, ვსთქვათ, მომღერალი?

რისთვის და ვისთვის, აწ მითხარით ვთქვა მე სიმღერა, ვინ მოისმინოს ჩემის სულის სიმისა, ბგერა?“

ამ ლექსიდან ისიც კარგად სჩანს, რომ თვით ბარათაშვილის დროინდელი ქართული საზოგადოება ბესიკის პოეზიაში სწორედ მის მუსიკალურ ხმასა და ამღერებას აფასებდა:

ბესიკის ნაცვლად ვინ არისო, ვთქვათ, მომღერალი?

მეორე რომანტიკოსი პოეტიც ვახტანგ ორბელიანი განსაკუთრებით აღნიშნავს ბესიკის მუსიკალობას:

„აქა ისმენენ ბესიკისა ხმასა ციურსა“.

საგულისხმოა ერთი ოფიციალური დოკუმენტი, რომელშიც 1840-იან წლების ქართული საზოგადოება აღტაცებას გამოსთქვამს სწორედ ბესიკის ტკბილ ხმისადმი. 1840-იან წლების განუხორციელებელი ჟურნალის „სინათლის“ გამომცემელი, აღნიშნავდნენ რათავისს განცხადებაში მთავრობის სახელზე სწავლისა და ხელოვნების დაცემას საქართველოში, ნაღვლიანად ჰკითხულობდნენ:

„აწ სადღა არიან ჩახრუხადენი, გინა შავთელნი, რუსთველნი და პეტრიწნი, სადღა ისმის ტკბილ ხმოვება ბესიკისა?“

ბესიკის „ტკბილხმოვანებით“ საკმაოდ დავალებულია ისეთი პოეტი, როგორიც იყო ალექსანდრე ქავჭავაძე, ბესიკის დაფნის მემკვიდრე.

დიდი შინაგანი ერთობა და ღრმა კავშირი აქვს ბესიკის პოეზიასთან თვით ნიკოლოზ ბარათაშვილს, რომლის პოეზიაში უსათუოდ შეიმჩნევა ბესიკის მგრძნობელობის მემკვიდრეობითობა და მისი პოეზიის ერთგვარი ზედმოქმედება.

ბესიკის ბრწყინვალე პოეტური სახელის ფუძე მუსიკალური სტიქიაა. ბესიკის პოეზია მუსიკიდან გამომდინარეობს, ბესიკი სმენის ოსტატია, მისი პოეტური პრინციპი—მუსიკაა. „ვინ მრავალი შაირი დაწერა სპარსთა ხმათა ზედა სამღერალი ქარ-

თულისა ენითა“, „გააკეთა სხუათა და სხუათა ზმანთა ზედან სიმღერისა ლექსები“. ამ ნოვატორობით დიდი დამსახურება მიუძღვის. მან საათნავსთან ერთად თულა სასახლის და თბილისის ქუჩების მუსიკალური რეპერტუარი, რომელსაც უმთავრესად ქართულ ფეოდალურ არისტოკრატის ესთეტიურ ცხოვრებაში აქტიური გავლენა ჰქონდა, ვიდრე მეჩვიდმეტე საუკუნის პირველ ნახევრიდან.

ბესიკს ჩვენ ვკითხულობთ, მაგრამ თანამედროვენი ბესიკის ლექსებს მღეროდნენ. ბესიკის ლექსების უპრაოდესობა მუსიკალურ ინსტრუმენტისათვის იწერებოდა. დღეს ბესიკის ლირიკას ჭიანჭურის სიმები დაშორდა, ამიტომ შემცირებულია ბესიკის სრულხმოვანება.

ბესიკის პოეტური მემკვიდრეობა მდიდარია და მრავალრიცხოვანი. ბესიკმა შექმნა სიყვარულის დიდებული სიმღერები, ელეგიური რომანსები, იგი დიდი ვნების და მღელვარების პოეტია, მის სატრფიალო ლირიკას დიდი გულწრფელობა და ძლიერი თავისებურება ახასიათებს.

თუ მძლავრია ბესიკის პოეტური პათოსი, მისი გულის ვნებანი, არა ნაკლებ მომხიბვლელია ბესიკის პოეტური ფორმის ბრწყინვალეობა, ლექსის პოეტური სიწმინდე, პლასტიურობა, დახვეწილობა, და რაც მთავარია, მუსიკალური გამომგონებლობა. ბესიკის მაღალ სიტყვიერი ოსტატობა და ნოვატორობა, ფორმალური და ტექნიკური ძიებანი—რიტმის სიმდიდრე, ლექსის ზომის მრავალგვარობა უნიკალურად ჰხდინა ბესიკის სახელს ქართულ პოეზიაში.

ბრწყინვალე მომღერლობასთან ერთად ბესიკი მძაფრი ეპიგრამატისტი და სატირიკოსია, შეუბრალებელი პოლემისტი. მის კალამს ეკუთვნის რეალისტური სატირული პოემა „რძალ-დედამთილიანი“, რომელიც ბესიკის შემოქმედების პირველ პერიოდს ეკუთვნის და გურამიშვილის „ქაცვია მწყემსზედ“ ადრე არის დაწერილი. ეს პოემა მითაც არის შესანიშნავი, რომ იგი ხალხური ფოლკლორის გავლენას ატარებს არა მარტო სიუჟეტურად, არამედ ენობრივადაც. ძველი „ღმერთების დიალექტის“ მბრძანებლობის დროს, ბესიკი გურამიშვილისაგან დამოუკიდებლევზას იკაფავს ცოცხალ სასაუბრო ენისაკენ, თუმცა ისიც უნდა შევნიშნოთ, რომ ხალხური ნაკადი ბესიკის პოეზიაში ვერ გაღრმავდა, პოეტი ვერ დაეუფლა საბოლოოდ ხალხურ სიტყვას და ერთგული

დარჩა სქოლასტური სტილიზაციისა, ამიტომ ბესიკის პოეზიის ნაწილობრივ სიცოცხლიანობა აკლია.

ბესიკი იმავე დროს გამირული პათოსის პოეტია. მან შექმნა ახალი ეპიური შედეგები—„ასპინძისათვის“, „რუხის ბრძოლა“. ამ ნაწარმოებებში, რომელშიც ბესიკი ბატალურ სურათების ოსტატად გვევლინება,—შესამჩნევია აგრეთვე ცდა ცხოვრებასთან ახლო მისვლისა. მისი გამირები ნატურიდან არიან გადმოწერილი, მისი პოეტური სიტყვა პრაქტიკულ მიზნების მატარებელია. ყოველივე ეს ერთგვარი რეაქციაა მაშინდელ სპარსულ საზღაპრო პოეზიის წინააღმდეგ და აქაც ბესიკი ნოვატორად წარმოგვიდგება.

ბესიკმა შექმნა აგრეთვე ახალი ქართული ოდა. ბესიკი დახელოვნებული ჰიმნოგრაფია. ბოლოს მან არაჩვეულებრივ გაამდიდრა ქართული პოეტური სიტყვის კულტურა. ამ შემთხვევაში დამახასიათებელია კალმასობის ცნობა ბესიკზე: „მოუთხრობენ ამისათვის, რომელ ჰსცოდნოდეს ზეპირად მთლად ლექსიკონი ქართული“. მართლაც, ბესიკი სიტყვის დიდი მეურნეა. და ბოლოს, ბესიკის ეპისტოლეებიდან და მოხსენებიდან სჩანს, რომ საქართველოს ლირიკულ პოეტს—იმპროვიზატორს პოლიტიკური მჭევრმეტყველებაც არა ჰკლებია; იგი ძლიერ დაუფლებულია რიტორიკის სტილიზაციას.

ბესიკი არ არის მხოლოდ ანაკრეონტული პოეტი, ცხოვრებისა და ბედნიერების მომღერალი, როგორც ჩვენში მიღებულია. იგი იმავე დროს ტრაგიული პოეტია.

მით უმეტეს, ბესიკი არ არის ყარაჩოღელი, როგორც ზოგიერთებმა გაუგებრობით მონათლეს. ალბათ მისთვის, რომ ბესიკის სატრაფიალო მუხამბაზებს აშულებიცი მღეროდნენ. მაგრამ ბესიკის პოეზიაში მეტად მცირეა ხალხური დერიტა, პირიქით, ბესიკის მწერლობის მთავარი ფუძე მწიგნობრული სიტყვაა. (საათნავას გავლენაზე შეიძლება ვილაპარაკოთ მხოლოდ მისს ყრმობის ლექსებში—„ან ალვა ხარ ტანადობით“ და სხვ.)

აღზრდით, კულტურით, მწერლობით მას არაფერი საერთო არა აქვს ყარაჩოღულ ფენებთან. უპირველესად, იგი XVIII საუკუნის მწიგნობრული მწერლობისა და მაშინდელი ინტელიგენციის საუკეთესო წარმომადგენელია. თანამედროვენიმას უწოდებდნენ ერუდიტს, „ნეცნიერებაში გამოცდილს“, „გონება სრულს, ცოდნით შენასრულს“.

როგორც ახლა ირკვევა, ბესიკი ახლოს მდგარა იმ ქართულ საზოგადოებრივ ჯგუფთან, რომლის ინტელექტუალური გამოვლი-

ნების მომენტი იყო მეთვრამეტე საუკუნის გამათავისუფლებელი ფილოსოფიის რაციონალიზმი, ანუ პირობითად რომ ვსთქვათ, ვოლტერიანობა.

ბესიკის ინტელექტუალური განვითარებისათვის საგულისხმობა ის ფაქტი, რომ იგი ზიარებული ყოფილა თავის დროის დას. ეგროპის მწერლობის ზოგ შედეგებს. მაგალითად, ბესიკის ლექსებიდან, რასაც დღემდის ყურადღებას არ აქცევდნენ, ირკვევა, რომ პოეტს სცნობია ლესაჟის რეალისტური რომანი „ვილბლაზი“, რომელიც შესანიშნავ სოციალურ სატირას წარმოადგენს.

ბესიკის საყვარელი წიგნი ყოფილა აგრეთვე ენციკლოპედიისტი მარმონტელის „ველიზარიანი“. ეს ტიპიური ნაწარმოები ზომიერი განმანათლებლობისა, რელიგიური შემწყნარებლობის და თავისუფალი აზროვნებისა. ბესიკის გატაცება „ველიზარიანით“ იმდენად დიდი ყოფილა, რომ ამ ნაწარმოების გმირის სახელი ველიზარი ანუ ველისარიანი ზოგჯერ ლიტერატურულ ფსევდონიმდაც უხმარია. ალბათ, ამ გატაცების მიზეზით პოეტის მეგობარი გარდაცვლილ ბესიკს დასატირებელ ლექსებში „ჭკუით ველისარიანს“ უწოდებს, რაც იმ ფაქტს უნდა ადასტურებდეს, რომ ბესიკი მიმდევარი უნდა ყოფილიყო მარმონტელის რომანში გამოთქმული იდეის—რწმენის თავისუფლებისა. მაშასადამე, ბესიკი იდეურად ქართულ ვოლტერიანებთან ახლოს უნდა მდგარიყო, რომელთა წრეში პოეტს არა ერთი პირადი მეგობარი ჰყოლია.

თავისებურია პოეტის ცხოვრებაც. იგი რომანი—თავგადასავალია, სავესე უბედობით, მოუსვენარი ხეტიალით, მწირობით, ყარიბობით. პოეტმა სიცოცხლის მეორე ნახევარი გადახვეწილობაში გაატარა, სამშობლოს გარეთ და უცხო მხარეში დალია სული.

ამ რომანის გმირი ერთსა და იმავე დროს ლიტერატურული და სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის ადამიანია. პოეტი—იმპროვიზატორი, კარისკაცი, სახელმწიფო მოღვაწე, დიპლომატი.

ბესიკის პოეტური მემკვიდრეობიდან დღეს ჩვენთვის ბევრია გაუგებარი, რამდენადაც ჩვენთვის უცნობია გენეზისი მრავალი მისი ლექსის, რამდენადაც მისი პოეზია გამოსცილდა თავის ეპოქის საზღვრებს, ბესიკის ზოგი ლექსი გაუგებარია მისი ბიოგრაფიის გარეშე.

ჩვენ გვიყვარს ბესიცი, მაგრამ ნაკლებად ვიცნობთ მის ცხოვრებას. ჩვენი სურვილი იყო შეძლებოდა მიხედვით აღგვევსოვინათ ბესიცი კის ძვირფასი სახე, ბესიკის საზოგადოებრივი ფრესკები და მისი მხატვრობით ზოგ წერილმანსაც გამოვეკიდეთ.

პოეტი ბესიკი წარმოშობით აზნაურ გაბაშვილების ქველსული შტოს ეკუთვნის.

როგორც ბესიკი, ისე მამა მისი ზაქარია ოფიციალურ საბუთებში გაბაშვილობასთან ერთად „იობიანად“ „იობის ნათესავად“ — აც იხსენიებიან. აქედან ჩანს, რომ ვინმე იობს ისინი გვარის დამწყებად სთვლიან, ანუ საგვარეულოს სასახელო წევრად. ვინ არის ეს იობი? ხომ არ არის იგი ის „კეთილ ნაშრომი იობი“, რომელიც მოხსენებულია სწორედ გაბაშვილების საგვარეულო „ლურჯ მონასტრის“ კარიბჭის წარწერაში? ამ წარწერის მიხედვით კი იობი წარჩინებული ფეოდალია, „მამა ერისთავთ ერისთავის ქართლისა ამირასი და რუსთავისა და შვილთა მთეულეთისა პატრონისა, აბულსანისა და ბასილ ქართლისა მთავარ ეფესკობოს ყოფილისა“¹.

თუ ეს ასეა, მაშინ გაბაშვილები ძველს ფეოდალურ გვარს უნდა ეკუთვნოდნენ, რომელიც შემდეგ საუკუნეებში თანდათანობით საგრძნობლად დაქვეითებულა. აღსანიშნავია, რომ ბესიკს უყვარს აღნიშნოს თავისი გვარის სიძველე. ხშირად იგი გაბაშვილობის ნაცვლად „გაბაონად“ იწერება. იმავე დროს „გაბაონი“, ქართული ჰერალდიკის განმარტებით, პალესტინის იმ გეოგრაფიულ პუნქტს ჰნიშნავს, საიდანაც თურმე გაბაშვილები გადმოსახლებულან საქართველოში „დროსა ნაბუქოდონოსორისასა“. ამ გადმოცემით, ებრაელი გაბაშვილები ჯერ მცხეთაში დისახლებულან, შემდეგ, როცა თბილისი გაშენებულა, თბილისის პირველ მკვიდრთაგანნი ყოფილან. ასეთია ჰერალდიკური ლეგენდა, რასაც ბესიკის დროს დიდი ვასავალი ჰქონდა.

გაბაშვილები შემდეგ ხანშიც ძლიერ მიწათფლობელ და გავლენიან ფეოდალებად მოსჩანან, როგორც „დარბაისელნი და თავჩინებულნი თავადნი“, ერისთავებთან, ციციშვილებთან და მაჩაბლებთან ერთად, ისინი მაგ. მოხსენებულ არიან XVI საუკუნეში 1536 წ. დიდი ლუარსაბის ერთ სიგელში (საისტორიო მოამბე, № 1, 1924²).

მე-17—18 საუკუნეში ეს გვარი უკვე ძალადამართებული და გლარობებულია. შემდეგში გაბაშვილებს ვეღარ შეურჩენიათ „თავჩინებულობა“ და „სახასო აზნაურებად“ ჩარიცხულან.

¹ П. Иоселиани. Описание Тифлиса, გვ. 34.

² სხვათა შორის, გაბაშვილებმა, დავით და ნიკოლოზ 1542 წ. ააშენეს თბილისში მთაწმინდის ეკლესია (საქ. სიძველენი, II, 125).

XVIII ს-ნის მიწურულამდე გაბაშვილები, როგორც კარის-
კაცები, დაახლოვებული ყოფილან სამეფო კართან სხვადასხვა-
წამილებობით (სუფრაჯი, მზარეულთ-უხუცესი, ბანკეტ-უხუცესი,
უკანასკნელი თანამდებობა ქართლის მეფეთა სასახლეში გაბაშვილ-
თა საგვარეულო „სახელო“ იყო).

გაბაშვილებს არა ერთხელ გამოუჩენიათ შესაფერი ერთგუ-
ლება თავის პატრონისადმი. ასე, ისტორიული პოემა „შაჰნავაზი-
ანი“ 1655 წ. ბრძოლაში მათ ზიაწერს დიდს ვაჟკაცობას და ერთ-
გულებას ვახტანგ V-ისადმი. შემდეგში, 1706 წელს, ვახტანგ VI
„მამულის სითარხნის წიგნსა და ნიშანს აძლევს სწორედ ბესიკის
წინაპრებს, — „ერთგულთა და წესისებრივ მრავალფერად ერთგუ-
ლად და თავდადებით ნამსახურთა, ყმათა, აზნაურიშვილთ—გაბა-
შვილთ“. ამ წყალობის წიგნით მეფე ანიჭებს „მათი კერძის ყმის
სითარხნს“ და ათავისუფლებს „ლაშქარ ნადირობის და სათათ-
როს საურას“ გარდა ყოველ სახელმწიფო გადასახადისაგან (საქ.
სიძე. II, 150); ექვსი წლის შემდეგ მეფე კვლავ ასაჩუქრებს მათ
ახლად შესყიდული მამულის „ათის წლის სითარხნითა“ (იქვე. 151).
აღბათ „ერთგული და მრავალგვარი ნამსახურობა“ უნდა ჰქონო-
დათ გაბაშვილებს ასეთი წყალობის შოვნისათვის.

უნდა აღინიშნოს, რომ შედარებით სხვა სახასია აზნაურებზედ გაბაშვი-
ლები მაინც მაღლა მდგარან ქონებრივად. ამ ფაქტს გვიდასტურებს მათი მიწათ-
მფლობელობა. XVIII საუკ. მათ ისევ ვრცელი მამულები ეკუთვნოდათ. გარდა თბი-
ლისთან ახლოს მდებარე მამულებისა (ლისი, თბილოვანი, ღღოლისი, წოდორეთი,
ოქროყანა), თვით თბილისში მათ საკუთრებას შეადგენდა დღევანდელი „ვერის“,
„ვაკის“ და „მთაწმინდის“ ტერიტორიის შესამჩნევი ნაწილი, „ვერესგან
შემდგარი დილომამდის“. მარტო „ვაკე“-ში, გარაზის ხეე გაღმა საგაბაშვილოს
ერთ წარმომადგენელს 143 დღიური მიწა ეკუთვნოდა, „სააგუროს მიწას გარდა“ (საი-
სტორიო მოამბე, II, 187. 1924 წ.).

გაბაშვილების მამული განთქმული ყოფილა ადგილმდებარეობით. ერთი
მსყიდველთაგანი ასე აგვიწერს მის სიკეთეს: „კარგი მამულიც არის. გავიდოდი,
შევეცეოდი, ოჩხსა, საფინჯულესა, ზენასა, მკასა და სოფლობას ეგვანებოდა და
მიხაროდის“ (თავგადასავალი იესე ონესე შვილისა, 50). საგაბაშვილო მიწების
ერთ ღირსებას ისიც შეადგენდა, რომ „საწყლისპირო“ იყო და მტკვრის ნაპი-
რები ეკუთვნოდა „საფინჯულეს“, „საოჩხებებით“ (სსტ. მმბ., II, 187). მაშასადამე, ძვე-
ლად მის მემკრთონეებს თევზის შემოსავალიც ჰქონიათ და ზე-ტყის საქმეც უწარ-
მოებიათ. ერთი ირონიული შენიშვნით „გაბაშვილები მეტივენი ყოფილან ადრი-
დგან“ (H, 2130), ამ ფაქტს მოუციო საბაბი ვინმე პასქვილიანტისთვის მიემართა
რომელიმე გაბაშვილისადმი:

„სჯობს ძველებურ გვარისებრ
ტივათა ჰკრა ხენია“. (იქვე).

ბესიკის ბენეალოგიური შტო*

ოთარ გაბაშვილი (XVII საუკ.)

ასლამაზ

ნიკოლოზ
(დმანისის დე-
კანოზი გარდ.
1736 წ.)

სეიმონ

ზაქარია

იოანე (მიტ-
როპოლიტი.
შემდეგში გა-
დაფენებული)

დეკანოზი ოსე
(ცნობილი
კალიგრაფი)

ბესიკი
პოეტი

იოსებ

შიუხედავად საკმაო მამულებისა, XVIII ს-ნისთვის აზნაური გაბაშვილები ნიეთიერად საკმაოდ დაქვეითებულნი ყოფილან. მუდამ „ვალში იყვნენ“. მხოლოდ მამულების დაგირაგებით და გაყიდვით ირჩენდნენ თავს. „ხან იმას ავაკრებდნენ, ხან იმას“ (იხ. თვგდ. იესე ოსესშვ., 50; ცენტრარქივის სიგ. პირები, წიგნ. № 23, 25); 1768 წლ. გაბაშვ. მამული „წყლის პირის მალლა ვერესაგან შემდგარი დილმამდის და გდელიისი და თხილთვანი გირაოდ ჰქონდა იესეს შვილს. (იხ. თვგდ. იესე ოსეს. შვ. 66).

XVIII ს. ნატურალური მეურნეობის წყობის დარღვევამ, სავაჭრო კაპიტალის ზეგავლენამ გაბაშვილთა წვრილ ფეოდალურ

* შედგენილია სხვადასხვა ისტორიულ დოკუმენტების მიხედვით. მეორედ გამოცემისას შევასწორეთ საქ. ლიტ. მუხეშში დაცულ (ახლად შექმნილ) გაბაშვილთა საგვარეულო შტოს მიხედვით (იხ. სლმ: 1015857). ავტორი.

გვარსაც თავისი სუსხი უჩვენა. ამ ხანებისთვის გაბაშვილების
ოჯახშიც ჩამოითვლებიან „უყმო და უმამულო“-ნიც (ე. ი. სიგ.
ფ. № 847). დამახასიათებელია, რომ ერთი შტო გაბაშვილების
რისა მეტად დაკნინებულია და სასულიერო უწყებაში მოპყოლია,
ისიც სხვა ფეოდალების სამსახურში, ასე, ბესიკის პაპა დმანისის
დეკანოზი ნიკოლოზი და ბესიკის მამა ზაქარია მოძღვარი ცნობი-
ლი სასულიერო პირები იყვნენ,—ორივენი ორბელიანთა კარის
მოძღვრები.

მაგრამ სასახლესთან დაახლოვებულ გაბაშვილთა შორის ყვე-
ლაზე განმთანებული კარიერთ ცნობილი იყო სწორედ ბესიკის
მამა ზაქარია გაბაშვილი, განთქმული საეკლესიო მოღვაწე,
მწიგნობარი და პოეტი. ზაქარიას პიროვნების გარშემო რამოდენ-
იმედ ვრცლად უნდა შევჩერდეთ, გინდაც მისთვის, რომ სწორედ
ზაქარიას ბიოგრაფიასთან არის საგრძნობლად შე-
კავშირებული ბესიკის ცხოვრების გზები.

ზაქარია გაბაშვილი. „თაგმებისა და კატის ომი“

ზაქარია გაბაშვილი დაბადებულია 1705 წლის ახლოს.

როგორც დმანისის დეკანოზის შვილი, 1730-იან წლებში თვი-
თონაც დმანისის ჯერ მღვდლად და მერე დეკანოზ-მღვდლად—გამ-
წესებულა¹. ზაქარია ორბელიანების მოძღვარი ყოფილა. ორბე-
ლიანთა სამსახურში იგი მწერალ-მწიგნობარის როლსაც ასრუ-
ლებდა².

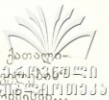
ზაქარიას შესაფერი თეოლოგიური და ფილოსოფიური განა-
თლება მიუღია. ქართულ საზოგადოებაში ის იყო ცნობილი, რო-
გორც კაცი „დაღალული კატელორიითა, დიალექტიკითა, ტოპიკე-
ბითა და სილოგიზმებითა“³, „ძველთა ფილოსოფიისა სწავლასა ში-

¹ საქართველოს სიძველენი—II, 389 (1736 წ. ქვეშ); 1736 წ.
სექტ. 8-ს ზაქარია მღვდლად იხსენება (იქვე 385), ხოლო იმავე წლის ნოემბ-
რის 15-ს „დეკანოზ-მღვდლათ“ (იქვე 104), 1736 წ. სექტემბერ-ნოემბერ შუა
ზაქარიას მამა ნიკოლოზი გარდაცვლილა და მისი ადგილი ზაქარიას დაუჭერია.

² კლათონ იოსელიანი, „ცხოვრება მეფე გიორგი მეცამეტისა“,
ზ. კიკინაძის გამოც. 1895, გვ. 46.

³ იქვე 385, 386; საერთოდ ზაქარია ითვლებოდა საუცხოო „მდივან-
მწიგნობრად“ იხ. საქ. ცენტრ. არქივის სიგელების ფონდი № 2861, 2232;
S 726, 727.

როგორც 1764 წ. „განჩინებიდან“ ირკვევა, ზაქარია „მწოდებოდა მღვდ-
ლობასა შინა“ და ერისკაცობაში სხვა სახელი ჰქონებოდა.

ნა გამოცდილი და ღვთის-მეტყველებისა მისწავნილი.¹ ქათალი-
კოსი ანტონ I თავის კაპიტალურ ნაშრომის „მზამეტყველება“² ეპილოგში სხვა თანამედროვე მეცნიერთა შორის („უზრუნველნი...“
გამოცდილნი ღილოსოფოსობითა სწავლებათა შინა³) იხსენიებს
ზაქარიასაც, როგორც წარჩინებულ ფიგურას⁴. როგორც ირკვევა,
ზაქარიას თავისი საფილოსოფოსო სკოლაც ჰქონია, სადაც „ხედვითა
შინა ფილოსოფოსობათა“, არა ერთი ქართველი მოღვაწე გაწვრთ-
ნილა. ასე, ანტონ I ქათალიკოზი, მზეკაბუჯ ორბელიანი —
ცნობილი პოლიტიკური მოღვაწე XVIII საუკ. „კაცი რიტორი,
მკოდნე ძველისა და ახლისა ფილოსოფიისა“, განუსწავლებია სხვებ-
თან ერთად ზ. გაბაშვილს⁵, ისაკ მცირესთან ერთად მისი მო-
წათე ყოფილა აგრეთვე ვინმე ანაქორეტი, ჰიმნოგრაფი იოანე
კახი, რომელიც სიყრმიდგან ახლდა ზაქარია მოძღვარსა და მას-
თან მოესმინა ფილოსოფია და ღვთისმეტყველება⁶ და სხვ.

ზაქარია აგრეთვე იყო „მღვდელობით სრული“, მშვენიერი
რიტორი და უცხო მოქადაგე⁷ მისიონერი. „კალმასობის“ ავტორის
სიტყვით „ამან იღვაწა ქიზიყსა შინა ქადაგებითა, რომელთა შო-
რის შვიდა მცირედ ლეკიანობა და მალე მოაქციენა იგინი“⁸.

ზაქარიას კარიერა ორბელიანთა მოძღვრებით არ დასრულე-
ბულა. როგორც ერთი ცნობა გვიმოწმებს, იგი შეუმჩნეველია ზაქა-
რიას მოწაფეს ქათალიკოზს ანტონს და დაუწინაურებია („გააკეთა
გაბაშვილი“-ო, გადმოგვცემს ზ. გაბაშვილის ერთი პოლემისტი).

1744 — 45 წ.წ. ეს ნიქიერი კაცი თეიმურაზ II-ის მიერ
მიწვეული იქმნა „მეტყვეთა მოძღვრად“⁹ (თეიმურაზ II და ირაკლი

პატრი არღლით ბონავენტურა ტარენტოელი თავის მოხსენებაში (1757 წ.)
რომის კარდინალისადმი გადმოგვცემს ანტონ ქათალიკოზის შესახებ: „პატრიარ-
ქის ნამდვილად გაკათოლიკების გამოსარკვევად შედგმ და მისმა მოძღვარმა რა-
ბეთიმ მოიმიზეხეს და მიავხანეს ერთი მონაზონი, რომელიც მივიდა პატრი-
არქთან ასახსნელად“-ო (თმრშე, ისტორია კათოლიკობისა, გვ. 374). ეჭვი არაა,
ამ გადაწყვეტილებულ ქართულ სახელში „რაბეთი“ ზაქარია მოძღვრის საერის-
კაცო სახელი იგულისხმება.

¹ იხ. „კალმასობა“, II ნაწ. (დაუბეჭდავი) H 2134.
² „მზამეტყველება“, გვ. 604.
³ პლ. იოსელიანი, ცხოვრება მეფე გიორგი მეცამეტისა გვ. 241—242
(სქოლიო).
⁴ იქვე, გვ. 268.
⁵ H, 2134.
⁶ ზაქარია „მოძღვრად“ იხსენიება 1746 წელს, როგორც გვამცნობს

მისივე ხელით დაწერილი ერთი სიგელის ბოლოსიტყვაობა: „აღიწერა აღნაქესი
ესე... არარად სარაჯისა მღვდლისა მიერ, რომელსა ვიეთნიმე მამაკაცი მოძ-
ვარ ზაქარიად სახელსა უწოდებენ“ (იხ. საქ. ცენტრარქივის სიგელების
ფონდი, № 1861).

VI-ისა), გამჭირიხში ზაქარიამ მეფეების ყურადღება და განუსაზღვრელი ნდობა დაიმსახურა, ხოლო „მეფეების, პატრიარხის და მღვდელმთავართა სულიერმა მამამ“ ხელთ იგდო საეკლესიო მართლმადიდებლობის“ საქმეც. მისი ავტორიტეტისათვის დამანასიათებელია გინდაც ის ცნობა, რომელიც თბილისის კათოლიკეთა მაშინდელ მისიონმა მიაწოდა რომს, — ზაქარიას ხელშია მთელი სინოდი (უმალლესი საეკლესიო მმართველობა) და ყველას მისი რიდი აქვსო¹. ზაქარიას ერთი მოწინააღმდეგეც ვადმოგვცემს, რომ ზაქარიამ „ყველა ქანგში დაიჭირა“, რომ ასე მტკიცედ „არც პატრიარხებს სჭერიათ საბერძნეთი“²-ო. ალბად ეს ჰიპერბოლა არც თუ დიდ გადაჭარბებას შეიცავდა მაშინდელ ქართულ სინამდვილისათვის. დიდ გავლენასთან ერთად, ზაქარიას რომ დამსახურებული ჰქონდა რეპუტაცია გავლენიან პიროვნებისა, ის თაქტიც ადასტურებს, რომ 60-ზე მეტმა ქართველმა თავადმა ცხადად ვერ მიიღო უნია მხოლოდ ზაქარიას შიშითო, ასე აცნობებენ ვატიკანს³.

საყურადღებოა, რომ ზაქარიას თვით ერეკლე მეფეც ერიდებოდა. როცა თბილისიდან მთავრობის ბრძანებით განდევნილ კაპუცინებს ერეკლესთვის უთხოვნიათ ნება დაბრუნებისა, ერეკლეს თუმცა სდომებია მათი სათხოვრის ასრულება, მაგრამ ზაქარიას რიდით ვერ გაუბეღია და უთხოვია კაპუცინებისათვის, რუსეთის და საფრანგეთის მთავრობისაგან სარეკომენდაციო წერილი ეშოვნათ, რათა ამით მას შესძლებოდა ზაქარია მღვდლის პირი დაეხშო. ერიდებოდა, უამისოდ „შეიძლება ამ მღვდელმა რამე უწყსოება მოახდინოსო“. ასე გვიამბობენ თვით კაპუცინები⁴. ხოლო როდესაც განდევნილ პატრებმა ახალციხიდან მოქრთამეს დედოფალი, ტფილისში საყდრის მისაცემად, გაიგო თუ არა ეს ზაქარიამ, მივიდა მეფე თეიმურაზთან და განუცხადა: „ამ საქმეს თუ ხელს მიჭ-

¹ მ. თამარაშვილი, „ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის“ გვ. 380.

² იხ. „ზაქარია გაბაშვილის მოძღვარხედ გიოზა უფერული“ დავით მღვდელისა“. S 1512 გვ. 969—973 (დაწერილია 1763 წელს).

³ თამარაშვილი, გვ. 380. ანტონ I-ლის უნიატობას ქართულ საზოგადოებაში ბევრი მოუშადებია კათოლიკობის მისაღებად, მაგრამ ცხადად გადასვლა კათოლიკობაზე ვერ გაუბედიათ, რადგან ბევრს ერიდებოდა თურმე გაბაშვილ ზაქარიასი (იქვე).

⁴ იქვე.

ყოფ, ჩვენ კი შემოგვეცლებითო¹. აწნაირად, ზაქარია მოძღვარი დიდგავლენიან წრეების მეთაურად გვევლინება, რომელსაც ქვეყნის ები უწევდნენ ანგარიშს. ცხადია, ასეთ მძლავრ პიროვნებას უნდა ჰქონოდა ღვდლოებაც ხელში ეყოლებოდა მოწურული:

„სამღვდლო ასე ეგონა,
ვით ნოემბრისა ბუზი რამ“.

— მართლაც ასე სჩივის მისგან შეურაცხყოფილი ერთი მღვდლო-თაგანი². ანტონ ქათალიკოზს თავის მხრივ ზაქარია უწოდებდა „მამას“, ვით მისი „ძე და „მოწაფე“³. ცხადია, განდიდებული „მეფეთა მოძღვარი“ მართო საეკლესიო მოღვაწედ არ დარჩებო-და. ის სახელმწიფო მოსაქმეც უნდა ყოფილიყო.

მართლაც, ჩვენ ვხედავთ ზაქარიას სასახლის საქმიანობაში გართულს. როგორც ფავორიტი, იგი ხშირი შუამდგომელია მეფეს-თან სხვადასხვა პირთათვის დახმარების აღმოსაჩენად⁴; მონაწილე-ობს სხვადასხვა სახელმწიფო საქმეებში და ბოლოს, მან დიდი რო-ლი ითამაშა თეიმურაზ მეორის ოჯახურ ცხოვრებაში. ცნობილია, რომ მღვდლოფალ თამარის სიკვდილის შემდეგ, თეიმურაზმა მაშინვე შეირთო ცოლი, ზაქარიას „მრავალის შრომით და ღუწით“⁵. აქედან ჩანს, ზაქარია მეფის ინტიმურ საქმეების რწმუნებულიც ყოფილა.

ცხადია, „მეფეთა მოძღვარი“ ეკონომიურადაც გაძლიერებული იქნებოდა⁶. ერთი პამფლეტისტი საგანგებოდ აღნიშნავს ზაქარიას ეკონომიურ კეთილდღეობას და ზედმეტ ანგარებასაც უკიყინებს. იგი უწოდებს ზაქარიას „ხარბს“, „სულით, გულით და გონებით ანგარებას გარეულს“, „ვერცხლის მხეველს“, რომელიც „განსუქნა, განსხვა, განზრქა“ და „ვერ დაეტია ტანში“. ეგონებთ, პამფლე-

¹ თავგადასავალი იესე ოსეს შვილისა. გვ. 35.

² იხ. გიობა ზაქარიასად S 1212.

³ ივერია, 1879 წ. № 7—9.

⁴ თავგადასავალი იესე ოსეს შვილისა. გვ. 39, 46, 47.

⁵ იქვე, გვ. 14.

⁶ ზ. მთაწმინდელის სიტყვით, ზაქარიას ეკონომიური გაღონიერების მიზეზი იანიც ყოფილა, რომ მას გამოუმჯლავებია ცნობილი შეთქმულება პაატა ბატონიშვილისა ვრაცკუა წინააღმდეგ (1765), რის სამადლობლად მეფეს მაუ-ღებით დაუჯილდოვებია. (იხ. ბესიკი, 1886 წ. გვ. 5). მაგრამ მთაწმინდელის ცნობა სწორი არ არის, შეთქმულები გამომქლავებელი იყო არა ზაქარია, არა-მედ ვინმე მღვდელი—ქრისტესია (იხ. აღ. ორბელიანი, რჩეული ნაწერები. 1879 წ. გვ. 10). ამ ხანისთვის ზაქარია უკვე ჩამოშორებული იყო სასახლეს.

ტიტის სიტყვები არც ისე უნდა იყოს გადაპარბეხული. ზაქარიას მეტად დაინტერესებული იყო თავისი პრივილეგიებზე და ამიტომ იმ დიდ საეკლესიო მოძრაობაში, რომელიც იმ დროს დაამტკიცა, ეს იყო ანტონ I ქათალიკოზის დამხობის პროცესი, სადაც საბოლოოდ გამოქვეყნდა ზაქარიას გაველნიანობა.

ანტონ I-მა ჯეროვანი ყურადღება მიაქცია ეკლესიის ორგანიზმის გათიშვას, მან გამოუცხადა ბრძოლა ეპისკოპოსების მიერ საეკლესიო მამულების თვითნებურ მმართველობას და შეუდგა თავის ხელისუფლების ცენტრალიზაციას. ალავმა რა თანდათანობით უფლება ეპარქიალურ მმართველებისა, მონასტრების გამგეებისა, რომელნიც უკონტროლოდ განაგებდნენ საეკლესიო ქონებას და შემოსავალს, ანტონმა მალე ხელთ იგდო საეკლესიო ქონებათა მართვა-გამგეობა და შეზღუდა იგი დამოუკიდებელ ხმარებისაგან. მან აგრეთვე გახედული იერიში მიიტანა შემამულე თავადებზე, რომელნიც არ ერიდებოდნენ საეკლესიო მამულების სეკულარიზაციას.

თავის საეკლესიო რეფორმებს ანტონი უმორჩილებდა სახელმწიფო ინტერესებს, ცენტრალურ აპარატს, რომელსაც დაუცხრომლად ებრძოდნენ ფეოდალები.

ქათალიკოზის ნაბიჯებმა დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია როგორც ეკლესიურ, ისე საერო ფეოდალურ წრეებში. ორი ენერგიული დაჯგუფება შეერთდა ოპოზიციურ პარტიად ანტონის წინააღმდეგ, ხოლო მათი ბელადობა თვით ზაქარიამ იკისრა. ამ ამბავს ერთი შემთხვევაც ზედ დაერთო. ცნობილია, რომ ანტონმა, როგორც ევროპის კულტურის ორიენტაციის მოღვაწემ, სსვა რეფორმების შემოღებასთან ერთად გაილაშქრა ძველი აღზრდის სისტემის წინააღმდეგ. მან სცადა შემოეღო ევროპული საღვთისმეტყველო სკოლა, რაც დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა ბიზანტიური სკოლის მიმდევართა შორის. ანტონი დაუახლოვდა პაპის მისიონერებს და მათი ზეგავლენით მიიღო ევროპეულადებული „ფლორენციის უნია“ — პაპის უპირატესობა, ანუ „რომის პაპის უცოდველობა“ და (Filioque)¹. ოპოზიციამ სწორედ ეს ფაქტი გამოიყენა ოფიციალურად. მხნე ზაქარიამ 1754 წ. განოამქდავანა ანტონის საიდუმლო უნიატობა და განგაში ატეხა. აღშფოთებულმა თეიმურაზ მეფემ მოიწვია საეკლესიო კრება ზაქარიას ენერგიული მონაწილეობით, კრებამ გამოიტეხა ანტონი „გაფრანგებაში“ და ორტოდოქსალურ ეკლესიის ლალატისთვის შესაფე-

¹ რომის ეკლესიის აღიარებით სულიწმინდის ძისაგანაც გამომავლობა.

რად დასაჯა. ზაქარიამ არ დაინდო თავისი „კეთილმოქმედი“. მისი დიდი მონაწილეობით ქათალიკოზს „ახადეს მადლი მღვდელმსახურებისა“, ერთი ცნობით, განძარცვეს საბერო ტანისამოსი, მოხადეს საპატრიარქო ბარტყულა, შეკრიბეს თმა და წვერი. მისი თანამზრახველი ზოგი დასაჯეს გაძევებით, ზოგი ქონების კონფისკაციით. თვით ანტონი გადასცეს სამოქალაქო მთავრობას საპრობილეში ჩასასმელად. იგი 18 თვე პატიმრად იყო სოფელ კავთისხევში (S 3181). შემდეგ ანტონმა საჯაროდ მოინანია „ლათინთა წვალება“ და მეორე კრების (1756 წ. 4 აპრ.) დადგენილებით გაძევებულ იქმნა რუსეთში.

ერთი სიტყვით, ზაქარიამ მოახდინა სრული გადატრიალება სასულიერო მთავრობისა, ანუ როგორც მისი ოპოზიციონერი ამბობს:

„იმ ხუცესმან, მავნებელმან,
„ვნებული ჰყო ქართლ-კახეთი“¹

ერთი საბუთი გვიამბობს, რომ ზ. გაბაშვილმა მღვდლმთავრება გამოიწვია ქართული საზოგადოების ფართო წრეებში, „შვა უსჯულლობა იგი სიძულვილისა, მოყვასთა და ძმათა თვისთა“. ზაქარიამ ანტონის „გაფრანგების“ საფრთხის საკითხი მასაშიც გადაიტანა. ზაქარიას მიერ გამოყვანილმა დემონსტრანტებმა თვითგასამართლება მოუხდინეს ანტონის თანამგრძობლებს². მათ შორის ქუჩაში მოკლეს რამდენიმე ქალი, ხოლო ცილდაწამებული თვით მეფის თემურაზის მამიდა „ძალთა და მხეცთა მისაგდებლად“ ქუჩა-ქუჩა ათრიეს³.

ერთი ენერგიული დაკვრით ზაქარიამ გაანადგურა ანტონის პარტია და ცდა მისი რეფორმებისა. თუ რა ცხარე ბრძოლა უწარმოებია ზაქარიას და მის მიმდევართ ანტონის წინააღმდეგ მისი

¹ S 1512. გვ. 969—963; „ივერია“ 1879, 7—8.

² მათ შორის ზაქარიამ დაამხო რამდენიმე გავლენიანი ეპისკოპოსი, საქვეყნოდ გაკიცხა ერყულეს დაჰ ანა ბატონიშვილი, რომელიც სიმპატიას იჩენდა ანტონის ჯგუფისადმი. დასაჯა ანტონის მიმდევარი იოანე ორბელიანი—ცნობილი ფილოსოფოსი და სამეფოს მდივანბეგი: „სრულ ხელი ააღებინა სახლსა და არე მარეზე“, დააპატიმრა და შემდეგ გააძევა საქართველოდან.

³ „ივერია“, 1879 წ., № 7—8.

განდევნის შემდეგაც, ამას ჰმოწმობენ თვით რუსეთში მყოფი ან-
ტონის სიტყვები: „მგონებელთა უკვე ქართულთა ჩემდგენელთა ყო-
ფად ჰგონეს და ცხრობა საქართველოსა ზედა აღძრულყოფილყოფილსა
ლუათა და პერათა რისხვისა ღვთისათა და გამოიღეს წილი ზღვა-
სა შინა შთაგდებად ჩემდა, გარნა შთაგდებასავე მყის არა დაჰსცხ-
რეს და არა დაეყუდნეს ქარნი და ღელუანი განსაც-
დელთანი“-ო.

ანტონის დაცემის შემდეგ ზაქარიას ოფიციალური მდგომა-
რობა უფრო განმტკიცდა. მტრების ჩამოშორების შემდეგ დიქ-
ტატორი შეუდგა ეკლესიის „გამოჯანსაღებას“. მან შემოიყარა
კონსერვატიული ელემენტები სამღვდლოებისა სამოქმედოდ და ახა-
ლი ნომინალური ქათალიკოსიც თვითონ გამოარჩია:

„ქართლსა და კახეთს მოძებნა,
იპოვნა ერთი უცები,
ქათალიკოსად დაგვისვა,—
გაჰკვირდენ ბერი, ხუცები“.

როგორც გადმოგვცემს განდევნილი ოპოზიციონერი.

ამიერიდან უზრუნველყოფილი იყო ზაქარია მოძღვრის ავტო-
რიტეტი. კარიერის განმტკიცებასთანვე, მან გახსნა საფილოსოფო-
სო სკოლა შეტეხში და სცადა „სიახლე“ შეეტანა საეკლესიო ლი-
ტურგიულ გალობაში:

„მიმოშლად იწყო გალობა,
ქართულს ენაზე თქმულები.
ხმაც შეშალა და გალობაც,
ჩაურთო შიგ სპარსულები“...

ერთი სიტყვით, როგორც ზაქარიას პამფლეტისტი ამბობს:
„საქმენი ჰქმნა „ცხოვრებაში“, ე. ი. ისტორიაში დასაწერი. ან-
ტონის დამხობის აქტი მართო საეკლესიო აშბავი როდი ყოფილა.
იგი იმავე დროს ძლიერი პოლიტიკური მნიშვნელობის აქტიც იყო.
რადგან თავისთავად ეკლესია ფეოდალური სისტემის სახელმწიფო-
ში დიდმნიშვნელოვანი ორგანიზაცია იყო და თვით ქათალიკოზი
იერარქიულად შეფის თანატოლი პიროვნება იყო, აქედან ცხადი
ხდება ზაქარია გაბაშვილის ავტორიტეტი. მაგრამ ისტორია მალე
გამეორდა. მოახლოვებული იყო კრეატურის დამხობაც. იშლებო-
და ახალი ეპოპეა. 1762 წ. პეტერბურგში გარდაიცვალა თეიმურაზ

მეორე და ქართლ-კახეთის მეფედ გამოცხადდა ერეკლე მეორე. იგი არ თანაუგრძნობდა მამას ანტონის დამხობის საკითხში. როგორც შორსგამქვერტელი და გამჭრიახი ადამიანი, იგი ცდილობდა მსახურს შეემწიფო მმართველობის ევროპეიზაციას რუსეთის გზით. ტახტის, მისი და ანტონის სიმპატიები მეტად ახლო იყო. და ერეკლემ სამღვდელთა და უკითხავად დაუყოვნებლივ მისწერა ანტონს, რათა იგი რუსეთიდან დაბრუნებულიყო და მასთან ერთად სახელმწიფო ტვირთი გაენაწილებინა: „შენი ამ ქვეყნიდამ დაკარგვა ჩვენ უნდა დაგვემძიმოს, ვისაც კაკა აქვს. მე უშენოდ ვერ ვიქნები“—სწერდა ანტონს ჯერ კიდევ მისი ახალ განდევნის დროს. ვახარებული ანტონი დაბრუნდა 1763 წ., ხოლო 1764 წ. 5 მარტს ისევ აღადგინეს საქართველოს ეკლესიის მეთაურად.

დადგა რევანშის დრო. უფლებააღდგენილი პატრიარხი სასტიკად უნდა გამკლავებოდა იდეურ მტრებს და უპირველესად ზაქარიას, რომლის შესახებაც ჯერ კიდევ რუსეთიდან სწერდა თანამგზავობელთ: „იმედი მაქვს, რომ დღენი თუ ვაგრძელდენ, თითონ ის ჩამოეკიდება მისივე ხელით გამხადებულ სახრჩობელაზე“¹. ამ განზრახვაში ანტონს ხელს უწყობდა თვით ერეკლე, რომელსაც ზაქარია „არა უყვარდა“². ანტონის ჩამოსვლისთანავე მეფესთან შეთანხმებით, ზაქარიაზე „განუკითხველად და ულაპარაკოდ განაჩენი დაწერეს და სახლკარი წაართვეს“ და მღვდელმოქმედება აღუკრძალეს. ასევე გაუსწორდნენ ზაქარიას თანამზრახველთაც, რომელთა რიცხვი საკმაოდ დიდი იყო.

გამწარებულმა ზაქარიამ ახლა აღარც მეფე დაინდო და იგიც „მწვალებლად“ და სჯულის დამთურგენელად“ გამოაცხადა. მეფე მოერიდა განხეთქილებას. მაგრამ მოძღვარი ვადავიდა იმერეთში და სასტიკი აგიტაცია დაიწყო მეფისა და ქათალიკოსის წინააღმდეგ, როგორც „მწვალებლებისა“. რამდენიმე ხნის შემდეგ ერეკლემ და ანტონმა ზაქარია დააბრუნეს და შესარიგებლად მოციქულებიც მიუგზავნეს. მაგრამ ზაქარიამ სასტიკი უარი შეუთვალა. მაშინ სიონის ტაძარში შემოსილმა ქათალიკოსმა წირვის დროს დაიჩოქა და მთრთოლვარე ხმით წარმოსთქვა: თუ მე ვიყო მწვალბელი, აზრით და გონებით მომხრე ლათინთა სარწმუნოებისა, ვიყო წყეული, კრული, შეჩვენებული სულით, ხორციით და საფლა-

¹ თუმცა იმავე დროს ზაქარიასგან დაშინებული ფიციებოდა „პირველ სიყვარულს სულიერ მამობას და ძეობას განუკვეთელს და მეგობრობას განუწყრელს“. იხ. 1512.

² იხ. S 3181. (პლატონ იოსელიანის ცნობა)

ვით, და უკეთუ ცილისწამებით მებრალებდეს მე ზაქარია უცუ-
სი,—იგი დაიწყევლოს ამ შეჩვენებითო. ამ სიტყვების შემდეგ, რო-
გორც ერთი გადმოცემა ამბობს, ანტონმა სახალხო¹ შექმნა² ზაქარია³
ზაქარიას, რათა მას გაეთანტა უმართლო ეჭვი და ნება შეეცა შე-
სარიგებელ ამბორისა; მაგრამ ზაქარიამ არ უპასუხა და მისგან
პირიცი მიიბრუნა⁴. ხოლო „განჩინება ზაქარიაზე“ გადმოგვცენს,
რომ ამის შემდეგ მან, „ეშმაკეულმან წარმოსთხია კვალად სიმ-
ყრალეი თვისი“ და პირიქით შეაჩვენა ანტონი და მისი მომხრეებიო.

მაშინ მღვდელმთავართა კრებამ დაადგინა, რაკი „უკეთურმა
ხუცესმა“ არ შეიწყინარა ქათალიკოზი და მწვალბელი უწოდა
თვით მეფეს, ამიტომ იგი, როგორც ცილისმწამებელი და „ქრის-
ტეს სავენახეს გამრყენელი“, „ეკლესიის აღშფოთებისა და გან-
ხეთქილებისათვის საქართველოჲსა ეკლესიისა ზედა აღდგომისა-
ვის და მწვალბულად წოდებისათვის მისისა და მრავალთა მათ
უკეთურებათა მისთა“, განკვეთილ იყოს მღვდლობისაგან, შეჩე-
ნებულ, შეკრული და დაწყევლილიო.

ბოლოს შეიპყრეს და კრებაზე მიიყვანეს, სადაც ზაქარია
„ზეაობით და დაუმდაბლებლად“ უპასუხებდა თავისს მტრებს. მან
კრებაზედ კიდევ განაცხადა საჯაროდ ბრალდება მეფისა და პატ-
რიარხისადმი.

ზაქარია არ ცხრებოდა. მაშინ „მაგინებელი მეფისა“, „გო-
ნება იგი ასურასტნელი, ღმერთოცნებული თავისაგან თვისისა“,
საბოლოოდ გაიმეტეს და განკვეთეს, შეკრიპეს, წაგვარეს ცოლ-
შვილი, წაართვეს ქონება, მამულები. ასევე გაუსწორდა ხელისუფ-
ლება მისს მომხრეებსაც, რომელთაც თმა და წვერი დაკრიპეს და
მონასტრებში ჩაკეტეს. ერთი სიტყვით, გამეორდა ის თეატრა-
ლური სანახაობა, რაც რამდენიმე წლის წინათ თვით ზაქარიამ მო-
უწყო „თავის სულიერ ძეს“. ამრიგად ქართველი კონსერვატო-
რების პარტია დამარცხდა და მოხდა სასტიკი გასწორება.

დამარცხებული ფავორიტი მაინც არ ღალატობს თავისს პო-
ზიციებს. მან მოახერხა მონასტრის ვიწრო სენაკიდან თავის დალ-
წევა და ჩუმად გაიპარა იმერეთს „სივერაგითა“, თითქოს მეფემ
მისცა ნებართვა წასვლისა. „წარვიდა სხვად სამეფოდ ამისთვის, რა-
თა ეკლესია საქართველოსა კეთილმსახურით მეფეთურთ მწვალბე-
ლად გამოაცხადოს“ (S 31721). მაშინ ქართლ-კახეთის მთავრობამ
გაძეგებული ზაქარია კანონს გარეშე გამოაცხადა.

¹ А. Муравьев, Грузия и Армения, III, гл. 18—19.

იმერეთიდან ზაქარიამ რუსეთში წასვლა გადასწყვიტა და იქ
ძლიერი მფარველის შოვნა სინოდის სახით. თავის განდევნას შესტყუენო
რია ასე აგვიწერს ლექსად: ბიზლირთქა

„წიგნი დასდევს ქუფრი ბინდი,
მითხრეს: აღიარე ინდი.
ფრანციცულად გალიღინდი,
თორემ გაგძრცვით, ვით სიმინდი!
პაპის სჯულზედ მე შეეწყინდი,
იყო სულის წარმაწყმინდი.
მითხრეს: რადგან დაგვიყინდი,
ოცსეთის მთას გარდაფრინდი!

„მოიპარსა რა ნიკაპი,
მით უარ ვყავ ქოსა პაპი,
აღმაფრინეს, ვით რომ ლაპი,
აღმათრივეს მწვირე, ტლაპი.
რაც მებადა, უყვეს ყლაპი,
გამომადეს შიშველ ღლაპი“.

1767 წ. ზაქარია ჩავიდა ყიზლარს, საიდანაც წინასწარ მოქმედება დაიწყო ანტონის წინააღმდეგ რუსეთის დიდგავლენიან სასულიერო წრეებში. ერეკლემ და ანტონმა გადასწყვიტეს მისთვის გზა თავშივე მოეჭრათ. მათ რუსეთში აცნობეს, რომ ზაქარია „ღირსად და სამართლად განიკვეთა, მღვდელობისაგან შეიჩვენა და ანათემა იქმნა“. და როგორც „უკეთურს“ და „ბოროტ განმსჯელს“, ნუ მიუშვებთ სამღვდლო მოქმედებაში, ნუ შეიწყნარებთ, როგორც ქრისტიანეს“, რადგან „ყოვლისაგან ქრისტიანეთა მადლისაგან შიშველი არისო“¹.

¹ მეფისა და ჭათალიკოზის რისხვა ზაქარიას მიმართ იმდენად ძლიერი ყოფილა, რომ თვით XIX საუკ. 40-იან წლებში რუსის მწერალ-არქეოლოგ მურავიოვს შეუნიშნავს: „გაბაშვილების გვარი დღესაც არასაიმედოდ ითვლებოა“. (Грузия и Армения. III, стр. 19—26).

ამ მხრივ საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ განდევნილ ზაქარიას შთამომავლობა მხოლოდ 1826 წელს დაბრუნდნენ თბილისში, როგორც ერთი წიგნის შემდეგი მინაწერი გვამცნებს:

„ეს იოანე მოციქულის განოცხადების თარგმანი მოვიყიდე მე ანტონიმ არზიდიაკონიან უნის კონსტანტინე გაბაშვილისაგან 1826-სა წელსა, ივნისის 4-სა. ამ რიცხვშიდ გადაესაზღვნენ ისინი იმერეთიდან ტფილისშიდ“. გვ. 209.

ზაქარია მინც ჩააღწია მოსკოვსა და პეტერბურგს (1768 წ.). იჩიელა სინოდის წინაშე და კიდევ ახალი საბუთი წააქნა პაპისტურ „ბოროტმადიდებლობის“ შესახებ (ანტონის წიგნი ზეგეტიკურ შრომის შესახებ) და ცრემლით მოითხოვდა თავის უფლებებში აღდგენას. მან სამი წელი დაჰყო რუსეთში და მიუხედავად ავადმყოფობისა და სიღარიბისა, ეხერგიულად განაგრძობდა რეზილიტაციას. ამ დროს კი რუსეთს ახლო პოლიტიკური ურთიერთობა ჰქონდა ერეკლესთან. ამიტომ ყურადღება არ მიაქციეს ზაქარიას დოგმატურ დისკუსიას. სინოდმა იგი არ შეიწყნარა და 1770 წ. უბრძანა დანაშაული მოენანიებინა ანტონის წინაშე.

მაშინ იმედგაცრუებული ფანატიკოსი მოსკოვში მცირე ხნით შეეხიზნა ვახტანგს VI-ის ოჯახს, რომელსაც დინასტიური მტრობა ჰქონდა ერეკლესთან, ხოლო იქიდან 1771 წ. ჩავიდა იმერეთში სოლომონ პირველთან, რომელიც აგრეთვე უთანხმოებაში იყო ქართლ-კახეთის მფლობელთან.

რუსეთიდან დაბრუნებულ ზაქარიას შესახებ დაწვრილებით აღარა ვიცით რა, იმის გარდა, რომ ქართლ-კახეთის საერო და სასულიერო მთავრობის ეს დაუძინებელი მტერი ცხოვრობდა ქუთაისსა და გელათში, სადაც კიდევ დასაფლავდა¹.

¹ 1772 წ. ზაქარია უკვე ქუთაისში სწავს. ამ წელს, 15 თებათვის თარიღით ხოჯავანთ მღვდელს იოვანეს თავის დღიურში შეუტანია: „ბატონიშვილი ალექსანდრე (სოლომონ პირველის ვაჟი. გ. ლ.) და ზაქარია მოძღვარი ვნახე“, H 2782.

1780 წ. 26 მაისს ზაქარია ჯერ კიდევ ცოცხალია. ამ წელს მის დაუწერიანის ეკლესიის წიგნი და სიგელი (იხ. ცენტრარქივის სიგ. ფ. № 2232.

პლატონ იოსელიანის ცნობით, ზაქარია გარდაიცვალა 1780 წლ. ახლო და მარხია თბილისში, ევროს „ლურჯ-მონასტერში“ (იხ. Описание Тифлиса, გვ. 39).

იოსელიანის ცნობის თანახმად გამოდის, რომ ზაქარია დაბრუნებულა თბილისში. ე. ი. შეპირებია თავისს მტრებს. მაგრამ ეს ცნობა მცდარია. სცდენა ე. თაყაიშვილიც, როცა ამბობს, სინოდისგან ნაპატეები ზაქარია ანტონა აღადგინა თავის ხარისხში. (იხ. Известия Моск. имп. арх. общ., III, 145-1913 წ.). ზაქარიას შვილის ოსეს წერილებიდან მტკიცდება, რომ ზაქარია ალბად ბრუნებულა თბილისს, არამედ გარდაცვლილა იმერეთს და მარხია გელათში. „სრულად სოფელი დაუტოვე და გაენათის მონასტერსა მიემართე და დავესადგურე, მუნ დამარხვა მენება მამა ზაქარიასთან“-ო—სწერს იგი რუსეთიდან ანწა დედოფალს. „კალმასობის“ ავტორიც დასძენს, რომ „ზაქარია მოვიდა იმერეთს და მუნ განისვენა“-ო. H 2134.

1888 წელს გახეთი „ივერია“ იუწყებოდა:

„განსვენებულს პლატონ იოსელიანს დარჩა დიდძალი საისტორიო მასალა—ამათ შორის ყველაზე უფრო შეხანიშნავია რამდენიმე ძველი სიგელ-გუჯარი, სა-

ჩვენ გავიცანით ზაქარია გაბაშვილი, მძლავრი პიროვნება, ტიპოგრაფი, პოლიტიკანი და ცეცხლიანი დემაგოგი, მაგრამ არ გვითქვამს, რომ იგი იყო „მშვენიერი მწერალი და მთხზველი მაღალსა ფრასსა ზედა, უცხო პიიტიკოსი“¹.

მართლაც ზაქარია გაბაშვილი, როგორც XVIII საუკ. ნიქიერი სატირიკოსი, ყურადღების ღირსია. მან დასწერა ორიგინალური სატირა „კატისა და თაგვთა ბრძოლა“², რის სიუჟეტად გამოყენებულია ანტონის დამხობის ფაქტი.

ესე ოდენ მშვენიერად უთქვამს ეს ლექსი, რომელ ყოველთა საქართველოს პირველთა მესტიხეთა დიდად მოსწონთ

მეფო განჩინება, საეკლესიო გარდაწყვეტილება და სხვანი. ეს მასალები შეეხება საქართველოში კათოლიკური სარწმუნოების გაუცეღების ისტორიას, ანტონ კათოლიკოსის მოქმედებას, ზაქარია მღვდლისაგან შედგენილს დასს, რომელიც ანტონ კათოლიკოსის წინააღმდეგ იბრძოდა და რომლის წყალობითაც ანტონ კათოლიკოსი ჯერ დააპატიმრეს და მერე რუსეთში განაძევეს. სწავთა შორის ნააზობობა, თუ რა განსაცდელი დააყენა ანტონის მიერ ნათარგმნს „ორმოცი მოწაყლეს“ მაშინდელმა სასულიერო ცენტრებმა, რომელსაც წიგნი აღუქრძალავს.

იმავე მასალებში მოხსენებულია ანტონის საქართველოში დაბრუნების ისტორია, ზაქარია მღვდლის განკვეთა და მღვდლობიდან გადაყენება. იქვე მოყვანილია ზაქარია მღვდლის საჩივარი ანტონ კათოლიკოსზე; ეს საჩივარი გაბაშვილს რუსეთის სინოდში გაუგზავნია ქართულად დაწერილი. ყველა ეს ძვირფასი საისტორიო მასალა ტფილისიდან ბ-ნს მ. საბინინს წაუღია პეტერბურგს. ეს ძვირფასი მასალა პ. იოსელიან სიკვდილშემდეგ ხელში ერთს მეწერილმანეს ჩაეარდნია, მერე საბინინს შეუძენია“. (№ 198).

¹ № 2134; გ. თაყაიშვილი, საისტორიო მასალანი, I. გვ. 35.

² S №№ 303, 395, 1438, 1553, 3189, 3704, 3723. ზოგნი ამ სატირას ზაქარიას მოწაყლეს—ისაკ მცირეს მიაწერენ, მაგ. თეიმურაზ ბატონიშვილი („სტიხნი კატისა და თაგვთა ბრძოლა თქმული ბერისა ვისგანმე ისაკ-მცირისა, რომელიც მეფის თეიმურაზის II-ს უამს ყოფილა“. A 1091, გვ. 100), დავით რექტორი (S 1512), აგრეთვე ხელნაწერები: A. №№ 891, 1164; საქ. ცენტრარქივის ხელნაწ. 201, S 3723 და სხვ. ჩვენის აზრით, ისაკ მცირის ავტორობის საკითხი ლიტერატურული მისტიფიკაციის ამბავს უნდა წარმოადგენდეს. ჩვენის დაკვირვებით, ისაკ მცირეც ზაქარიას ანობელი, გვარად გაბაშვილი უნდა ყოფილიყო.

ზაქარიას პოეტური მემკვიდრეობიდან მოღწეულია ზოგი ლექსებიც: ა) „თხოვანი ღვთისა ძიმართ, ანუ განზრახვანი“ — ექვს ნაწილად; ბ) „სვინდისის ლოცვა“; გ) თქმული თორმეტს ეტლზედ, — რომელი არიან ზოდიაქონი ანუ ბურჯნი“, ოთხ ტაპოვანი; დ) „სულთ სატრფონი, სამოვნონი, სახენონი“.

და უკვირთ“-ო, ასე აფასებს ამ პოემას ძველი მწერლობის დამფუძნებელი თეიმურაზ ბატონიშვილი.

ეს პოპულარული პოემა საყურადღებოა ჩვენს აგრეთვე როგორც ლიტერატურული ჯალაშქრება ევროპულ ტენდენციების წინააღმდეგ:

„ციცავ, კული რა გიქნია,
საჯრანგეთის სწორე ფასი“.
„კატავ ფრანგულო, ომის მსწავლულო,
თავთავან წყლულო...“

დასცინის ბიზანტიური სკოლის ქართველი კონსერვატორი ფლორენციელ უნიატს. ეს პოემა ჯერ შესაფერად შეუსწავლელია, ვიდრე კი მის სასარგებლოდ ვიტყვით, რომ აქ ავტორი ცნობილი საეკლესიო რიტორი ლალატობს თავის სოციალურ ქარგონს. პოემაში მას მკვდარი სქოლასტიკური მეტყველების ნაცვლად შემოაქვს ცოცხალი ენა, ახუ როგორც ერთგან აქვს ნახშიარი, იგი სწერს „მდაბიურთა ენათა ზედა“. სწორედ ამაშია გაბაშვილის მხატვრული მწერლობის ღირსება.

ამ შემთხვევაში ზაქარია გაბაშვილი მართო დოგმატური მტერი არა ყოფილა ანტონ ქათალიკოზისა.

ამის შემდეგ თვალსაჩინო ხდება ჩვენთვის ბესიკის ოჯახის ლიტერატურული ტრადიციები. ბესიკთან ერთად სამწერლო სარბიელზე ზაქარიას ოჯახიდან კიდევ ცნობილი იყო:

იოსებ, ანუ ოსე გაბაშვილი—ავტორი პოპულარული „ანბანთ ქებისა ბატონიშვილის ელისაბედის სამეჭებრად“¹.

თანამედროვეთა შეფასებით იგი დაწერილია სიტყვის დიდი ჟონგლიორობით ანუ „საკვირველის პიტიკოსობით“. ხსენებულ ოდა თითქმის სავალდებულო ელემენტი გახდა XVIII—XIX საუკ. პირვ. ნახ. პოეტური ანთოლოგიებისთვის (A 1091). საინტერესოა აგრეთვე ოსეს მიმოწერა იმერეთის დედოფალ ანასთან².

¹ H, № 394 და სხვ. ბესიკის უფროს ძმას იოანეს (შემდეგ მიტროპოლიტი) 1779 წ., როცა იგი იერომონაზი ყოფილა, დაუწერია: „სვინდისისა მიმართ განბჭობა“ (A 609).

² ოსეს მიმოწერა იმერეთის დედოფალ ანასთან დაცულია სამეცნიერო აკადემიის საახიო მუზეუმში, საიდანაც ნაწილობრივ გადმოცწერე 1928 წელს (სრულად გადმოღებული აქვს პროფ. ს. კაკაბაძეს, რომელსაც ამ მიმოწერის ასლების თხოვნისათვის დიდად ვჰადლობ.)

1939 წელს ოსეს რამდენიმე წერილი თავის ასულრსადმი და დედოფალ ანასადმი, შექმნილ იქმნა ჩვენს მიერ საქ. სახელმწიფო ლიტერატურული მუზეუმისათვის.

ნიკოლოზ გაბაშვილი — „შესხმათა შემთხვევები“, ცნობილი „მეცნიერის“ სახელით (H 2134). ზაქარიას ძმისწული

ქართული
ენების
სწავლის
ინსტიტუტი

**

ბესიკის დროს გაბაშვილთა გვარიდან ლიტერატურულ ასპარეზზე ცნობილ იყვნენ აგრეთვე:

მისი ბიძაშვილი, მათა გაბაშვილი, — ავტორი შაირებისა და ზმა-გამოცანებისა (S, 1582, გვ. 32 — 40; H 1193) და ტომოთე გაბაშვილი, ცნობილი მოგზაურობის ავტორი, ფილოსოფოსი, ღვთისმეტყველი, რომელმაც ანტონ ქათალიკოზს ბერად აღკვეცა შთაავონა.

**

ბესარიონ გაბაშვილი 1751 წელს დაიბადა¹.

ბესიკი მეფის ფავორიტის კალთაში იზრდებოდა. პოეტის მამა ქართული ეკლესიის დიდგვარუნიან პირად და სასახლის ახლობელ აღამიანად ითვლებოდა.

სხვა კონკრეტული ცნობები ბესიკის ბავშვობის შესახებ არ მოგვეპოვება, მაგრამ ერთი უტყუარი უნდა იყოს, რომ ბესიკის აღზრდას თვით მისი მამა ზაქარია ხელმძღვანელობდა.

XVIII საუკუნის პირველნახევარში მძიმე პოლიტიკური ვითარების გამო სწავლა-აღზრდის საქმე საქართველოში მეტად დაბალ დონეზე იდგა. ჯერ კიდევ ბატონიშვილი ვახუშტი ნაღვლიანად შენიშნავდა: „არს ჟამი რაოდენიმე, არლარა ისახელების ცოდნა, თვინიერ წიგნის კითხვისა და წერისა, გალობა-სიმღერისა და სამხედროსაგან კიდუ და ჰგონებენ დიდ მცოდინარობად“ (გეოგრაფიული აღწერა, 36). მაგრამ ბესიკის ბავშვობის წლები სწორედ მით არის შესანიშნავი, რომ ამ დროისთვის სწავლა-აღზრდის საქმეში დიდი გარდატეხა ხდებდა და თბილისში ეწყობა ევროპული სკოლა ანტონ I ქათალიკოსისა, სადაც ღვთისმეტყველებასთან ერთად ასწავლიდნენ: გრამატიკას, ისტორიას, არითმეტიკას, გეოგრაფიას, მეტაფიზიკას, ლოგიკას, დიალექტიკას, არისტოტელის კატილორიებს, ვოლფის ფიზიკას და ბაუმეისტრის ფილოსოფიას. რასაკვირველია, აქ აღზრდის ტრადიციის სისტემიდან შედიოდა: კანანახი და დამწერლობა, პიიტიკა და რიტორება, მწიგნობრობა და მთარგმნელობა და შეძლებისამებრ „უცხოური ენა და წიგნი“.

ვფიქრობთ, ბესიკი უნდა ასცდენოდა ანტონის სკოლას². საერთოდ კი აღზრდისათვის ხელსაყრელი პირობები უნდა ჰქონოდა.

¹ ბესიკის დაბადების წლის საბოლოო დადგენა შესაძლო გახდა მას შემდეგ, როცა თვით ბესიკის ავტობიოგრაფიული მინაწერი აღმოჩნდა. ბესიკის ავტოგრაფის აღმოჩენა ჩვენ გვეკუთვნის (1921 წელს). ჩვენი მითითებით, 1922 წ. იგი გამოაქვეყნა სერგი გორგაძემ (იხ. გახეთ „ბახტრიონი“ № 1). ეს იყო ბესიკის ავტოგრაფის პირველი აღმოჩენა.

² პოეტის ბიოგრაფის ხ. მთაწმინდელის (ზაქარია კიკნაძის) სიტყვით, ბესიკი აღიზარდა თავის მამასთან. მის შემდეგ თბილისის საქათალიკოზო სკოლაში სწავლობდა. სკოლაში კარგაზნას დარჩენილა. აქ შეუსწავლია ქართული წერა-კითხვა, სპარსული ენა მწერლობა და სხვა (აკნებიც (ბესიკი, გვ. 1). ვფიქრობთ, ბესიკი ანტონის სკოლაში არ უნდა მოხვედრილიყო. ანტონის სკოლა გაიხსნა 1755 წელს. ჯერ ერთი, იგი მოზრდილთათვის იყო განკუთვნილი, მეორეც,

ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ზაქარიას საკუთარი ფილოსოფიური სკოლა ჰქონდა გამართული, სადაც მრავალი ქართველი სწავლებდნენ. წარმატებულად ხედვითა შინა ფილოსოფოსობათა. ზაქარია გაბაშვილი თავის შვილების აღზრდასაც ჯეროვან ყურადღებას მიაქცევდა. ჩვენის მხრით უნდა დავადასტუროთ, რომ ძირითადად, ზაქარიას შვილები მაღალი განათლებით ყოფილან აღჭურვილნი. ბესიკთან ერთად, მეორე ძმა ოსე ცნობილია, როგორც დაუცხრომელი კალიგრაფი, მხატვარი და პიტიკოსი.

მაშინდელი სასკოლო დისციპლინის მიხედვით, ყრმა ბესიკის გონებრივი წრთვნა უმთავრესად რელიგიური გზით უნდა წარმართულიყო. ბესიკის პოეტური ტექსტებიდანაც ჩანს, რომ მან შესანიშნავად იცოდა ბიბლია, საღვთისმეტყველო მწერლობა და სქოლასტიკის ენა. ბოლო პერიოდში ბესიკი თვით სწერდა ძველ-საეკლესიო ჰიმნოგრაფების ოსტატობით.

გავიხსენოთ, რომ ზაქარიას ოჯახი, უპირველესად, „მდივან-მწიგნობრის“ ოჯახი იყო. შვილებიც, ბესიკი და ოსე შემდეგში მეფეთა კარზე ასრულებდნენ ამ თანამდებობას. მდივან-მწიგნობრები კი სპეციალურ სამწერლო აღზრდას იღებდნენ. ეს გარემოებაც უნდა გავითვალისწინოთ, როცა ბესიკის აღზრდაზე გვიხსენებთ ლაპარაკი.

ბესიკს შესანიშნავად სცოდნია ძველი ქართული მწერლობა. ამას თვით ბესიკის შექოქმედება გვიდასტურებს. ამიტომ დამაჯერებელი უნდა იყოს „კალმასობის“ ავტორის ცნობა, რომ ბესიკს, ქართული სიტყვის მდიდარ რიტორს, თითქმის ზებირად სცოდნია სულხან-საბა-ორბელიანის მაშინდელი ერთადერთი ქართული ლექსიკონი: „მოუთხრობენ ამისთვის, რომელ სცოდნოდეს ზებირად მთლად ლექსიკონი ქართული“-ო¹. ძველი ქართული მწერლობის შეგლებიდან, ბესიკი არა ერთხელ იხსენიებს ვეფხისტყაოსნის, როსტომიანის, ამირან-დარეჯანიანის და ვისრამიანის გმირებს.

რაც შეეხება ბესიკის მიერ სპარსული ენის ცოდნას, უნდა ითქვას, რომ სპარსული ენა თითქმის სავალდებულოდ ითვლებოდა

სკოლა დაიხურა ანტონის განდევნისას (1756 წ.) მისს რუსეთიდან ჩამოსვლამდე (1765 წ.), როცა ბესიკი 5 წლ. იყო და მესამე-ბესიკი ამ სკოლაში არ იქნებოდა, რადგან მისი მამა ზაქარია გაბაშვილი ამ სკოლის პრინციპიალური მტერი უნდა ყოფილიყო.

¹ ცნობილია, რომ ბესიკის ლექსებში ფილოლოგიური ერთეულის ტვირთი დიდია და მისს პოეზიაში, ისევე როგორც დავით გურამიშვილის ლექსებში, საბას ლექსიკონის სიტყვობრივი გავლენა შესამჩნევია.

მაშინდელს კარის უმაღლეს საზოგადოებაში და ამ ენის შესწავლა ბესიკს თავის ოჯახშივე შეეძლო. აკი ზაქარიას კიდევაც უსაყვედურებდნენ სპარსოფილობას, როცა ბრალს სდებდნენ „სპარსულ“ ჰანგებს სწყალობდა თვით ქართულ ლიტერატურულს გალობაში (იხ. ზემოთ). რაც არ უნდა გადაჭარბებული იყოს ზაქარიას პოლემისტიკის სიტყვები, იგი გვანიშნებს ბესიკის მამის ოჯახში დაცულს სპარსული სტილის ტენდენციებს. ამ შემთხვევაში გასახსენებელია აგრეთვე ბესიკის ელჩობაც სპარსეთში (1779 წ.), რაც იმის დამადასტურებელია, რომ ბესიკს რამდენიმედ მაინც უნდა სცოდნოდა სპარსული ენა.

ბესიკის ესთეტიური კულტურისათვის დამახასიათებელია აგრეთვე ძველი ფილოსოფოსების და ძველ-ბერძნული მითოლოგიის ცოდნაც. ბესიკის ლექსებში არა ერთხელ გვხვდება: არისტოტელი, პლატონი, პროკლე, დიოდენ, ისევე როგორც უმიროსი (ჰომეროსი) და მისი გმირები: ახილევი, ლექტორი, პრიამი, ტროილი, ორესტი და სხვა.

მაგრამ რაც მთავარია, ბესიკი თავისი საუკუნის განათლების მაღალს დონეზე მდგარა. იგი გვევლინება XVIII საუკუნის ქართულ ინტელექტუალურ წრეების წარმომადგენლად, რაზედაც დაწვრილებით ვილაპარაკებთ შემდეგ, როდესაც მისი ცხოვრების მეორე ნახევარში გადავალთ. ეჭვი არაა, ნიჭი და ჰუმანის სიმკვირცხლეც ხელს შეუწყობდა ბესიკს ფილოსოფიური წვრთნილების მისაღებად. ყოველ შემთხვევაში, თანამედროვენი მეტად მაღალის აზრისანი არიან ბესიკის კულტურაზედ. პოეტის მეგობართაგანი სულხან ორბელიანი ერთს ეპისტოლეში მას მიჰმართავს, როგორც ერთადერთს. — „ს ი ბ რ ძ ნ ი თ ს რ უ ლ ს, ბ უ ნ ე ბ ი თ - მ ე ც ნ ი ე რ ე ბ ი თ გ ო ნ ე ბ ა კ ე თ ი ლ ო ვ ა ნ ს“¹. ანონიმი მეგობარი ბესიკს უწოდებს „გონება სრულს, ცნობით შენასრულს“². ხოლო იოანე ბატონიშვილი გვიდასტურებს, რომ ბესიკი „მეცნიერებათა შინა გამოცდილი“ იყო.³

ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ თუ ზაქარია მეფეთა მოძღვარი იყო, მისს ძმას დავით გაბაშვილს სასახლის სუფრაჯის სახელი ეჭირა⁴, ხოლო მისს ბიძას პაპუნას ბაზიერთ-უხუცესის თანამდებობა და ბუნებრივია, რომ სასახლესთან დაახლოვებულ ზაქარიას

¹ ივერია, 1879, № 5, გვ. 205.

² S 1088.

³ H 2134.

⁴ ცენტრარქივის სიგელების პირების წიგნი № 24, სიგელი №87.

შვილებიც კარისკაცის კარიერისთვის ემზადებოდნენ. ბესიკის შემდეგი დროის ბიოგრაფიული ფაქტებიც გვიმოწმებენ, რომ პრაქტიკულ ასპარეზზედაც იღვწოდა, როგორც სახელმწიფო მოღვაწე.

საკითხავია, ვინ უნდა ყოფილიყო ბესიკის პოეტური სიტყვის პირველი გამღვიძებელი და ხელმძღვანელი? ამ შემთხვევაში, ცხადია, ისევ მის ოჯახს უნდა მივაკითხოთ, რომელიც საკმაო ლიტერატურული რეპუტაციით სარგებლობდა. ვიცით, რომ ზაქარიასთან ერთად ბესიკის უფროსი ძმა ოსეც პიტიკოაი იყო, ისევე, როგორც ამ ოჯახის ახლო წევრთაგანი ისაკ მცირე (ჩემის ცნობით გაბაშვილი, ძმა ანუ ძმისწული ზაქარიასი) „მშვენიერი მესტიხე და ღრამატიკოსი“. უეჭველია, ამ სამებას უნდა შეეწყო ხელი ბესიკის პირველ პოეტურ ცდებისთვის.

აღსანიშნავია, რომ ისეთი ოჯახები, როგორიც ზაქარიას ოჯახი იყო, ბავშვთა აღზრდაში დიდ ყურადღებას აქცევდნენ რიტორების და ღრამატიკის კლასს. ეჭვი არაა, ბესიკიც ვერ ასცდებოდა ამ გზას და პოეტური ტექნიკა მას სკოლაშივე უნდა აეთვისებინა, ხოლო მისი პირველი პოეტური ნიმუშები უნდა წარჩინებულ პირთა „შესხმა“ და „ქებანი“ ყოფილიყო. ბესიკის ყრმობის ამხანაგი და ვითაღექსი-მესხი-შვილი (დავით რექტორი) გადმოგვცემს: „უამსა სიყრმისასა, როდესაც რიტორებას ვჰსწავლობდი, მაშინ ეგ შესხმა მეფეს ირაკლის მოვახსენე, დღესა სახელწოდებისა მისისაო“ (S 105). „როდესაც ღრამატიკას ვჰკითხულობდი და პატარა ვიყავ, მაშინ ქათალიკოსმა მიბრძანა: მეფეს ირაკლის ქება იამბიკოთი ჰსთქვიო და მაშინ ვჰსთქვი“... (იქვე). ხოტბების ანუ ოდების გარდა, პოეზიის მოყვარულ ბავშვებს შეეკვეთილი ექსპრომტებიც ევალეზობდათ სხვადასხვა შემთხვევებზედ, როგორც იგივე დავით ალექსი-მესხი-შვილი გვიამბობს, ერთი მისი ექსპრომტული ლექსის გენეზისის შესახებ: „...ნაიბის ქალი ბეგუმ მეფედრა, როდესაც ყმაწვილი ვიყავ, მე ალექსის ძეს დავითს, რადგან მისი მონათლული ვიყავ, უარი ვეღარ უთხარ, — ჩემის სახლის პირდაპირ მტკვრის პირს, ქვრივ დედაკაცს ხბო ჩამოუვარდა, კლდეზედ დაეცა და მოკვდა. სასაცილო იყო დედაბრისაგან ხბოსათვის თავში ცემა და ტირილი. — ის შაირად სთქვიო და ვჰსთქვი“ (იქვე, გვ. 206).

ამრიგად, ყრმებისთვის სავალდებულო ყოფილა ვარჯიშობა და ლექსის შეკვეთის მიღება. და თუ ასეთ უიმედო ექსპერიმენტულ როგორც იყო დავითი, ლექსისთვის მიჰმართავდნენ, კუხალაქიყრუა ერთი და ორი ასეთი „შემთხვევის“ ლექსი უნდა დაეწერა ბესიკსაც. მაგრამ ამ პირველ ცდებს ჯერჯერობით ჩვენამდის ვერ მოუღწევიათ¹.

და ბოლოს, არ უნდა დავივიწყოთ, რომ სწორედ ყრმა ბესიკის თვალწინ, ზაქარიას სახლში იწერებოდა სატირული ეპიგრამები და პოემები ანტონ ქათალიკოსზე და მის პარტიაზე და ისევე როგორც პასუხები უკანასკნელთა „გიობაზე“. ალბათ, ამ გარემოებას ბესიკის პოეტური განვითარებისათვის უმნიშვნელოდ არ უნდა ჩაეგლო.

ზ. მთაწმინდელი გვიამბობს, რომ ბესიკს თავისს ყრმულს ლექსებში „ხშირად ბერები და მოლოზნებიც შეუშვია“, ე. ი. ულანძლიაო და ამის საილუსტრაციოდ კიდევ მოჰყავს ვითომდა შეწუხებულ ბერების ერთი საპასუხო ლექსიც, თითქოს ყრმა ბესიკი ეუ გამოთქმული:

„გაბაანთგან აღმობრწყინდა,
ახლად ჟამად ანტეჟრისტე,
შე დალოცვილო უფალო,
ეს რა გამოგვიქოფიტე?
ჯოჯოხეთი აღუშენე,
ხელთა მიე მისი კლიტე,
დაგვიხსენი ამისაგან
უფალო, იესო ქრისტე!“...

მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ ზაქარია გაბაშვილის ეპოპეას, ცხადი უნდა გახდეს, რომ სატირა „ანტეჟრისტეზე“, თქმული უნდა იყოს არა ბესიკზე, არამედ ზაქარიაზე, ცნობილ ბრძოლის დღეებში. ასეთია ჩვენი აზრი, თუმცა პოეტის ყველა მკვლევარი ამ ეპიგრამას სავალდებულოდ ჰხდის ახალგაზრდა ბესიკისათვის.

განკერძოებით უნდა აღინიშნოს აგრეთვე ბესიკის მძლავრი მუსიკალური ტალანტი, რომლითაც ის უხვად ყოფილა დაჯილდო-

¹ ბესიკისა და სულხან ორბელიანის მიმოწერა („ივერია“, 1879, № 5, გვ. 205—206; გაზეთი „ივერია“, 1902 წ. № 116), სადაც წარმოდგენილია პირველი დაწყება ანუ შეყვანილება სწორედ ასეთ სასკოლო ვარჯიშობას. უნდა წარმოადგენდეს.

ეზული იმპროვიზატორობის ნიჰთან ერთად. მისი მომღერლობა ხომ საქართველოს გარეთაც იყო ცნობილი. ამიტომ, დამაჯერებელი უნდა იყოს ზ. ჭიჭინაძის ცნობა, რომ „ბესიკი ჯერჯერობით ახალგაზრდა ყოფილა, რომ სიმღერების წერა და-ჟუწყვილა“ (ბესიკი, გვ. 1). ბესიკის მუსიკალური ნიჭისთვის ხელი უნდა შეეწყოს ისევ მის ოჯახს, რადგან ზაქარია მუსიკალური პიროვნება ყოფილა და ქართულ საეკლესიო ვალობაში მას რაღაც ცვლილების შეტანაც კი უცდია.

გონებრივ აღზრდასთან ერთად ბესიკს აგრეთვე კარგი ფიზიკური, სარაინდო სკოლაც უნდა გამოეწყო. ისევე, როგორც მისი დროის არისტოკრატიული ახალგაზრდობა, იგიც „ცხენისა, იარაღისა, თოფისა, ხმლისა, ტანისამოსის მოყვარული“ უნდა ყოფილიყო. ზ. მთაწმინდელის და ალ. ხახანაშვილის მიერ ჩაწერილ ვადმოცემებით, პოეტი საუცხოვო მოჯირითე ყოფილა („ჰყვარებია ნაბდის დახურვა, ცხენზედ ჯდომა, ჯირითი“)¹.

**

ბესიკის ყრმობის და ბავშვობის წლები საქართველოს კატასტროფულ ამბებს ემთხვევა, როცა გარეშე მტრების აგრესიული მოქმედებით ქართველი ხალხი უკიდურეს მდგომარეობამდე იყო მისული.

„საბრალო, შეწუხებული, აობრებული, უხელფებო, გათავებული ხალხი“, — ნათქვამია ერთ დოკუმენტში მაშინდელს ქართლ-კახეთზე სიტყვები და ეს ზედმიწევნით გამოჰხატავს ქართველი ხალხის მაშინდელ მძიმე პოლიტიკურ ვითარებას:

— „ავი დრო იყო, — გვიამბობს თანამედროვე, — ყოველდღე აკლებას მოველოდით, საქართველოს სრულიად დაჭერასა. ყოველდღე დიდს ჯარებს გამოველოდით და საქართველოს წალეკასა, დატყვევებასა და დიდი გამარჯვება იქნებოდა, თუ რუსეთს დავიკარგებოდით“ (თავგ. იესე ოსეს შვილისა, 7). „ვად, რა ბევრ უცხო შესაქცევებს ნახავთ, სწორდა ერეკლე მეორე რუსეთში მყოფ ქათალიკოს ანტონ I-ს, — და მე ამ განსაცდელიანს ქვეყანაში რაებს ვხედავ და რაებს გავიგონებ ხოლმე. რა წაბრძანებულხარ, მასუკან ხუთჯერ თუ ექვსჯერ ლეკზე გაგვმარჯვებია და ბევრნიც იხოცებიან, მაგრამ კიდევ ჩვენზედ ხელს არ იღებენ“.² დატყვევებას

¹ ზ. მთაწმინდელი, „ბესიკი, ალ. ჭიჭინაძე და გრ. ორბელიანი“, გვ. 11; A. Хаханов. История Грузинской словесности, III, 220.

² „მოამბე“, 1894, № 4.

და მახვილს გადაჩინილი მოსახლეობა გარბოდა სამკვიდრობი-
დან: „დაიცალა საბარათაშვილო, სომხითი, ორბელიანთ მამული-
და ზოგი გავიდა კახეთს, ზოგნი ავიდნენ ზემო ქართლში და სამცხეში
თავოებში. აღარსად დარჩა შენობა იმ მხარეს. მცირედნი კაცნი ქვე-
შის ციხეში იღვა... იყო ცემა ლეკთაგან მარადის და ოხრება..
მთელს სომხითში ბოლნისის მეტი და სამწევრისის მეტი შენობა
არ იყო. ორბელიანთა მამულიც ასე დაიცალა, რომ დმანისის და
ფიტარეთის მეტი შენობა აღარ სად იყო“, ამბობს მათიანე (ქ. ცხ.
238, 144). გარეშე მტრისაგან ქვეყანა „გათავებული იყო“. ქარ-
თლისა და კახეთის ქვეყნები ასე აყრილიყო, რომ უსიმაგროდ და
უციხოდ აღარსა-ვინ იღვა“ (იქვე, 125). განსაკუთრებით თავზარ-
დამცემი იყვნენ ლეკები, რომელნიც თვით თბილისში, მეფის სასახ-
ლიდან რამდენიმე ნაბაჯზე იტაცებდნენ ხალხსა და საქონელს (გვ.
230). „მოვიდიან ბევრჯერ და ქალაქის გარემოთა ბალებთა წის-
ქვილებთან მოითარეშიან. უკეთუ ერთსა მხარეს გავიდის ქალაქი-
დან მებრძოლი და დააყრვეინის და გააქცივის, მეორესა მხარესა
დაჰკრიან და წავიდიან“ (გვ. 227); „ამისთანა მტრობა ყიზილ-
ბაშთა არ უქნია, რაც ამათ ქნეს“ (195).

ლეკის შიშით ქართველ მოქალაქეს არ შეეძლო მშვიდობიანად გადასვლა ერთი სოფლიდან მეორეში: „შავს ტყეში დიდი ლე-
კინობა იყო. რაც ხე გაინძრეოდა, ლეკი მეგონის და თოფი მზად
მქონდა. თუ გაჩენილიყო რამე, თოფი რას შემეწეოდა, მაკლევ-
დენ“. — ჩივის მაშინდელი მგზავრი (თავგ. იესე ოსეს შვ., 53). ასეთ
პირობებში, ცხადია, არც საზოგადოებრივი კულტურული მუშაობა
იქნებოდა შესაძლებელი. მტრის შიშით მრავალი სასწავლებელი
იკეტებოდა. მაშინდელი სამონასტრო სკოლები გაზაფხულზე იხუ-
რებოდა და იხსნებოდა, როდესაც ხეს ფურცელი გასციოდა და
მტერი ტყეში ველარ დაიმალებოდა („...გაზაფხულ ტყეთა ფურც-
ლისა გამოსვლითგან ვიდრე დაცვენამდე არბევდენ... გარნა ვი-
თარცა იწყებდის ტყე შემოსვასა ფურცელთაგან, ვითარცა მოსწავ-
ლენი მოიქცეოდინ სახლად თვისსა შიშისათვის ლეკთაგან“. რო-
ნინი იონა ხელაშვილისა).

მშვიდობა არც მყუდრო სენაკებში იყო. მტრის მახვილი არც
იქ შეხიზნულს მწერლებსა და მწიგნობრებს ასვენებდა: „ვეცადე დი-
დად სიმართლესა და ველს, მაგრამ ლეკისაგან გვეშინოდა. თუ რა
უცბად მეწეროს, ნუ დამწყველით, გვედრებით“-ო ამბობს გადა-
მწერელი (ძველი საქართველო, II, 113). ხოლო მეორე კალიგრაფი
მტრისაგან დაქრილი, ასევე ბოდიშობს მკითხველის წინაშე: „ავა-

ზაკთაგან მოწყულულ ვიყავ და ბეკნი ჩემნი წყლულ და უსჯულლო
აგარიანთაგან შეცულ და რაც ნაშავე ნახოთ, ნუ მწყევთ, ~~შეშინებულნი~~
გულისათვის, არამედ შენდობით მომიხსენეთ“ -ო (იქვე, გვ. 214).

ორბელიანთა წრი

ჩვენ აგრეთვე უნდა გავითვალისწინოთ მეორე მნიშვნელოვანი
წრე, რომელსაც ბესიკის გონებრივსა და ესთეტიურ ფორმაციისა-
თვის შესაფერი როლი უნდა ეთამაშნა. მხედველობაში გვაქვს ორ-
ბელიანთა დიდი კულტურული ოჯახი, რომელთანაც ბესიკს მკიდ-
რო ურთიერთობა ჰქონდა უსათუოდ იმ მიზეზითაც, რომ მამა მი-
სი ორბელიანთა პირად სამსახურში იმყოფებოდა, როგორც მათი
მომძღვარი.

პოეტისათვის დიდი კულტურულ-ესთეტიურ მნიშვნელობისა
უნდა ყოფილიყო ურთიერთობა იმ ოჯახთან, რომელიც სულხან-
საბას სახელით იყო განათებული და ბესიკის დროსაც ისეთ მა-
ღალ კვალიფიკაციის ადამიანებს ითვლიდა, როგორიც იყვნენ: ის-
ტორიკოსი პაპუნა ორბელიანის შვილი მხეჭაბუკა, —
ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწე, ფილოსოფოსი, ბასრი სატირი-
კოსი, ანეგდოტისტი და ეპიგრაფისტი; იოანე ორბელიანი —
ცნობილი ფილოსოფოსი, „რომელიც საფილოსოფოთა წესითა აღ-
ქურდილ იყო... და ქართლშიაც უბრძნე და უმცოდნე არავინ იპო-
ებოდა“ (ქცხ. 139), „სიბრძნესა შინა აღზრდილი... ზედმიწევნით
ფილოსოფოსი, ვარსკვლავთა-მრიცხველი ფიზიკოსი და არითმატი-
კოსი; უწყოდა ბუნების ისტორია და იყო უცხო რიტორი... ესე
იყო ფრიად გონება-მახვილ ესრეთ, რომელ მხცოვანებისა გამო
თვალთაგან მოკლებულ იქმნა და ვერა რაჟსა ხედვიდა, მაშინც ყო-
ველთა წერილთა ძალ ეღვა განმარტებად“ (S 2134)¹.

ბესიკის შეფიცული მეგობარი დავით სარდალი, შეწინა-
ვე ლაშქრის სპასპეტი, ცნობილი მხედარი და ლიტერატორი (სპარ-

¹ იოანე ორბელიანი-ქე ელისბარისა, (საქ. სიძ., II 384) დ. 1693
წ. გარდ. 1780-იან წლებში. მდივანბეგი, მსაჯულთუხუცესი. 1731 წ. შეუერთდა
რომის ეკლესიას, (თამარშ., 349—368), რითაც დაიმსახურა სასტიკი რისხვა
ქართველ სამღვდელთაგან. 1754 წ. ზაქარია გაბაშვილის თაოსნობით განდევნი-
ლი, ერეკლემ რამდენიმე წლის შემდეგ ისევ დააბრუნა. შემდეგში, უკვე სახელს
ჩამორთმეული „ნამსაჯულევად“ იხსენიება. იოანე ორბელიანს ზედდომით ზოგ-
ჯერ უკაბუა ორბელიანთა აიგივებენ ზოლმე.

სულიდან „ყარამანიანის“ მთარგმნელი), რომლისადმი მიძღვნილია მთელი რკალი ბესიკის მიმართებებისა:

ქართულნი
ბიზლიჩისეჟა

1. „დავით სარდლისადმი“
2. „მნათობთადმი“
3. „რაც მიიწერა სოფელმან“
4. „ცრემლთა მდინარე“
5. „ბედისადმი“
6. „სამძიმარი“
7. „ასპინძის ომზედ“

ორბელიანთა ოჯახიდან ბესიკის ყრმობის მეგობარი ყოფილა აგრეთვე დავით სარდლის უმცროსი ძმა სულხან ორბელიანი, რომელსაც პოეტი უწოდებს „ნათელ-მკრთოლვარე გოდოლს მეგობრობისას, იადონებრ ხმა მწვლილ მშტევენავს და ტკბილ ხმოვანებით ყურთა მიმტაცს, რიტორს უებროს“¹. და ბოლოს, უნდა გავიხსენოთ პოეტი ვახტანგ ორბელიანი, — დმანისის მეპატრონე, რომლის კარის მოძღვრად ითვლებოდა ზაქარია გაბაშვილი².

ამ „გამორჩენილ“ პოეტის შესახებ რამდენიმედ უნდა შევჩერდეთ.

ბესიკი რომ განსაკუთრებით აფასებდა ვახტანგის პოეტურ ოსტატობას, იქიდანაც ჩანს, რომ უკანასკნელ პერიოდის ლექსთა კრებულში ბესიკს თავისი ხელით ჩაუწერია ვახტანგის ორი პოპულარული ანბანთქება: „ათენს ბნელ გულს“ და „ალალებს ბაგეს“, რომელთაც ჩვენი მკვლევარები შეცდომით თვითონ ბესიკს აკუთვნებენ.

ვახტანგ ორბელიანი „მშვენიერი ლექსთ-მთხზველი“, ანტონ I-ის სიტყვით, თვით სულხან-საბახედ მალლა მდგარა წესანიშნავი ოსტატობით:

„ვახტანგ წაირთა დაღათუ ამოვანად
მწურებოდა, მაგრა საბას უკეთეს მსთქმიდა:
უცხოვ შეაწყუნის არასნისი, განსაკვირუოდ დალექსნის

¹ „ივერია“ № 5—6, 1879 წ.; გაზ. „ივერია“, № 116, 1902 წ. ბესიკის ერთი ვპისტოლე სულხანისადმი შემდეგი პოსტსკრიპტუმით თავდება:

„შე ბესიკი—შენი მონა,
ვარ შენ შათის მღოფვის წინა;
განრა მეგობრობის მტრფობი,—
ბესარიონ გაბაონი.

² 1730-ან წლებში დმანისი, სადაც მღვდელ-დეკანოზობდა ზაქარია გაბაშვილი, ვახტანგ ორბელიანს ეკუთვნოდა.

დასატკბობელად მსმენელთა, გონებისა...
ჩემდაცა იქმნა მოძღვარ მსწავლათა რათმე
ვახტანგ სიბრძნისა ქუე-მღებარგბა კაცი,
რიტორ შუენიერ, მტევო-მუთქვი საკვირველი,
ფილოსოფოსი, პიტიკოსი უცხო....

ვახტანგის ასეთივე მაღალ შეფასებას იძლევა (წესტყ., ტაეპი 809—810) იოანე ბატონიშვილიც: „ესე იყო საფილოსოფოსთა საწმინთთა წერილთა შინა ხელმწივენილი, უცხო მესტიზე და მწვენაერი, მხვაესად ძველთა, და კარგი ანბანთ-ტებისა შემაწყობელი“ (მკირე უწყება ქართველთა მწერალთათვის“ გვ. 47). ვახტანგის შემოქმედება დაცულია საქართ. მუხეუმის S ხელნაწერებში, №№ 342, 1203, 1512, 1516, 2770. უკანასკნელ ხელნაწერში მოთავსებულია ვახტანგის მიერ რუსეთში (1738 წ.) მოგზაურობის ეპიზოდი, პეტერბურგის ალწერა: „აწმევი ხელმწიფისა სრა სასახლეთა და ბაღა ბაღთანი“ (იხ. აგრეთვე ლემინგრადის საჯარო წიგნთსაცავის ხელნაწ., № 23).

ლიქის ვირტუოზობასთან ერთად, ვახტანგს დამსახურებულნი ჰქონია რეპუტაცია ისტორიკოსის, ფილოსოფოსისა და მთარგმნელისა. ან ანთი ავტორის ერთი ბიბლიოგრაფიული მინაწერი ზედმეტად გვიდასტურებს ვახტანგის მოღვაწეობის დიდ სახელს:

„საქებრ:დ მსურზარ შენ ბრძენო,
ვინ ამბავს გვეტყვი ტკბილადო,
ვახტანგ, თავადო ქართველთა,
არა ხარ გასაკილადო;
მწადის შეგაჯგო, თუ მქონდეს
სიბრძნე საწონი ქრთილადო,
ჩინებულ მცირედ პრჩეულნი,
აწ დაგვრჩა შესხა წილადო“.

სამწუხაროდ, ვახტანგის პოეტურ და ფილოსოფიურ შემკვიდრებობიდან მცირე ნაშთი და დარჩენილა. ვახტანგ ორბელიანის ნაწერები მისი სიკვდილის ახლა ხანებშივე განიკვებულა (იხ. იესე ოსეს შვ.)

დასასრულ დავქენთ, რომ ვახტანგ ორბელიანი ანტონის მასწავლებელთაგანი ყოფილა, როგორც თვით ანტონი გვიდასტურებს: „ჩემდაცა იქმნა მოძღვარ, სწავლათა რათმე“-ო.

ვახტანგ ორბელიანის (1700—1752) შემოქმედებასთან ერთად ნაკლებ გამოჩენილია მისი ცხოვრებაც.

პროფ. კ. კეკელიძეს ვახტანგი სულხან-საბა ორბელიანის ძმად მიაჩნია (ლიტ. ისტ., 67) მაშინ, როდესაც ვახტანგ სულხან-საბას ძმისწულია (ვახუშტის შვილი, რომელიც 1709 წ. ყანადარში მიიღვალა). სერგოგორგაძეს იგი XIX საუკ. პირველ წლებში ვახტანგ ორბელიანის ვგონა, თვალე ბატონიშვილის მეუღლე, მამა ვახტანგ და ალექსანდრე ორბელიანებისა (ჩვენნი მეცნიერება, № 1, 1924), ხოლო კლატონ იოსელიანი მას აიგივებს სულხან-საბას მამასთან, ვახტანგთან (წყობისტყვ., შენ. 167). მისივე სიტყვით, ვახტანგ როგორც კათოლიკე, 1715 წ. თან წაპყოლია საბას რომში, საიდანაც თურმე უკან აღარ დაბრუნებულა. თუმცა ჯერ კიდევ 1726 წელს, ვახტანგ „არა მოქცეულიყო ლათინთა კერძ“, როგორც მისივე ნათელული იესე ოსეს შვილი გად-

მოგვეცემს (გვ. 6). ვახტანგის ვეროპაში ყოფნის დამადასტურებელი საბუთი არ
მოგვეპოვება. მისივე ნაწარმოებიდან ვიცით მხოლოდ, რომ 1738 წ. ის იმყოფე-
ბოდა რუსეთში „მრავალ განსაცდელ შემთხვეული“ (§ 2770).

ქართული
ბიბლიოთეკა

**

ვახტანგ ორბელიანი, ალბათ, სულხან-საბას ორიენტაციის გავლენით. 1731 წ.-
მიიღო კათოლიციზმი თავის ძმისწულ იოანე ორბელიანთან ერთად (თამარაშვილი,
353), რის გამო „განუწყვეტელი დევნულება“ გამოუტყდა ორტოდოქსალურ წრეებ-
საკან (იქვე, 351). როგორც ჭეშმარიტ პატრიოტს სასტიკად ავიწროებდნენ ოსმალნი
და სპარსნი, რომელთაც თურმე მთელი ქონება წაართვეს, დიდი ხარკი დაადგეს
და იქამდის „უკანასკნელ“ მდგომარეობაში ჩააგდეს, რომ მხად იყო დაეტოვებინა
სამშობლო (350).

1741 წლიდან ვახტანგს, დახმარების მოიმედეს, ენერგიული მიმოწერა აქვს
რომის პაპთან და კარდინალებთან, რისთვისაც საგანგებო ელჩსაც კი ჰგზავნი-
ს რუსი (იქვე). 1741—42 წ. მან მტრისაკან დევნილმა, დროებით სამეგრელოს
შეაფარა თავი. გარეშე მტრებთან ერთად ვახტანგს ავიწროებდა მისივე სალა-
კაცი სარდალი ქაიხოსრო ორბელიანი, რომლის ხელშიც იყო ორბე-
ლიანთა „სახლისბატონობა“ (საქ. სიძველენი, II, 535). ქაიხოსროს ინტრიგების
წყალობით, ვრცელ მეფემ, რომელიც ვახტანგის ასულ ქეთევანზე იყო დანიშ-
ნული, (1744 წ.) მოულოდნელად დაუტოვა სარძლო და განდევნა. ქეთევანი მო-
ნოხნად აღიკვეცა და იმავე წელს ჯავრით მოკვდა. თვით ვახტანგ გარდაიცვალა
1752 წ. ნოემბრის დამლევს (თამარაშვილი, 351).

ასეთია ბესიკის მამის პრინციპალის თავგადასავალი.

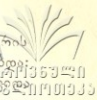
ბესიკი ანახანუმ დედოფლის კარზე. ლევან ბატონიშვილი

უბედობა, „სოფლის ცემა“ ბესიკმა ბავშვობის დღეებიდანვე
გამოსცადა. შემთხვევით არ ამბობს ერთგან:

ვიყავ ბედისა დამაბრალევი,
მეც მომხედა სოფლის მკვლელი ბრქალები...

მხოლოდ თორმეტ-ცამეტი წლისა იყო ბესიკი, როცა დაამხეს
და ააფორიაქეს მისი მშობლების ოჯახი. ბავშვის მგრძნობელი
გულისთვის მძიმე დაღი უნდა დაესვა ამ გარემოებას და მისი
ყრმობა მწარედ უნდა მოეშხამა.

...„რაც რაიმე მქონდა ან დედულ-მამული, ან პირადად შენა-
ძენი, აგრეთვე საეკლესიო ჭურჭელი, სულ წამართვეს, ცო-
ლი, შვილები და მთელი ჯალაბი სიღარიბეში ჩააგ-
დეს, ასე რომ კარდაკარ დადიოდნენ და მოწყალე-
ბას თხოულობდნენ—გვიამბობს ზაქარია— თექვსმეტი თვე
ვიჯექი საპყრობილეში, ბოლოს კათალიკოსმა უბრძანა ყარაულს:
36

საპრობილეს მოშორდით, სადაც უნდა, იქ წაიღესო. მათ შორის ჩემი შვილების და ძმების 9 ბავშვი იყო. კათალიკოსი ქადაგობდა: ვინც მათ მოწყალებას მისცემს — ეკლესიაში არ შეუშვებო. ერთი წელიწადი და ჩვენ უარესი დაგვემართა: მოაყვანიდა ჩემი უფროსი შვილი [ოსე] და ისე სასტიკად სცემა, რომ ერთი კვირა ავად-მყოფი იწვა. გამოგზავნა იასაულები, რომლებმაც რაც დარჩენილიყო: წმინდა ხატები, წიგნები და წმ. ნაწილები, ისიც წაიღეს.

„კიდევ გამომიგზავნეს კაცები, შევერთდეთ, თორემ რუსეთში გაგყრიტ ყველასაო. მე არ დავთანხმდი. ივნისში, როცა მეტად ცხელოდა, უფროსი შვილები ცალცალკე საპრობილესი ჩასვეს. მე, ჩემი ცოლი და ოთხი მცირეწლოვანი ბავშვი დავგსვეს ურემზე და მთებში გაგვგზავნეს, საშინელ ადგილებში გაგვატარეს. მზრუნავი არავინ მოგვცეს, ფიქრობდენ — ამით დავიმორჩილებთო. მერე იქიდან ცოლი და ბავშვები წამართვეს, მე კი ექვს მთიელ კაცს მიმცეს, რომლებმაც ორმოცი დღე საპრობილესი მამყოფეს, რვა შვილი წამართვეს, ორი დიაკვანი და დანარჩენი საერო პირები. ბევრი ვთხოვე, ერთი შვილი მაინც მომეცით, კაცს ამდენ ცხვარსაც არ წაართმევენ-მეთქი მით უმეტეს, რომ ისინი თქვენი ნაჩუქარი კი არაა, ღვთისაგან მოცემულია მეთქი, მარა არ ისმინეს“.

„მოვიდა მეფე ერეკლესა და ანტონ კათალიკოსის ბრძანებანი: გახადეთ, გაჩხრიკეთ, რასაც ნახავთ — წაართვით, რომ არავითარი ნაწერი არ გაატანოთო, მეორეჯერ საზღვარზე გაჩხრიკეთო. იმავე წამს ტანისამოსი გავგზადეს, გავგჩხრიკეს, მაგრამ ჩვენ არაფერი აღმოვვანდა. მოგვცეს ერთი გზის მაჩვენებელი ოსეთამდე, იქიდან მოვედი ყიზლარში, აქაც არ დამაყენეს“²...

ასეთი მკაცრი ღონისძიებანი მთავრობის მხრივ ზაქარიას შვილებისადმი იმ გარემოებითაც იყო გამოწვეული, რომ ზაქარიას ბრძოლებში მისი ოჯახიც მონაწილეობდა. „გიობიდან“ ჩანს, რომ ზაქარიას მეუღლეს ამ საქმეში ჩაბმული უნდა ყოფილიყო ისევე, როგორც მისი უფროსი ვაჟი იოანე დიაკონი, რისთვისაც იგი საპრობილესშიც ჩაუსვამთ, ხოლო რაც შეეხება ცნობილ ოსე გაბა-

¹ იხ. ლენინგრადის საჯარო წიგნთ-საცავის ხელნაწერი, № 23.
² ზაქარიას მოხსენებიდან (1767 წ.) ასტრახანის ეპისკოპოსის სახელზე, იხ. იას. ლორთქიფანიძე, მასალები საქართველოს ისტორიისათვის (18 საუკ.), მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის*. სსრკ მეცნ. აკადემიის საქ. ფილიალის გმც., 1940, ნაკვეთი II, 23—24.

შვილს, იგი მოწინააღმდეგე პარტიას აქტიურ მებრძოლად წარუდგინა. მამასთან ერთად ოსემ არ შეიწყნარა რუსეთში წაყვანილნილი ანტონის ცნობილი „მიწყალეს თარგმანი“ და ხელი არ მოაწერა. როცა რუსეთიდან დაბრუნებულს და უფლებებში აღდგენილ ქათალიკოსს ზაქარიასთან ერთად ხელშეკრული ოსეც წარუდგინეს, ქათალიკოსმა მამასთან ერთად იგიც შეაჩვენა, როგორც „მამისა თვისისა შვილი“. „ჩვენ შვილს და ისააკს არც კი ათქმევინეს რამე, — მოგვითხრობს ზაქარია, მიგვცეს საერო კაცებს, რომელთაც შეუბრალვლად გვცემეს, შეგვაპირეს თმა და წვერი, დაგვადეს ბორკლები და ჩაგვყარეს საპრობილეში. მრავალჯერ კაცები გამოგვიგზავნეს, რომ დავთანხმებულიყავით, მაგრამ ჩვენ უარზე გიდექით“...¹

ამის გამო, თუმცა გადახვეწილ ზაქარია გაბაშვილს თან მრავალი მიმდევარი გადაჰყვა იმერეთში და შემდეგ რუსეთსაც, მაგრამ ცოლშვილი კი აღარ დაანებეს, როგორც ერთ ლექსში ჩივის თვით ზაქარია:

„მე მტირალს ქართლი გამომაირეს,
მეუღლის წართმევს არ მიშაკმარეს,
შვილნიცა რვანი ერთ ჟამ წამგვარეს...“²

ზაქარიას განცხადებიდანვე ირკვევა, რომ მეფისა და ქათალიკოსის დევნულობის სისასტიკე ყრმა ბესიკსაც შეეხებოდა. ოჯახის აფორიაქება, გაღარიბება, სიმშლი, გაათვრებულ ისაულებმისაგან მიყენებული შეურაცხყოფა, აქა-იქ საშინელ მთებში იძულებითი თრევა და განსაცდელი, მშობლების და ძმების წამება, მშობელი მამის მკერდიდან მოწყვეტის ტკივილი, — ბესიკის ყრმობის ხვედრი ყოფილა.

* * *

თუმცა არავითარი ოფიციალური ცნობა არ მოგვეპოვება ბესიკის შემდგომი მდგომარეობის შესახებ და ბესიკის ცხოვრების ეს ხანაც სიბნელით არის მოცული, მაგრამ ზოგი საბუთის მიხედვით შეგვიძლიან დავასკვნათ, რომ შეჩვენებულ ნამოძღვრალის ოჯახიდან კერძოდ ბესიკს მჭარველი გამოსჩენია. ცხადია, ასეთი გაბედულება მხოლოდ სასახლეს დიდგავლენიანსა და დამოუკიდებელ

¹ იას. ლორთქიფანიძე, გვ. 22—23.
² S 303.

პიროვნებას შეეძლო. ჩვენი დაკვირვება ამაელს, რომ ეს პიროვნე-
ბა ყოფილა თეიმურაზ მეორის ქვრივი დედოფალი ანახანუშვილი
მელიც თავისი დედოფლობით პირადად ზაქარიასაგანაც და
ვალებული. პატივმოყვარე, მკაცრი და ამაყი ანახანუშვილი თვით ერეკ-
ლესაც არ ერიდებოდა. მოხუცი თეიმურაზის რუსეთში უდროო გა-
მგზავრებას და იქ მის სიკვდილს ყრველეს აბრალებდა და მასთან
თავის სამღურავსა და საყვედურს არა ჰპალავდა. თვით ერეკლეს
„არა უყვარდა ანახანუშვილი, ვითარცა დედინაცვალი“ და მხოლოდ
მამის ხსოვნის პატივისცემით ითმენდა. თუმცა მათ შორის უთანხ-
მოება იმდენად ყოფილა გამწვავებული, რომ რუსეთის კარზედაც
კი შეუნიშნიათ: „Ираклий с мачехою своею имеет несогласие“.
თვით ქმრის სიკვდილის შემდეგაც, დედოფალს დამოუკიდებლად
ეჭირა თავი და „ცხოვრობდა სიკვდილამდე პალატსა
მეფისასა, ნებითა მეფისა ირაკლისათა“.

დედოფალი რომ ზაქარიას ოჯახს შემწედ უნდა გამოსჩენოდა,
გასაგებია. ამ საქციელით დედოფალს სამადლობელი უნდა მიეზლო
ზაქარიასთვის და მით თავისი უკმაყოფილებაც უნდა გამოეთქვა
ერეკლეს—ანტონისადმი, როგორც ანტონის გამდევნელ თეიმურაზის
თანამეცხედრეს და ორტოდოქსიის ერთგულს. დედოფლის მიერ ზა-
ქარიას ოჯახისათვის მფარველობის გაწევას მეფე ჩვეული თავდა-
ქერით უნდა შეჰხედროდა და ძალაუვნებრივ უნდა მოეთმინა.

ირკვევა, რომ ბესიკის ბედის კეთილად წარმართვას მეორე
გარემოებაც ზედ დართვია: სახელდობრ ის, რომ დაახლოებით ამა-
ზე ცოტა ადრე, ანახანუშვილი დედოფალმა გამოართვა ერეკლეს ძე მი-
სი „ლეონ აღსაზრდელად სახლსა თვისსა“.¹ სწორედ ეს
მომენტი უნდა ყოფილიყო გადაწყვეტი ყრმა ბესიკის შემდგომი
ცხოვრებისათვის.

ერთი იმ საბუთთაგანი, რომლის მეოხებითაც ჩვენ ვლაპარა-
კობთ ანახანუშვილი დედოფლის ბესიკზე მფარველობისა და ბესიკის
თანამეზრდილობის შესახებ ლევან ბატონიშვილთან, არის პოეტის
ერთი ნაწარმოები, სახელდობრ, სამგლოვიარო ოდა „სამძიმარ-
ი“ თქმული ლევანის უდროო გარდაცვალების გამო.

„სამძიმარის“ რეალიებიდან ირკვევა, რომ ბე-
სიკი იმყოფებოდა ლევან ბატონიშვილთან, რომელ-
საც ერეკლეს სასახლეში ზრდიდა ანახანუშვილი დედო-

¹ ქართლის ცხოვრება, ხ. ქიკ. გმც. II, 223.

ფალი, და ისიც, რომ ბესიკი ბატონიშვილის ამალის
წვერი ყოფილა და მასთან შეზრდილი. ეროვნული
ბიბლიოთეკა
ამ გარემოებას „სამძიმარის“ შემდეგი ადგილები გვიდასტუ-
რებენ:

**

[მინართვა ლეონისაჟმი]

. . .
...სად გზა შენდა საწთომო,
სადა მიდამო,
სად გეახლნეთ საგნომო,
ლეონ სახსომო,
ყმათ გულები სახომო.

. . .
სადაით, ლეო,
სად ვპოვნეთ სიახლეო?

. . .
გეძიებს სული
შენდა ზრდილი, აღკრული.

. . .
სადა ვის ვჭვულებ,
პატრონად მოვიძულე,
სული ინაკლებს მტრულე;
ლეონ, მით ვჭსწყულულე,
მოვიხსენო რათქმულე,
შენდამი ვკრულე,
შენადვე ვინატრულე,
ველი თვალდახშულე,
სიკვდილისათვის ვჭრულე.

. . .
ვა დროსა ჩვენსა,
მსგავსადვე მოსაწყენსა,
ჩემსა ირემსა
ჩემათ დღედ მონაცემთა.
ჰოი, ცის ლომო,
ლეო, ცისავე, ხომო,

. . .
სადა არს სრა სახსომო.

ვაი, დუმან ხმანი
 სამოგნონისა კმანი:
 მუსიკთა თქმანი,
 მეტრიბთა დასწყდეს თმანი.
 მეტოლნი ყმანი,

მგოსან-ნოტების თნვანი,
 კამანი, სმანი,
 ლხინნი, სრულ დასანთქმანი...

სრა ცალიერი,
 უპოვარი, მშიერი,
 სახლი ძლიერი

სადაღა სერი
 სტუმართა განმაბევერი.
 ვა, მგონე ერი,
 ლეო, სათ ბედნიერი.

სად პატრონისდა ყმობა,
 სად ერთსულობა,
 სად მოყვარულთ თხზულობა,
 სად კაზმულობა,
 სადღა დარბაზულობა?

ვაი სრულობა,
 ვაი, დაკარგულობა,
 ვა, ყმაწუილობა.
 დახსნილ-დანაზრულობა!
 შორს წარხდა თემად,
 უცხოთა თანა გემად;
 ლეონ მოცემად
 ვისმცა ძალუძს საჩემად?
 გარნა სად მრწემ
 ვიყომცა მსახურ მგემად?
 მწირობა მსხემად,
 მისდა არა მაქვს კდემად;
 მას ვსდევ ირემად—
 მას ნუჟრად მაღლის მფენად.

ვა, ჩემდა თვალნი,
მათგან მიერ დღე მკრთალნი,
ასხურებენ ცრემლთა
განხვრეტს გულისა გრდემლთა.

„სამძიმარი“-ში ბესიკი ივანებს ლევან ბატონიშვილთან „ერთ-სულთბას“, „მეგობრობას“, თავის „მარწემობას“, „მსახურგებობას“. „პატრონის-და ყვობას“. მისდა „ზრდილი აღკრული“, ბატონიშვილს უწოდებს „ჩემს ირემს“, „ყმათა გულების ხომს“ (ხომლი). მას აგონდება სასახლე, „ძლიერი სახლი“, „სრა სახსომი“, „მისი კაზმულობა“, „დარბაზულობა“, სადაც მგოსნის უზრუნველ ცხოვრებას ახალისებდნენ „მუსიკათა თქმანი“, „მუტობთა თქმანი“, „მგოსან-ნოტების“ თნვანი“, „ჰამანი, სმანი, ლხინი“, „სერი სტუმართა განმაბევი“, „მეტოლნი ყმანი“, ბატონიშვილის ნადირობა, ასპარეზი, ბურთი, ჯირითი, რომელშიც მონაწილეობა უნდა მიეღო თვით ბესიკსაც, როგორც მხლებელს და მეგობარს. გარდახვეწილ მგოსანს სწავას მოგონება სასახლისა, სადაც ვითარდებოდა მისი და ბატონიშვილის მეგობრობა და თუმცა იმ ჟამად მას სხვა, ახალი პატრონი ჰყავს, მაგრამ ის ყველას „მოიძულებს“ ბატონიშვილის სიყვარულით და კვლავ „ინატრულებს“ მათთან „სიახლეს“. იგი ოცნებაშიც მას „სდევს ირემად“ და სხვ. ასეთი ყოფილა პოეტის სიყვარული თავის პატრონისადმი და მათი პატრონ-ყმობა.

ამრიგად, „სამძიმარი“ უსათუოდ შეიცავს ბესიკის ავტობიოგრაფიულ ელემენტებს. ამ სამგლოვიარო ოდიდან ჩანს, რომ პოეტის ცხოვრების პირველი პერიოდი დაკავშირებული ყოფილა ლევან ბატონიშვილთან და მისი მეოხებით ერეკლეს სასახლესთან, სადაც ცხოვრობდა ანახანუმ დედოფალი.

ასეთივე დამადასტურებელ საბუთად ანახანუმის კარის და ზაქარია გაბაშვილის ოჯახის სიახლოვისა, ზაქარიას განდევნის შემდეგ, — ჩვენ უნდა მივიჩნიოთ აგრეთვე ბესიკის უფროსი ძმის ოსე ბატონიშვილის ცნობილი ხოტბა ანახანუმის ასულის ელისაბედის სამქებროდ დაწერილი და კიდევ ის ფაქტა, რომ 1765 წელს გათხოვილ ელისაბედს მზითვეში გააყოლეს ედიშერ გაბაშვილი, — შეიძლება ბესიკის ახლობელი ნათესავი, — როგორც ერთგული და ახლობელი კარის აზნაური¹. ის ცნობაც საგულისხმოა, რომ 1772 წ.

¹ ელისაბედ ბატონიშვილის მზითვის წიგნი.

რეუსთში დიპლომატიურა მისიით წარგზავნილ ლევან ბატონი-
შვილს კამერდინერად ახლავს ბესიკის უმცროსი ძმა ზაქარია,¹ კაცის
შვილი². და ბოლოს ანახანუმ-ლევანის კარის მსახურად და სხვა
ნოო საქმეთა რწმუნებულად მოსჩანს ბესიკის ბიძა ზაზა გაბაშვილი².
ყოველივე ეს ჰმოწმობს, რომ ანახანუმი და მისი ნაშვილები ლევან
ბატონიშვილი ნამდვილ მფარველად გამოსჩენიან განდევნილ ზა-
ქარიას ოჯახის წევრებს.

დასასრულ, პოეტის მკიდრო მეგობრულ კავშირს ბატონი-
შვილთან ის აკროსტიხული იამბიკოც³ გვიდასტურებს, რომელიც
ბატონიშვილის და ბესიკის მეგობრობის აღსანიშნავად დაუწერია
დავით მესხიშვილს და რომელშიც კიდურწერილობით გამოყვანი-
ლია ლეონის და-ბესიკის სახელები: „ბესარიონ გაბაონს მიგჰსწერე
ესე იამბიკო აკროსტიხულად და ამას შინა არს: „ბესარიონ, ლე-
ონ, დავით“.

ბრძენი ღიმენთა ნუ ჰსდროებ მოვისად წარვედ,

ესურე, ეტრფე სახეთო სავანთა,

სულთა ოქიმა, იაფსინდე მრავლად ჰყავ,

აკუარენ ნამნი ჰსიხისა მაუკვდავნი,

რიონ ნეტარძი იტრფეს თუ გულთა წყურვილით. (S 105)

ამგვარად ბესიკის ყრმობის დღეების მფარველად ჩვენ ანა-
ხანუმ დედოფალს ვგულისხმობთ. ბარათაშვილის ასული, ციციშვი-
ლის ქვრივი, დედოფლად მოწოდებული „მშვენიერებისა“ გამო,
„ესე ყოველთა ბანოვანთა შორის უმეტეს აღმოცისკრებულ იყო
და სხვისა მისსა მზისა შარავანდედი ბნელ-ექმნა, შვიდნივე მნა-
თოზნი ცისანი მონებად დაერდომილ-იყვნეს და სიბრძნისა მიერ
გონება აღზენაჯ-აღმსროლ“-ო, ჩვეული პათეტიკით და მკვერობით
ლაპარაკობს კარის მეხოტბე ისტორიკოსი დედოფალ ანახანუმზე,
რომლის გონიერება და სილამაზე მართლაც განთქმული ყოფილა.
მას დიდი გავლენა ჰქონია მეუღლეზე და თავისი მღვთაპარეობით
კადეც უხვად სარგებლობდა. ამჟამად არ ამბობს თვითონვე ერთგან:
რომ მას „საწუთრომა ურიცხვი ბედკეთილობა, სიმდიდრე და დი-
დებანი ზე გარდაამატა“. პატივმოყვარე დედოფალი მდიდრულად
ცხოვრობდა და არას ჰზოგავდა თავისი კარის ბრწყინვალეებისთვის.

რა მფსაქმე უნდა ყოფილიყო ჭაბუკი პოეტი მეფის სასახლე-
ში, ანახანუმ დედოფლის სამსახურში?

¹ Грамоты, I, 370.

² იხ. მასალები ს. კართველოს ეკონომიური ისტორიისთვის. წიგნი I (ხელ-
დასი, ქირა, ფასები) განც. ნ. ბელძენიშვილისა. გვ. 50, 53, 60, 65.

შესაძლო იყო გვეფიქრა, რომ ლევან ბატონიშვილის მხლებელი ბესიკი—პოეტი და მწიგნობარი ერეკლეს სიახლოვეს დააწინაურეს და კარის მდივან-მწიგნობრობა მისცეს, მაგრამ ჩვენამდე არ მოღწეულა ერეკლეს არც ერთი სიგელი ან ბრძანების წიგნი ბესიკის მდივანობით შესრულებული. შესაძლოა ეს იმ გარემოებით იყოს გამოწვეული, რომ პოეტი ამ სახელისთვის ჯერ კიდევ სრულჰასაკოვანი არ იყო, ან შეიძლება ზაქარიას შვილს მეფე საბოლოოდ არ ენდობოდა, რომ თავისი კარის შესაიდუმლოდ გაეხადა, მაგრამ კარზე მყოფ აზნაურს ხომ თავისი „სახელო“ უნდა ჰქონოდა? ეს „სახელო“ კი ისევ ლევან ბატონიშვილის ამალის შტატში უნდა ვეძიოთ.

მაგრამ უფრო უნდა ვიფიქროთ, რომ ბატონიშვილის მხლებლობასთან ერთად, მდივან-მწიგნობრის ოჯახიდან გამოსული ჰაბუკი ბესიკი ჯერ თვით ანახანუმ დედოფალს ემსახურებოდა „მდივანობის რიგზე წერით, კითხვით“¹, ისევე, როგორც ამ თანამდებობაში მისი წინამორბედი, მასავით ახალგაზდობის ასაკში მყოფი ცნობილი იესე ოსესვილი (ბატონს დედოფალთან ვიყავ უფროსი ერთიდა იქ ვემსახურებოდი წერით, კითხვით... „ვიყავ ბატონ დედოფალთან და მდივანობის რიგზე ვემსახურებოდი... ყოველი წიგნი ჩემგან იწერებოდა მოკითხვის თუ მაგვარი დიდი სიგელი“... „შიგნით რაც საწერი და საკითხავი იყო მე აღვასრულებდი თუ რაც ან მეფეს ენებებოდა და ან დედოფალს, მე ვიყავ მწერალი“ (თავგად. იესე ოსესვილისა, 16, 21).

როგორც მისი ეპისტოლეები გვიმომწმებენ (H 1455), იგი მხატვრული სიტყვის მოყვარულიც ყოფილა. ის ფაქტიც საგულისხმოა, რომ თვით დედოფლის დებიც ვერსიფიკაციას ეწყობოდნენ და ამ დარგში მათ სახელი ჰქონდათ მოპოებული. ასე ანახანუმის და ანასტასია, იყო „განსწავლული სწავლათა შინა და მოღვაწეობასა და მზიარულებასა“². სხვათა შორის, მას ლექსად მიმოწერაც ჰქონია განთქმულს ჰაბუა ორბელიანთან, ამ პოეტურ კორესპონდენციების ნაწილს ჩვენამდეც მოუღწევია³.

ანახანუმის მეორე დაძვ—ბარბარე ასევე მონაწილეობდა მუნასიბ-ლექსაობაში⁴, და ბოლოს მესამე დაძვ—მ ა ხ ი ა, ყოფილა „გო-

¹ ბესიკის შედგენილი ხომ არ უნდა იყოს ანახანუმ დედოფლის სამძიმრის წიგნი (1770 წ.) ელიაბედ ბატონიშვილის გარდაცვალებამდე? (H 1455).

² H 2301.

³ S 1516, გვ. 39—40; № 1012, გვ. 1052—1054.

⁴ S 3686, გვ. 66—მხეჭაბუკ ორბელიანისაგან პასუხი ანახანუმ დედოფლის დის ბარბარესთან მიწერილი⁴.

ნიერი და დიდად ზრდილი¹. ამრიგად, ის წრე, რომელსაც ყრმა ბესიკი შეეხიზნა, პოეტური სიტყვის მიმდევარი ყოფილა და შესაძლოა, სასახლეში დაახლოებულ ანახანუმის დები მონაწილეობითაც ახალისებდნენ ყრმა ბესიკს პოეტურ ვარჯიშში.

**

მაგრამ ბესიკის ნამდვილ კეთილ გენიალ გვევლინება ლევან ბატონიშვილი, რომლის გავლენა სასახლეში განუსაზღვრელი იყო. ერეკლეს ყველაზე მეტად უყვარდა შვილებში გონივრობისა და სიმამაცის გულისთვის და ყველაზე მეტად მას ენდობოდა. ლევანის ავტორიტეტი იმდენად დიდი იყო, რომ „მთელი საქართველოს ხალხი შეჰყურებდა ლევანს იმედათა“.

„ლეონ მშვენიერი“, „სახელოვანი ანაგებითა“, „ახოვანი“, „საქმე მაღალი“, „ძალუძლეველი“, ნამდვილი სახალხო გმირი იყო, იგი ემსგავსა მამასა თვისსა სიმზნითა“.

ხალხმა გამოსთქვა მასზე:

„ხმალი სკრის ბაგრატიენისა,
ნეფისა ირაკლისაო,
ნეტავი გამაცნობინა,
ლევანს უქებენ შვილსაო;
აჯობა თავის მამასა,
სანამ იცვლიდა კბილსაო,
ურჯულო გამაამტვრია,
როგორც ნაპირი ტყისაო,
თუ ლევან იქით მიბრუნდა,
საქმე სკირს დაღისტნისაო“.

გმირობასთან ერთად, ახალგაზრდა ბატონიშვილი დიდი პოლიტიკური ნიჭითაც იყო დაჯილდოებული. მხედარი და სახელმწიფო მოღვაწე, იგი მართლაც „ირაკლის ძალი“ იყო, როგორც მაშინ უწოდებდნენ.

ლევან მორიგე ჯარის ორგანიზატორი იყო, მისი სარდალი. პირადი მხნეობით მან გასწმინდა ქართლ-კახეთი მოთარეშე ლეკებისაგან, იგი დიპლომატიური მისიით იყო წარვლენილი რუსეთს პროტექტორატის პირობების გამოსარკვევად და ჯერ კიდევ სრულიად ახალგაზრდა (1756—1782) ჩაბმული იყო სხვადასხვა სახელმწიფო საქმიანობაში.

¹ H 2301; იხ. მახიასაძემი ლექსად ნიწრილი დიმიტრი ბაგრატიონისა.

საკმარისია წავიკითხოთ ანტონ I ქათალიკოსის ერთი უცნობი პირადი წერილი, რომ თვალწინ წარმოგვიდგეს ამ შესანიშნავი ბუჯის პიროვნება, რომელზედაც ასე დიდს იმედს ამყარებდნენ მკაცრი შინდელი ქართული პოლიტიკური წრეები.

...„ლეონ ხიდაბე განსაკუთრებულს შინა წარმატება აღემატებოდა თითოს შინა წვლიწადს მტერთა ზედა მრავალჯერ ძლევით იდიდებოდა, ვგონებ, რომ ამისთანა ყმაწვილი ამ ქვეყანაში არ ნახულიყოს ცხენოსნობასა შინა, არცა სიმზნესა და მამაცობასა, არცა გონიერებასა შინა და თავისის მამის სახელისა და ქვეყნის სამჯობინაროს გამორჩევასა შინა. არა თუ ყოველს წვლიწადს ოდენ ითქმის, რომ ყოველს თთვეს უკეთესობას შინა აღვიდოდა, დაღისტან შინა ერთმანეთს ეუბნებოდიან: ერეკლე აღარ დაბერდებოა, ასეთი სხვა ერეკლე გამოჩნდაო, რომ ერეკლეს წინააღმდეგობა აღარაეის შეუძლიანო. აქამდის ერთი იყო და ახლა ორი ერეკლე არისო. ამახედ დიდად განკვირვებულ ვარ, რომ ამ შვიდს, რვას წვლიწადში რამდენჯერ ვნახევდი, ვხედავდი, რომ თავის მამის, სახლისა და თვისის ქვეყნის სამჯობინარი სიკეთე დღითი დღე ლეონს ემატებოდა“...¹

თვით ერეკლეს მოსისხლე მტერმა, ახალციხის ფაშამ აღიარა ბატონიშვილის სიკვდილის ჟამს, რომ „მოხუცების ჟამსა მეფეს ირაკლისსა ერთი ფარდა აქენდა საქართველოს, რომელიცა ოთხ კერძოვე იგურდივ იფარებოდა და აწ დიდი შემწე მოეშალა ირაკლი მეფესაო“².

მხედარ ბატონიშვილს, რომელიც მუდმივ ლაშქრობაში და სამხედრო ვარჯიშობაში იყო გართული, ბრწყინვალე ამაღა ჰყავდა. „ლევანმა ორი ათასი მეტი ამაღა შეიკრიბა, სულერთიან თავისთა-

¹ H 2510.

„მოასცა ღმერთმან მეფესა ირაკლის-ჲე ერთი, სახელად ლეონ, რომელიცა ემსგავსა მამასა თვითსა სიმზნითა და მრავალგზის შემუსრნა მან ლეკნი და მოსო აჰან ლეონ, ხშირად რბევა ქართლისა ლეკთაგან“ (ქ. ცხ. 271). ლევან ბატონი) შვილის მხურვალე მონაწილეობით „განაწესა მეფემან ირაკლი მთრივე (ჯარი-ქართლ-კახეთით, რომლითაც დიდათ ისარგებლა და იყო მარადის სამი ათასამდის განმხადებული ჯარი, თავადნი და აზნაურნი და გლეხნი და მათთან თვით მეფე და ძენიცა მისნი, ყოველნივე თვითთსა თვესა გარდაიხდიდნენ და სადაცა იყო ლეკთაგან საფიქრო ადგილი, მუნ მდგომარეობდნენ, რომლისა განო დიდად შეშინდნენ ლეკნი... და ჟამსა ფრიად დააწუშავდეს ქართლ-კახეთი და იწყეს მო-ოხრებულთა დაბნებთა შორის საქართველოსათა შერობა და მრავალნი სოფელნი აწუნდნენ“... (იქვე).

² ქ. ცხ. 274.

ვით უმაწვილკაცობა, გამოჩენილი ვაჟაკები, სადაც ყოველ-
პირველი მემორები ისინი იყვნენ და გამარჯვებულნი
ლის წევრი ყოფილა ბესიკიც, — მონაწილე მხედრიანებისა
შვილის ლაშქრობისა და დროსტარებისა, როგორც
სი ოდა „სამამრის“ რელიეფი გვიმოწმებენ.

ამ შემთხვევაში საყურადღებოა აგრეთვე ერთი საბუთი, რომელიც ეხება ლევან ბატონიშვილის მიერ ფულის გაცემას ბესიკისათვის. 1777 წელს, ბატონიშვილის სახლის გამგებელი მანუჩარ მდივანი თუმანიშვილი ბატონიშვილის ფულიდან ხუთ მინალთუნს აძლევს ბესიკს:

„ლათით იანვრის დამდგეს ქქს უფე ბატონიშვილის ლეონის ბრძანებით გიორგი მოძღვრისაგან მონებარა თორმეტი მინალთუნი და ეს ამისი ხარჯი არის:

ჭ (სუთი მინალთუნი) ქ. ბესარიონ გაბაშვილს მივეცე და სხ. ხარჯის ნუსხას აძევს რეზოლუცია თვით ბატონიშვილისა:

ქ. მანუჩარ მდივანო, ეს შენთან დაგვიხარჯავს ამ ნუსხით სულ იქნება ჯამი თოხმეტი მინალთუნი. იანვარს: ი: ქქს: უფე:

ბეჭედი „ლეონ“

სახარჯო ნუსხაში ბესარიონთან ერთად მოხსენებულ არიან ბატონიშვილის კარის მსახურნი ანუ მხლებლები:

1. ივანე მოლარეთ-ხუცესი
2. შანშე დავითიშვილი
3. სოლომონ მღვდელი.

ფეიქრობთ, მათ შორის ბესიკის მოხსენება კიდევ ერთ ზედმეტ საბუთს გვაძლევს იმისას, რომ პოეტიც ლევან ბატონიშვილის ამაღლის წევრად მივიჩნით.

და ბოლოს, ამავე ხარჯის ნუსხაში სწერია;

„ჩ (ერთი მინალთუნი) ქ. სოლომონ მღვდელს; გაბაშვილის ხელით“.

თუ ამ „გაბაშვილში“ ისევ ბესარიონი იხსენიება, მაშინ ჩვენ საბუთი გვეძლევს ვიფიქროთ, რომ პოეტი ბატონიშვილის შინაკაცი ყოფილა.

1 S 1655/ბ.

2 მასალები საქართველოს ეკონომიური ისტორიისათვის წიგნი I (ხელ-ფასი, ქირა, ფასები), 1938 წ. გამოცე ნ. ბერძენიშვილისა, გვ. 57—58.

ამრიგად, ქაბუჯი პოეტის ცხოვრება ბატონიშვილის მემკვიდრეობის შემთავრესად სასახლესთან უნდა ყოფილიყო შეკავშირებული. რედ ლევანის კარზედ უნდა ჩამოყალიბებულიყო ბესიკი პოეტად; აქ უნდა გაფურჩქნულიყო მისი ლირიკული ვირტუოზობის ნიჭი. აქ, სასახლეში, ბატონიშვილის წრეში, ბატონიშვილებთან და სასახლის ბანოვანთა და შიმუნვართა შორის, ამ გაუთავებელ ზემების და მეჯლისების სუფრაზე უნდა გამოეჩინა ქაბუჯ პოეტის ნიჭი მუნასიბი ლექსებისა, როგორც „ნადიმზე ზმათა მფენავს“, შესანიშნავ ექსპრომტერს, იმპროვიზატორს და ჯადოქარ დამკვრელს.

და ისიც საგულისხმოა, რომ ბესიკს ერთგვარი პოეტური ატმოსფერო ჰქონია, რადგან ანახანუმის დებთან ერთად თვით ლევან ბატონიშვილიც არა ყოფილა მოკლებული პოეტურ ინტერესებს¹. მას მიეწერება რამდენიმე სამიჯნურო და ეპისტოლარული ლექსი, რომელნიც გვიჩვენებენ ბატონიშვილის პოეტურ ნიჭსა და ვერსიფიკაციის ცოდნას². მაგრამ თვით ბატონიშვილი, „ლეონ მზიანი“ იყო ობიექტი მგოსნური ხოტბებისა. ცხადია, ბესიკსაც არა ერთი ხოტბით უნდა ედიდებინა თავისი მეცენატი, არა ერთი ეპისტოლარული ლექსი უნდა ჰქონოდა მიძღვნილი თავის პატრონისა და მეგობრისადმი, მაგრამ ეს ნაწილი ბესიკის პოეზიისა ჩვენთვის ჯერჯერობით უცნობია, ან არ მოღწეულა, იმ სამგლოვიარო ოდის („სამძიმარი“) გარდა, რომელშიც პოეტი მწარედ დასტირის ბატონიშვილის უდროო სიკვდილს.

ამგვარად, თუ გავითვალისწინებთ ჯერ ორბელიანთა წრეს, რომელსაც უსათუოდ ჰქონდა თავისი კულტურული გავლენა ბესიკის ოჯახზედ და მაშასადამე ბესიკის ყრმობაზე, ხოლო შემდეგ ლევან ბატონიშვილს და საერთოდ ბესიკის მკვიდრო სიახლოვეს ერეკლეს კართან, უნდა ვიფიქროთ, რომ ბესიკის ახლობელი გარემო ყოველისმხრივ ხელისშემწყობი უნდა ყოფილიყო მისი პოეტური განვითარებისა და შემოქმედებითი ნაყოფიერებისა.

¹ S 3723, გვ. 248—249, S 4524 გვ. 46—48; S 1540 გვ. 43. სხვათა შორის, ლევანს ლექსითი მიმოწერა ჰქონია ბესიკის მეგობარ—დავით მესხიშვილთან, როგორც გვიმოწმებს უკანასკნელი თავისი ერთი ლექსი-ეპისტოლეს შესახებ: „ლეონ ბატონიშვილს მოეწერა ჩემთვის და პასუხად მივჭწერო“ (S № 105, გვ. 153).

² ლეონზე შესხმა დაუწერია აგრეთვე ამბროსი წილქნელს (შემდეგში ნეკრესელი, იხ. ცენტრარქივის ხელნაწ. № 201), დავით ალექსი-მესხიშვილს (S 105 გვ. 224) „ლეონისათვის თქმულნი ათნი სიტყვანი იამბიკოდ. 1781 წ. 10 აგვისტოს.

გადმოცემის მიხედვით და თანამედროვეთა დამოწმებით, **ჭაჭაყვი ნულო**
გრაციოზული გარეგნობისა ყოფილა: „ტანადი“, „პირად **თეზაქლი**“
„სახით მშვენი“, „თმისშირი“, „კავებიანი“, „ზილფიანი“, — ფიზიკური
სილამაზით დაჯილდოვებული. ცოცხალი, მოქმედი; მხიარულმცხოვ-
რები, „ტკბილად მოუბარი“ დიდკაცურ და მოქალაქეთა ლხინე-
ბის დამამშვენებელი და „აშიკთა მორთულობის“ ოსტატი.

ზეპირი გადმოცემით, ბესიკი ლურჯ ტანისამოსს ატარებდა.
მეორე გადმოცემით, მწვანე ფერი ჰქონია აჩემებული. მისი კოსტი-
უმის ერთი სამკაულთაგანი მწვანე ქალაღია ყოფილა (ქალაღია
— ბრეშუმის დიდი ბალდადი ყელზე მოსახვევი შარფი, რომლის
ერთი წვერი გულზე ჰქონდათ დაშვებული ყაბალახივით)¹.

ბესიკის პოეტური დუელიანტი მზეჭაბუკ ორბელიანი ერთს
ბოროტ სატირაში ბესიკზე ბრალს სდებს პოეტს გადამეტებულ
კექლუტობაში, გარეგნობის ბრწყინვალეობით გატაცებაში. აი, ეს
შემჩნეული დეტალები ქაბუას სატირიდან, როგორც ბესიკის გა-
რეგნობის გამახასიათებელი:

„რას ტანადობს როაკიპულა დ?
„ეშხიანობს, ეთერაობს, ეკაზმების ელვარებით“.
„ზეუაობს, ზექალაობს, ზილფიანობს ზენანებით“,
„იკეთებს ისვის იასა, იღებავს ილაფიანსა“²

¹ შესაძლოა, ეს გადმოცემა ალ. ჭავჭავაძის ლექსიდანაც მომდინარეობდეს,
როსელიც ბესიკის 1885 წ. ზმც. გარეკანზე ეპიგრაფად მოჰყავს ზ. კიკინაძეს:
მაისის ვარდმან ფურჩქენილმან,
ბუსიკმან მწვანით მკობილმან.

ალ. ჭავჭავაძე.
მაგრამ კიკინაძე შემედარია, როცა აქ „ბესიკ“-ში ჩვენი პოეტის სახელს
ჭვლისხმობს. უკრ ერთი, ჭავჭავაძის ლექსის ნუსხეში „ბესიკის“ ნაცვლად „ბე-
ზევი სწერია, რაც საბას განმარტებით ჰნიშნავს „ელვარეს“ და გინდაც იგი „ბე-
სიკად“ დამაბინჯებელიყოს უფიც გადაშერთა მიერ, მარც კონტექსტის მიხედვით
ამ ლექსში არას გზით ბესიკ გაბაშვილი არ იგულისხმება, არამედ გარკვეული
მცნება მოცემული საბა ორბელიანის განმარტებით.

ამ ლექსთან ერთად, ამავე წიგნის გარეკანზე ჭავჭავაძეს ეპიგრაფად მოჰყავს
აგრეთვე ბარამ ბარათაშვილის და დიმიტრი თუმანიშვილის
ლექსები, სადაც ისევე „ბეზეკის“ „ბესიკად“ გადამახინჯებასთან გვაქვს საქმე.
ხსენებული ავტორებიც ისევე, როგორც ალ. ჭავჭავაძე, ამ ლექსებში სრულიადაც
ბესიკს არა ჰვლისხმობენ.

² ვარიანტი: „იკეთებს ირისიასა, იღებავს ილაფიანსა“ H 2130.

„ფერად ფერობს, ფაქიზაობს“...

„პატარქალობს პირად პოხით“...

„ვარდუაობს ვარდისაზარ“..

„ქალუაობს, ქალთა მზეობს, ქუდქვეშ იგებს ქულავს ქალმით“..

„კრულსა, კერბულად კიცხულსა, კოცნიან კავებიანსა“.

„ჭაკლობს ჭავლით“...

„ჭი, რა მარღათ იღებავს უღვაშებსა წითლად, ინით“¹...

რაც უნდა გადაქარბებული იყოს გაბოროტებული სატირი-
კოსის პორტრეტული აწერალობა, ამ სტრიქონებიდან მაინც იხე-
დება ბესიკის სახე, —ელევანტური, სიკაბუკის შარავანდელით მო-
სილი ქართველი დენდი, გატაცებული თავისი ტულეტით, ზომა-
ზე მეტი კვალუცობით, ანაკრონტი, „ქალთა მზე“.

**

ცნობილია, რომ ერეკლეს კარი განთქმული იყო აზიური სიმ-
დიდრის ბრწყინვალეობით. უპირველესად თვით მეფე იჩენდა დიდ
მიდრეკილებას მდიდრულ ჩაცმულობა-მორთულობისადმი. რუსეთის
რეზიდენტი იაზიკოვი სწერს ერეკლეზე: „Платье носит всегда бо-
гатое... пышность весьма любит“²... ხოლო გერმანელი რეინეგ-
სა დასძენს: „მეფე ყოვლის მხრიდამ სცდილობს შეიძინოს რამე
მდიდრულად ცხოვრებისთვისო. რაც სჭირდება, ზოგს თავის ქვე-
შევრდომებს ართმევს და ზოგს იმ ვაჟრებს, რომელნიც რუსეთი-
დამ, სპარსეთიდან და ოსმალეთიდან საქართველოში სავაჟროდ
მიდიანო“³.

ბუნებრივია, რომ დიდკაცობაც მეფეს ჰბაძავდა „რაც ბრწყინ-
ვალე ტანისამოსი მეფეს ეცვა, ისინიც იმას ნდომულობენო“. გად-
მოგვეცემს იგივე და ჩვენ ვიცით, რომ მართლაც, თბილისის დიდ-
გვარეულ წრეებში განვითარებული იყო დიდი მხატვრული გემოვნე-
ბით შეთანხმებული ჩაცმულობის კულტი. ტყუილად კი არ იძა-
ხის თავმომწონედ ერეკლეს ერთი კარის-კაცი: „ჩაცმა და და-
ხურვა მიყვარს და არც მაკლია“⁴—ო, ჩამოსთვლის რა თავის
გარდერობის ვრცელსა და მდიდარ ქონებას⁴.

თუ სადამდე მიდიოდა მზრუნველობა გარეგან სიკვალუცისა-
თვის, ამას ზედმეტად ადასტურებს თვით ბესიკის მეცენატის ბა-

¹ S 1612/ბ.

² Грамоты, I, 184.

³ ივერია, № 5—6, 1879.

⁴ იესე თსეს შვ., 4, 11, 41.

ტონიშვილი ლევანის ერთი კერძო წერილი, რომელიც ქუდის შეკერვას ეხება. იგი მთელ ტრაქტატს შეიცავს ქუდის არტისტულად შეკერვისათვის¹ და ბოლოს, ბესიკის წრის გარეგან ბრწყინვალეების გატაცებისთვის დამახასიათებელია მავალითი პოეტის ასობის² ლი მეგობრის დავით აღმაშენებლისა, რომელსაც სიკბამუკეში ესევე უკიჟინებენ „კეკლუცად ჩაცმა“-ს და „საარშიყო სამოსელის“ სიყვარულს³. ამისთვის უწოდებდნენ „ცუკია“-ს, რაც მისი ერთი ჩამომავალის განმარტებით ჰნიშნავს კოხტად ჩაცმულს, მომხიბლავს. დავითი, როგორც ნამდვილი პეტიმეტრი, ნაცვლად პაქიქ-საცვლებისა ტოლადებად აბრეშუმის ბალდას ხმარობდა.

ასე „ტანისამოსის მოყვარული“ იყო მაშინდელი „ოქროს ახალგაზრდობა“, რომლის რჩეული ნაწილი ბატონიშვილ ლევანს ახლდა ამაღლი და რომლის წევრი თითონ ბესიკი იყო. ბატონიშვილის ამაღლა თავს იწონებდა „როგორც საუცხოვო ცხენებითა, ისე იარაღითა და სრულიად ის ამაღლა ვერცხლის ყაწიმებში პრი-ალებდა თურმე, ბედაური ცხენებით, წითელი ტანისამოსით, ვერცხლის კრიალა ყაწიმებით“⁴.

ეს ახალგაზრდობა განთქმული იყო ბრძოლებში თავისი გამბედაობით, ვაჟაკობით, შემმართველობით, მაგრამ მშვიდობიან დღეებში მანვე იცოდა წაბნით ღზინები, „ბედაურთ ცხენთა შეკაზმვა, გამომჩვენობა, ტანისამოსთა კეკლუცით შენოსვა, ტურფად ჩვენობა“ და „ყოველი განცხრომა, განსვენება, სიხარული“. ეს „გონება ქარიანი“, „არზაქარი“ „ოქროს ლილებყაწიმებიანი“ ახალგაზრდობა, ეს „განცხრომად სახიობით მოცინარე ჰაბუკნი“, იყვნენ ბესიკის ახლობელი მეგობრები და ბესიკი—მათი პოეტი რყო. სწორედ მათს წრეში მიმდინარეობდა ბესიკის უქმი, ჰედონისტური ცხოვრება, როგორც ქალაქელ პოეტისა და სასახლის მგოსნისა. ამიტომ უწოდებს ბესიკს ჰაბუა ორბელიანი „ცხოვრება ცარიელს“, „ლოთებიანს“, „წიღოვან წარმართს“, „მრუშ-მეძავს“, „საქციელ-საძაგელს“,—ჰგულისხმობს რა ბესიკის ეპიკურულ და ბოჰემურ ცხოვრებას.

სასახლეში მოალერსებული ბესიკისათვის, როგორც ამბობს გადმოცემა, ღია ყოფილა თბილისის არისტოკრატიული უბნის კარებიც. სწორედ ამ უბანზედ იტყოდა გააზნაურებული მდბიოზ: „დიად, ძნელი უბანი არის, გარშემო დიდნი კაცნი ახვევიან და

¹ ცენტრარქივის სიგელების ფონდი, 226, № 4429; ფ. № 229, № 2135.

² H 3237.

³ აღ. ორბელიანი, S 1655/ბ.

ზეიდამ დაჰყურებენ“. ამ უბანში განთქმული იყო სახლების მდიდრული გაწყობილება, „მოფენილობა, ფიანდაზი, კარგა და ჩვეულებრივ მართებული ლხინი, მგალობელი, მეჯლიში“, ბესიკიც გაუყრელი წვერი ყოფილა ამ უბნის არისტოკრატიულ ლხინების, როგორც მომღერალი და მგოსანი. ამ ნადიმებზე ითხზებოდა მისი სატრფიალო ლექსები, სიმღერები, ექსპრომტები, კალამბურები.

მაგრამ პოეტი თბილისის დემოკრატიულ ინტერესებითაც ყოფილა დაბანდებული. მუსიკალურ იმპროვიზაციების გამო ბესიკს დიდი სიყვარული ჰქონია დამსახურებული ქალაქის წვრილბურჟუაზიულ წრეებში.

მთაწმინდელის მიერ ჩაწერილი გადმოცემით,—თარისა, ჩონგურის დაკვრით, სიმღერისა და ტკბილი ხმის წყალობით, ბესიკი „განთქმული ყოფილა მთელს საქართველოში, მეტისმეტი საყვარელი ყოფილა დაბალი ხალხისა, ბაზაზების, ვაჭრების და საერთოდ ყველასი. გამიგია, რომ ბესიკის ხმა და ჩონგურის დაკვრა სულთმობრძავსაც კი მოასულიერებდაო. ბესიკი მარტო უმალღეს პირებში არ ყოფილა სახელგანთქმული. ამისივე ერთობ დიდი პატივი ჰქონია მაშინდელს მოქეიფე ხალხს. მოქეიფე ხალხი სულში ისომდა ბესიკსაო. მისი სახელი თითოეულმა მოქალაქემ იცოდა. ყოველი კაცის სახლში ლხინი ისე არ გათავდებოდა, რომ ბესიკის სახელი არ ეხსენებინათ და მისი სადღეგრძელო არ დაეღლიათ“... ბაზაზები, სოვდაგრები, ხელოსნები „ყოველ წვეულებაში უსიკვდილოდ ჰპატიუბდენ. მაგ. ამქრის დღესასწაულებში, სამღვთოებში, შეგირდების დალოცვაში, ქორწილში და სხვა სამხიარულო შემთხვევებში“¹.

ამ გადმოცემის სიმართლე, სხვათა შორის, დადასტურებულია იმავე ქაბუა ორბელიანის მიერაც. პირადი შურისძიებით აღძრული სატირიკოსი შეუბრალებლად ჰბასრავს პოეტს:

ჴი, ყოვლად საძაგელი,

სომხებს დაჰყავთ მუღმივ ქირით“².

ე. ი. თბილისის ვაჭრებს, რომელთაც განსაკუთრებით სომხობა წარმოადგენდა; თითქოს ქირით, ჰონორარით დაჰყავდათ ლხინებში პოეტი—მომღერალი. ქაბუას ნათქვამს რომ სატირული შხამი ჩამოვაცალოთ ქირის შესახებ, დაგვრჩება დადასტურებული ცნობა ბესიკის ხშირი სტუმრობისა თბილისის მოქალაქეთა ოჯახებში.

¹ ბესიკი, აღ. ქავქავაძე, გრ. ორბელიანი, გვ. 11.

² § 1612/ბ.

ამის შემდეგ დაუჯერებელი არ უნდა იყოს ზ. ჭიჭინაძის მიერ
ჩაწერილი ცნობა, რომ „თბილისში, ერთს მედუქნე გადამწერს ხე-
ლობად ჰქონია ბესიკის ლექსების გადაწერა“. მაშასადამე, მას
ნად დიდი მოთხოვნილება ყოფილა მდაბიო ხალხში, რომ მის
ვისი საგანგებო გადამწერელიც კი ჰყოლია ბესიკის ლექსებისა. ამ
შემთხვევაში დიდ ინტერესს იწვევს იმავე ჭიჭინაძის ერთი ცნობა:
„ბესიკის ზოგი ლექსები საათნოვას გადაუთარგმნია“-ო (გვ. 20).

ჯერ კიდევ სრულიად ჭაბუკ ბესიკს განთქმული ხელი ჰქონია დამკვიდრებული. ბესიკის მაშინდელ სათვალისწინებლად, საკმარისია გავიხსენოთ ის ფაქტი, რომ მას სიცოცხლეშივე უწოდებდნენ „მელექსეთბაშს“ და ხმატკბილობით რუსთველს ადარებდნენ:

„რუსთველისაებრ ხმატკბილობით
არ აკლებდა არც ერთ გვარებს“-ო,
ამბობს აღტაცებული მისი პანეგირიცი.

„რიტო [რ]ნი ხმანი,
ჩვენთვის საკმანი,
კეთილკაზმანი.—
დასწერა იმან
ბარათ (sic) მშრომელმა.
ვიწყოთ ქებანი
მისნი მკობანი,
ჯერ გვიჩნს ხლებანი,
მოველით, ყოველნო, შემამკობელმა! (sic)

ეს ლექსი ბესიკზე, როგორც ტექსტიდან ირკვევა, დაწერილია ბესიკის სიცოცხლეშივე („ჯერ გვიჩნს ხლებანი“).

ამ შემთხვევაში საყურადღებოა აგრეთვე დავით აღლეკი-მესხიშვილის აღტაცებული სიტყვები, რომლითაც მიუმართვია ბესიკისადმი: „და საოტარიდოსა ვანსა მიშქინურთა ენათა მოქმედებისა ველთა ლიკლიკებრ ხლტომანი დააწყებინე და არიულისა სამოვნოსა მოწყალეებითა შეჰსძრენ და სიტკბოსა ხორხსა მომტკბარნი აღყანი ამუსიკელენ“-ო (S 105).

ბესიკის არაჩვეულებრივი პოპულარობის მიზეზი უნდა ყოფილიყო ის ფაქტიც, რომ იგი იყო არა მარტო „შემთხვეული პიიტოკოსი“, „რიტორი მქვერ-მოუბარი“, არამედ „მუსიკობით ქებული“-ც. მგოსანი—იმპროვიზატორი, ტკბილი ხმით მომღერალი, ჯადოქარი დამკვირველი, ასეთი შარავანდედით იყო შემოსილი ხალხის თვალში. გადმოცემით, რომელიც თავის დროს სპ. ჩიტორელიძეს ჩაუწერია, ბესიკის სიმღერით აღტაცებულმა ყანმა ბრილიანტებით მოქედილი საგვარეულო თარი აჩუქაო („ივერია“ 1889, № 88). ბესიკის მთავარი დამსახურება სწორედ იმაში მდგომარეობდა, რომ იგი უპირველესად „სამღერალი ლექსების“ ავტორი იყო. „მან მრავალნი საამო შაირნი დასწერა სპარსთა ხმათა ზედა სამღერალი ქართულისა ენითა“, როგორც

„დაუცხრომმა მთხველმა“ „გააკეთა სხუათა და სხუათა ხმებთა ზედა სიმღერისა ლექსები“¹, „არ აკლებდა არც ერთ გვარებს“, ე. ი. სხვადასხვა ლექსის ზომას და როგორც ლექსების უმეტესობა ლოგოსანი იტყვის:

„ტურფანი ხმანი“
მოაქალთ საკმანი,
აშულთ სახმარნი,
იმანცა გვამცნო გაბაონელმა“².

ამ ფაქტში იყო თანამედროვეთა აზრით ბესიკის პოეტური დამსახურება.

ასეთი იყო ბესიკის კარიერა ერეკლეს კარზედ, რომელსაც მეოსანთა და პიიტკოსთა სოუხვეს უკიფინებდა ანტონ ქათალიკოსი შორიდან:

„მანდაურთა ბრძენთა მესტიხეთა და პიიტკოსთა რომელთამე. სიტყუითნი ქების სიტყვაობის მოხსენებანი და შაირსიტყვაობათა მუსიკათა შინა დატკობანი გულსა შინა ჩვენთანა ყოფისაგან წაორიტაცებენ“-ო.

საკითხავია, იყო თუ არა ბესიკი ერეკლეს კარის პროფესიონალი ნგოსანი-მომღერალი, როგორც იყვნენ: საათნავა, მაჩაბელა და სხვები? როდესაც ბესიკის პოეტურსა და მუსიკალურ ნიჭზე ვლაპარაკობთ, გვგონია, რომ აზნაურ-ინტელიგენტ პოეტის მონაწილეობა სასახლის ცერემონიალებში სასხვათაშორისო თუ იქნებოდა, მაგრამ ბესიკის პოეტური და მუსიკალური ტალანტი უნდა ყოფილიყო ერთი მიზეზთაგანიც, რომ განდევნილ ზაქარია მოძღვრის შვილს ითმენდნენ სასახლეში.

* *

ბესიკის დროს განსაკუთრებით ჰყვავდა „შესაქცევარი“ პოეზია. ცხადია, იგი ბესიკის დროს არ შექმნილა. იგი წინამძველ პოეტურ სკოლების მემკვიდრეობაა, მაგრამ ამ თანრმა ბესიკის დროს თავის ზენიტს მიაღწია.

ამ სიტყვამოკლე თანრში შედიოდა: „შემღერება-მუნასიბი“ ანუ ექსპრომტული ლექსები, „ანბანთქება“, „კიდურწერილობა“ ანუ აკროსტიხი (5—6 სახისა: სატირული „კიცხ-

¹ H 2134.

² S 1088.

ვითი“, „გიობითი“, „საცინელი შაირი“, „შაირი ხუმრობით“, „ლა-
თაიური“), ეპისტოლარული შაირები, „ბექდის გვერდი“ (ბექ-
დების გვარი ლექსნი“ ანუ „ბექდის წარწერა“, „ბექდის წარწერა“
ბიანნი“, „ბექდად თქმული“ ლექსები), „წარწერითი ლექსები“,
(წარწერები—ციხეებზე, ტაძრებზე, ოთახის კედლებზე, სატევრებ-
ზე, ჩახსაკრავებზე, სარკეზე, საცეცხლურზე და სხვა) და ბოლოს
ნამდვილი ქართული მოვლენა—„ზმა“. რამდენადაც პოეტი იყო
„მქვერ-მოუბარი“, „მშვენიერი რიტორი“—იმდენად დამსახურებუ-
ლი უნდა ყოფილიყო ამგვარ ლექსაობაში.

თუ სასახლეში სავალდებულო იყო „მუნასიბნი“ ანუ „სიმღე-
რის ლექსნი“ „ზმანი ანუ იამბიკონი“ და სხვა „შესაქცევარი“ ლექ-
სები, მათში ნამდვილ აღტაცებას იწვევდა „სახუმარი“, „ოხუნ-
ჯობითნი ლექსები“, განსაკუთრებით „ხუმრობა ზმით“,
რომელშიც მგოსანს მუსიკისა და სიტყვის ნიჭთან ერთად სარკაზ-
მის და სატირის ნიჭიც უნდა გამოეჩინა. ტყუილად კი არ ამბობს
თეიმურაზ მეორე:

„საც გაჩნდებოდა ზნეობა,
თქმა ხუმრობისა ზმიანად,

ვის შეუძლიან ხუმრობა
სიტყვითა, თუმცა ზმენითა;
მეფეც გიბოძებს წყალობას,
საბოძრით აივსენითა“.

ბესიკს ვირტუოზის სახელი უნდა მოეხვეჭა სასახლის არისტო-
კრატიულ წრეებში. დიდ მეჯლისებსა და ნადიმებზე ექსპრომტერ
მგოსანს ხომ დიდი გასავალი ჰქონდა. მეფეებსა და ბატონიშვილე-
ბის გვერდით ხშირად ვხვდავთ მათ ლაშქრობაში, შორგზასა, ლხინ-
სა, თუ შეყრილობაში. ცხადია, სასახლის საზოგადოებაში მყოფ
ბესიკსაც არა ერთხელ უნდა შეესრულებინა მეგობარ-პატრონთა
პოეტური დავალებანი.

მაგ., ამნაირ დაკვეთით ყოფილა დაწერილი ბესიკის ცნობილი
ლექსი „მე შენი მგონე“, რომლის შემკვეთელი შესაძლოა ლევან
ბატონიშვილი ყოფილიყო.

ზაქ. ქიჭინაძე ასე გვიამბობს ამ ლექსის მიზეზს:

„ერთ დღეს მეიდნისაგენ ვილაც ალაფის ქალი მიდენილა. მას
დაჰხვედრია ქართველი ბატონიშვილი (ლევანი?—გ. ლ.) და ძალიან
მოსწონებია. ბატონიშვილი შორი ახლოდამ ქალს თან გაჰყოლია

და მისი სახლი უნახავს. მესამე დღეს ბატონიშვილს ქალიაანო სახლის მახლობლივ ვახშამი გაუმართავს და მთელი ღამე უქეიფიანად ზურნით, თარით და სიმღერებით. ბესიკიც იქა ყოფილა. ბესიკისთვის უთხოვნიათ იმ ქალზე სიმღერა გამოსთქვიო. ქალს მღეროდნენ რქმევია და ლექსი „მე შენი მგონე, ჭირთ შემკონე, მარქვი მალოლო“ ბესიკს მასზედ დაუწერია... ეს ლექსი მთელს ქალაქში მოფენილა“ (ბესიკი გვ. 6).

ექსპრომტული „შესაქცევარი“ პოეზია იმ დროის მთავარი სენი იყო, ეპოქის ტრადიცია¹. მას თვით სახელმწიფო მოღვაწეები, კარისკაცები მისდევდნენ. პოეტურ მახვილსიტყვაობას ისინი მეჯლიშების გარედაც იშველიებდნენ ხშირად სახელმწიფო საქმიანობაში, დიპლომატურ მიმოწერაში, დავაში, ჩხუბისა თუ ზავის დროს.

თვით ისეთი განდგომილი კასტა, როგორც იყო სამღვდლოება, ოფიციალურად საერო პოეზიის უარმყოფელი, მხურვალედ მონაწილეობდა ამ პოეტურ ტურნირში. იგი თავის წრეში ითვლიდა არა ერთს „მოწიარეს“, „აშულს“, „ხუმარს“. ასე, ირაკლის შეფობაში მრავალთა შორის ცნობილ იყვნენ: განთქმული პიიტი კოსი ამბროსი ნეკრესელი, არქიმანდრიტი ელფთერ ზუკაჭიშვილი, ცნობილი „აშულობით“, მთავარეპისკოპოსი კირილე ციციშვილი „მჭევრ-მეთქვი, სიტყვამარჯვე და ხუმარი“, არქიეპისკოპოსი პაფნოტი „კაცი მოხუმარი, მხიარული“, მღვდელი იოსებ თურქისტანიშვილი „მოხუმარი“, ორბელიანთა კარის მღვდელი ამირიძე („ქეშიშ დარდიმანი“) მომღერალი, მსახიობი „კომედიანჩიკი“, რომელიც, გადმოცემით, ერთნაირი სიყვარულით ემსახურებოდა ტრაპეზს და სცენას. მაშინდელ პოეტურ ანთოლოგიებში საკმაოდ შემონახულა „სამღვდლოთა“ ეპიგრამატულ შემოქმედების ფრივოლური ნიმუშებიც.

¹ ბესიკის მეგობარი დავით რექტორი დასძენს ერთი თავისი ლექსის გენეზისისთვის: „ბატონიშვილი ლევან გარდამეკიდა: ხუდიაზედ მუსტახადი მსთქვიო და მისი ვაჟაკობა აქეო“ (S 105).

აი, დამახასიათებელი თემატიკა შესაქცევარი პოეზიისა დავით აღმაშენებლის ლექსებიდან:

1. ბატონიშვილმა გიორგიმ ჭადრაკი გამომართო, ცხენს დამპირდა, აღარ მომეცა. ამ შაირით მოვაგონე. მაგრამ ჯერაც მოდის...
2. თოფით ქედანი მოვჭკალ და ეს შაირი იმაზედ ვასთქვი.
3. ფრანგის ქალი ვნახე ბაღში და მაზედ ეს ლექსი ვასთქვი.
4. ქაიხოსრო მდივანბეგს უხუმრე ზემაღ.
5. ხუმრობა მივჭწერე დაბალი შაირი სხვათა.
6. სარკებზედ დავწერე ეს ლექსი.

„შესაქცევარი“ პოეზიის ტონის მიმცემი თვით სასახლე იყო. ბატონიშვილები, კარისკაცები, ბანოვანნი, სწერდნენ, კრებულად სხვასაც აწერინებდნენ შეკვეთით.

და ბოლოს პოეტურ პაექრობაში მონაწილეობას იღებდა თვით „შუბლ-შეკრული“, „შექმუხენილი“ მეფე-მხედარი ერეკლე მეორე, ისევე, როგორც ზოგი მისი წინამორბედი.

**

შეიძლება ჩვენში ბევრმა არც კი იცოდეს, რომ ასპინძის გმირი პოეზიის მოყვარული იყო და ზოგჯერ მონაწილედ პოეტური პაექრობისა. თვით პოეტის შვილს და თვითურა პირველის ჩამომავალს, ტრადიციით მოსდვამდა პოეტური სიტყვის სიყვარული, თუმცა ლექსისთვის მას არ უნდა სცალებოდა, რადგან მეტად კატასტროფულ ხანაში უზღებოდა სამეფოს მართვა. და როგორც ერთი მისი კარის კაცი გადმოგვცემს, მას სასახლეში ხანგრძლივი ცხოვრების საშუალება¹ კი არ ჰქონდა: „მეფე ერეკლე ერთ თვეს ერთ ადგილს არ დადგის. ის მტერი ჰყვანდა, ის უამი ჰქონდა, დავიდოდა და თავისს საბრძანებელს ისე არიგებდა“². მაგრამ ამ შესანიშნავ მხედარს, რომელსაც ხმალი და ომები უყვარდა, როგორც „მწყურვალს ღვინო“, დავით აღმაშენებელივით პოეზია და მეცნიერებაც იზიდავდა. იგი მოხუცებულობის დროსაც კი ფილოსოფიის გაკვეთილებს იღებდა³ და საგანმანათლებლო მუშაკებს ჩვეული პათოსით მოუწოდებდა: „შრომის ყვაფილი დაგვანახვეთ და თქვენ-და რწმუნებული ტალანტი ააღორძინეთო“⁴, ხოლო სტამბის საქმეს, რომელიც მან საქართველოში განამტკიცა, „საქვეყნიერო და სჯულის სამსახურს“ უწოდებდა.

ნადირ-შაჰთან აღზრდილი, „კარგად ჰსწავლული თათრულისა და სპარსთა ენისა“, იმავე დროს მუსიკის დიდი ტრფიალი იყო, მცოდნე „საკრავთა და მულამბეთა ანუ ვმებთა“⁵. სწორედ მის კარზე გაიფურჩქნა ბესიკისა და საათნავას პოეზია, იგი უაღერსებდა მომღერლებს, პოეტებს და თავისს კარისკაცებს ახალისებდა მოსწორებულ სიტყვასა და პოეტურ შეჯიბრში. გრიგოლ ბატონიშვილი ერთ

¹ იესე ოსეს შვილი, 44.

² ისტორიკობრივი აღწერა ვახტანგ ბატონიშვილისა, გვ. 24.

³ ც. არქ. ს-გ. ფ. № 26.

⁴ H 2134; ერეკლეს მასწავლებელი ყრმობაში „სწავლასა და მგალობლობასა შინა“ იოანე ნინოწმინდელი (ჯანდიერი) ყოფილა (იქვე).

ასეთ შემთხვევას გვიამბობს: „ბატონი მეფე ერეკლე დღესა ერთსა მღვდარზე წაბძანდა და თავის სიძე ციციშვილი სარდალი თან ახლავს. წითელი კაბა აცვია და თეთრ ტაიქსა ზის და მეფეს უძღვის. ამ დროს ხორგუაშვილი თვედორე იქ ახლავს და მეფეს უბრძანა: „ხორგუაშვილო, ლექსიო!

— „გკითხავ, ვინ არს წითლოსანი
თეთრ ტაიქსა რომე ზისა?

და პასუხ უგო მაშინვე ხორგუაშვილმა:

— გკადრებ, — სარდალ-მოურავი,
სიძეაო სიმაღლისა¹.

ერეკლეს ეკუთვნის აგრეთვე ლექსად განმარტება ანტონ ქათალიკოსის ენიგმატიურ ლექსისა:

ქათალიკოსის ბრძანებული ვარდზედ
(გამოცანა)

უგრძნო ცხოველი
კეთილ ფშვათ მათოველი;
ვინა მშოველი,
ტკივილს ჰპოვებს ყოველი.

ბატონის მეფის ერეკლესაგან ახსნა (ზმით)

ვარ დიდ გვარისა,
და უდარისა.
ამად არისა,
ტკივილთ მწარისა;
აღამის ცნობა
ახსნად კმარისა².

აი კიდევ ერთი ნიმუში მეფის გაშაირებისა:

1792 წ. ერეკლემ, ძველ-ქართულ სიმღერა-გალობის ტრფიალმა ტკბილ მგალობელს და მუსიკოსს, ამბროსი წილკენელს შეუთვალა: „ციცკრის ალილო ქართლსა და კახეთში აღარავის ახსოვსო, ქალაქს ჩამოდი, დაგვასწავლეო, პიიტკოსმა ამბროსიმ პასუხი ლექსად მიართვა, რაზედაც მეფემ ლექსადვე უპასუხა:

¹ თვედორე ხორგუაშვილი—XVIII ს. მოშაირე, მოხსენებულია „კალმასობაშიც“.

² S 1516, 1519.

შენ ეგ ალილო გვასწავლე,
მე ვიცი, რაც რომ გვარგეო;
ეგ ენა, პირი და გული,
ალაღე ჩვენთვის ბაგეო,
ოფოფას მალ გამოგაცილი,
მისი გული დადაგეო,
ერთი კიდევ სხვა მოგვეწერე
და მერმე აიბარგეო¹.

ამ პოეტურ ექსპრომტების ნიმუშებიდან კი ჩანს, რომ თეიმურაზ შეორის შეილი არც ისე დაშორებული ყოფილა პოეტურ ტრადიციებს, როგორც ჩვენში ჰგონიათ² და შემთხვევითი არ არის, რომ სწორედ „ამის დროს კიდევ უფრო გაზშირდა სპარსთა ხმებისა საკრავნი და სიმღერანი და ეცადნენ რაოდენიმე გვამნი და გააკეთეს ქართულის ლექსებით ხმასა ზელა სპარსთასა და დაუკ-

¹ ც. არქ. ხელნაწერი (№ 4—20). იგი დაწერილია თვით ამბროსის (ნეკრესელის) ხელით. შემდეგ ამბროსი ასე გვიამბობს მეფესთან შეხვედრას სალხინო დარბაზში, სადაც მან მეფეს საეკლესიო საგალობელი „ცისკრის ალილო“ დაასწავლა. „ქალაქს, ბატონს სალხინოში მრავალნი ახლდენ, იაზლა, თაყვანისცა და ეს მოახსენა:

„კვალად ისმინე ზელმწიფევე, ალარ ეპსდგები წილკანს მეო
ვერც უშენოდ გავსძლებ სადმე, თუ გინდ კარში გამაგდეო,
ჩემი გაძლება ჩენს გლახაკს,—ჩემს სახლს ახლო მიმაგდეო.

„შიდ იმავ ღამეს ცხრა საათს გასულს უბძანა იმისმა მხემა იაზლა და ხუთჯერ ბძანა თვითონ [ცისკრის ალილო]... მერმე იოთამ უცხო მგალობელი... და გიორგი ზელაშვილი დეკანოზი იქ ახლდენ და იმათ უბძანა: მე ვერ მოვიცლი და თქვენ დაისწავლეთო და იმათ ათს დღეზე დაისწავლეს... ბატონი ბშიორა და ათქმევი ნუბდა...

„მერე მიბძანა: შენის ძმის დაწერლს ლოცვებში ანდრეას საგალობელი ზოგი დამეწვაო და იმის ხელზე შენ უკეთ გამოსწერო. გარჯითაც გამოვსწერე და შეტიც მიბოძა“ და სხ. (იქვე).

პოეზიისა და სიმღერის მოყვარულ მეფეს საკუთარი შტატი ჰყოლია სასახლეში მწიგნობარ-მგალობლებსა, როგორც: „კირილე მთავარ-ეპისკოპოსი ციცი-შვილი, იოთამ მგალობელი, დიმიტრი, გარსევანიშვილი კოკია და სოლომონ, „მელიქინთუციშვილი პაატა, ესენი საკუთრად მეფისა ირაკლისა იყვენენ მგალობელ-მწიგნობარნი“ (იხ. მცირე უწყება ქართველთა მწერალთათვის“, 53).

² რაც შეეხება ერეკლეს შვილებს, ისინი აქტიური მონაწილენი იყვნენ მანდელ პოეტურ ანთოლოგიებისა და ზოგ მათგანს დღემდე პოეტის სახელიც კი აქვს დამკვიდრებული.

რევდიან ჩანგურსა და სხვათა საკრავთა ზედა და დამღეროდენ¹ (იოანე ბატონიშვილი). და თუ მეფეს უყვარდა მარჯვე პოეტური სიტყვა, ნიჭიერი ლექსი, ტკბილი სიმღერა, ცხადია, ერეკლეს¹ ინტერესებს პოეზიით უსათუოდ შესაფერი როლი უნდა ეთმობა ბესიკთან დამოკიდებულებათაში.

„კალმასობის“ ავტორის ცნობით ვიცით, რომ კარის მგოსან საათნავეს დამსახურება იმ ფაქტითაც იყო გამოწვეული, რომ მას პირველს „გაუკეთებია სპარსულ ხმებზე ქართული ლექსები“, მანამდე „ეს არ იყო შემოდებული“, გვიამბობს საათნავე კალმასობაში: „და როდესაც მეფემან ირაკლი ინება მეჯლისში და მიგვიყვანეს მოსაკრავენი, მაშინ მე სპარსულის ხმით ქართულად ვიმღერე, ბატონს დიდათ იამა და ხალათიც მიბოძა“-ო.

ბესიკიც ხომ გამაგრძელებელია საათნავეს ნოვატორობისა. ბესიკიც ხომ „დაშვრა“ და „გააკეთა სხვათა და სხვათა ხმებისა ზედან სიმღერებისა ლექსები“. და თუ ლექსის მოყვარულმა ერეკლემ საათნავე ხსენებული პოეტური დამსახურებისათვის დაასაჩუქრა, ცხადია, მას ბესიკისთვისაც უნდა მოეალერსებინა. ბესიკის მგოსნობა ხომ ასე საჭირო უნდა ყოვილიყო სასახლის იმ მეჯლისებისათვის, რომელთა „წესი და რიგი“ დიდიხნის შეცვლილი ხელახლად დადგინდა ერეკლეს დროს¹.

* *

მგოსანი და მომღერალი ბესიკი მახვილი სიტყვითაც ყოფილა განთქმული და ესეც ხომ ერთგვარი სავალდებულო ელემენტი იყო მაშინდელ მგოსნისთვის. ბესიკი ხომ მიმზიდველი ცენტრი იყო იმ ეპოქის პოეზიისა, როცა მფრინავი „ლიზღური“ სიტყვის, მსუბუქი ეპიგრამების, კლამბურის და ანეგდოტების კულტი ჰყვა¹ ოდა, როგორც ზემოდაც აღვნიშნეთ.

„კატისა და თავვის ომის“ ავტორის—ზაქარია გაბაშვილის სატირული ტრადიცია მეტად თვალსაჩინოდ შელავნდება ბესიკის პოეზიაში. ბუნებრივი უნდა ყოფილიყო, თუ ცნობილი დემაგოგის და სატირიკოსის შვილს ბესიკს დამსახურებული ჰქონია შხამიანი პამფლეტისტის და ეპიგრამატისტის რეპუტაცია.

¹ „წესქცეულგება სახმარი დარბაზისათა, ვითაც დიდი ხანი იყო ქართლის ქცევა და მეფეთა რიგი გარდაცვლილიყო, ისევ პირველსავე საზღვარსა დააწესნა, ყოველნი რიგნი დარბაზისანი“ (ქ. ცხ., 123). „ღიმიტრი ორბელიანი... ვგერ განაგებდა რიგთა და წესთა მეჯლისისათა. შეიქნა ღზინი, ვითაც ქართლის რიგი ყოფილიყო, ცდილობდენ გამოჩენასა“ (იქვე, 114).

პოეტის ერთი ანტაგონისტი ასე გვიხატავს ბესიკის სატირი-
ქულ ხასიათს: ქართული
ბიბლიოთეკა

- „გაბაანობს, გესლიანობს, გვარძნილი...“
- „ღვარძლიანობს...“
- „პირად პილწობს...“
- „ქინკყლიანობს, ქირვეულობს... და სხვ.“

ასეთ მტრულ დახასიათებაში პასქვილიანტი ჰგულისხმობს ბესიკის შხამიან ეპიგრამატულ ლექსებს და დაცივნის პათოსს. შემთხვევითი არ უნდა იყოს ზ. ჭიჭინაძის მიერ ჩაწერილი ცნობაც, რომ ახალგაზრდა ბესიკმა აღარაფერ გაუშვა, რომ მანვე ლექსები არ გამოეღო (გვ. 8).

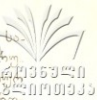
ბესიკის ეპოქა ხომ დიდათ აფასებდა მსუბუქ პოეზიას, მახვილსიტყვაობას. „ოხუნჯობითი ლექსნი“, „შაირი ხუმრობითი“, „ხუმრობა ზმად“, „შესაქცევარი და სახუმარი“, „ლათაიური“, „გიობითი ლექსი“, „კიცხვითი შესხმა“, „საცინელი შაირი“, რაც ეპიგრამას, პასქვილსა და სატირას უდრის, მძლავრი იარაღი იყო, რომლითაც პოეტი გამოსთქვამდა თავის საზოგადოებრივსა და პოლიტიკურ შეხედულებებს¹.

სამწუხაროდ, ჩვენი ძველი ეპიგრამატული და სატირიკული ლიტერატურა, როგორც მაშინდელი ცხოვრების თვალსაჩინო ძეგლი, ჩვენი მწერლობის მცოდნეობაში შეუსწავლელია და უგულვებელყოფილი, თუმცა იგი ერთი თვალსაჩინო ფაქტი იყო, რამდენადაც საზოგადოების კრიტიკულ მიზნებს ემსახურებოდა.

ჩვენამდე მოღწეულ ცალკეულ ნიმუშებიდანაც ჩანს, თუ როგორ ემარჯვებოდა ბესიკს ეს ფაქტი. იგი ბესიკის პოეზიის აქტიური ელემენტი უნდა ყოფილიყო.

მაგრამ ბესიკის სატირა არ გაჩერებულა მცირე ლიტერატურულ ფორმაზე და მან ყოველდღიური სუბიექტური წვრილმანი

¹ „მუხამბაზი ლათაიური, ესე იგი გაცივებით, გინა გიობითი, უწოდებენ ვეროპლნი კრიტიკას“... და ვით რქტორის განმარტება (S 105).

იუმორი აიყვანა ეპიურ ქანრში და მოგვცა ზოგადი ხასიათის სატირული პოემა „რძალ დედამთილიანი“, რომელიც მხიარული ტონით და ბასრი ირონიით გადმოგვცემს მაშინდელ მღაბრულ ოჯახურ წყობილებას. ამ პოემაში ბესიკი ჩვენს დიდს ნოვატორობას და სატირულ ტალანტს. საყურადღებოა, რომ „რძალ დედამთილიანი“ დაწერილია ბესიკის შემოქმედების პირველ პერიოდში, თბილისში ყოფნისას: „ამბავი ესე რძალ დედამთილთ ჩხუბისა, ნათქვამი ლექსად ბესარიონ გაბაშვილის მიერ ქალაქსა ტფილისს“ (S 1439) და, რაც მთავარია, დავით გურამიშვილის „ქაცვია მწყემსის“ უწინარეს და მისგან დამოუკიდებელიც.

**

ექვი არაა, ბესიკის სატირული გამოსვლები ზოგიერთებში შიშსაც იწვევდა მოწონებასთან ერთად და გაბედული ეპიგრამებით პოეტს მტრებიც უნდა შეეძინა. ამიტომ ბრწყინვალე პოეტს მომხრეებთან ერთად ანტაგონისტებიც უნდა მრავლად ჰყოლოდა, რომელთაც ბესიკი არა ერთხელ იხსენიებს ლექსებში „ენით მკვლელ გველის“, „მტერთ“ სახელით.

ამ შემთხვევაში ჩვენ გვინდა გავიხსენოთ ბესიკის ცნობილი ლიტერატურული დუელი განთქმულ მზექაბუჯ ანუ ქაბუჯა ორბელიანთან.

მზექაბუჯ ორბელიანი მსხვილი პოლიტიკური ფიგურაა თავის დროისა. ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწე, სამეფოს მდივანბეგი, განთქმული კარისკაცი, „ფილოსოფოსი“, „მეცნიერი“¹ („რომელმაც სთარგმნა პერიარმენია არისტოტელისა“ და ჰქონდა საკუთარი ფილოსოფიური სკოლა), „სამართლის წიგნთა მწერალი“. თანამედროვენი მას „სობრძნის ჩანგს“ უწოდებდნენ. მშვენიერი მელექსე, — ეპიგრამატისტი, სატირიკოსი, მზექაბუჯი იმავე დროს შეუდარებელი „მოხუმარე“, „ანეგდოტისტი“, სიტყვაპარჯვეობით ვითარცა ახალი დიოგენი იყო“ (თეიმურაზ ბატონიშვილი S 3723).

¹ „კალმასობაში“ ასე დახასიათებულია მზექაბუჯი: „...ძველთა ფილოსოფიობათა ზედმიწევნითი, ღთის-მეტყველებასა შინა გამოცდილი და პაექრობასა შინა მარჯვე, აგრეთვე ხუმარ-სიტყვაობასა შინაცა მარჯვე და პასუხისა უცნოთ მომგები. მესტიხეობისა შინაცა ქებული და მსაჯულისა საქმეთაცა შინა გამოცდილი, ამან აღზარდა რაოდენიმე მოწაფენი, ამანვე სთარგმნა ძველი საფილოსოფოსო წიგნი, პერიარმენიად წოდებული, სომხურისა უნისაგან. ესე იყო მეფეთაგან მიჩნეული, რომელიცა შუაქვედის ხუმარ-სიტყვაობითა, რომლისა ანეგდოტნი, მისგან მრავალი ნათქვამნი უწყიან ქართველთა“...

„იყო დიდი მოხუშარი, დიდი ოხუნჯი, დიდი სიტყვის მომსწრე“. „სიტყვა მსწრაფლად და მარდად იცოდა“. „იყო პაექრობის მონა მარჯვე“, „რომლისა ანეგლოტნი მისგან მრავალნი უნაქრობენ“. „იყინა ქართველთა“. ამის გამო დიდ სახელმწიფოებრივ დამსახურებასთან ერთად მზექაბუჯი „იყო მეფეთაგან მიჩნეული, რომელიც შეაქცევდის ხუშარსიტვაობითა“. განსაკუთრებით „მეფე ირაკლის დიდად უყვარდა“. თვით ბესიკი ეტჰობა დიდ ანგარიშს უწევდა ჭაბუას, როდესაც კერძო ეპისტოლეში უწოდებს „სიტყვით მზეს“, „სიტყვითი სამოთხეს“.

მაგრამ ფილოსოფოსი და რიტორი არა ნაკლებ განთქმული ყოფილა ფიზიკური სიმახინჯითაც—„ცუდთვალადი, ავ-ტანადი“, „ურიგოდ ავებული“, „კუზიანი, ჩაჯაგვილი“, „სქელი, ბიჭ-მუცელ-მრუდე“, „შესახედავად მზგავსი ეზოპესი“, „ტანად გოდორსა გვანდა“.

აი ასეთ პიროვნებას შეეჯახა პოეტი ბრეტერი.

მზექაბუჯის ფიზიკური ნაკლი ყოფილა დაუშრეტელი წყარო სატირული ლექსებისა. სოლომონ ლეონიძე „ისეც ძალიან მეცნიერი კაცი, იყო ქიში ჭაბუასი და მოხუშარი და ჭაბუას ხშირათ ეხუმრებოდა“. სატირული ლექსები ჭაბუაზე დაუწერია აგრეთვე დავით რექტორს: „ბატონი შეიღებმა დავით და იონანე ილაჯი გამიწყვიტეს, მზექაბუჯ მდივანბეგს ამგვარი იამბიკოები მისწერეო და მეც მიგპწერე“-ო, გადმოგვეცემს დავით (S 105, გვ. 118). ჭაბუაზედ ბოროტი ეპიგრამა ეთქვამს აგრეთვე საათნავას.

ბესიკსა და ჭაბუას თურმე „ლაპარაკი და სამდურავი მოუბდათ ერთმანეთთან“, რის გამო ბესიკმა დასწერა კითხვითი ანბანთქება:

„ათინას აღზრდილს აქებდეთ, ალვად აენორჩად ასულსა,
ბნელ ბაიათა ბრყვილობას, ბრანგე-ბაბაჟუად ბასრულსა.
გონჯი გუგანი გაშვენის, გახრილად გვერდზე გასრულსა.
სახე დაღრეჯით დამჩაჩულს, დედლურის დრუნგით დასმულსა“.

და სხვა.

მაგრამ არც ჭაბუა ორბელიანი, განთქმული მეღვინე და გესლიანი სარკასტი, დარჩენილა ბესიკის ვალში და საპასუხო სატირა დაუწერია არა ნაკლებ შხამიანი და ცინიკურიც („ჭაბუას პასუხი ბესარიონისადმი, ისევე ანბანთქება“). ამ პოლემიკამ სასახლის საზოგადოებაშივე პპოვა გამოხმაურება და თვით ერეკლე მეფემც კი დააინტერესა.

ქაბუას პამფლეტს ბესიკმა ეხლა უფრო მომკვლელი ლექსით
უპასუხა, რომელშიც შეუბრალებლად ასწერა მდივანბეგის ფიზიკური
რი გარეგნობა:

„დამპალო ლეშო, თვალ-ხენეშო, გულ-ლადარაო,
ეშმაკო ბუდეო, ბეჭ-მრუდეო, კერპო სადარაო,
არ უზიანო, კუზიანო, მაწუნწარაო,
ხილვად საშიშო, გულ-მავიშო, გარსა-გარაო,
მე შენი ქება მომენება, არ დაფარაო!

ბეჭ-მკერდი, კუზი და კურტუმი გაქვს უკუღმართი,
გვერდი, კისერი, პირის ფერი გონჯად დანართი,
უთლელის კუნძის შესაგვანი, ვერ გასამართი;
სჯობს დაიკარგო, იმაღვოდე, მოგესხას ღართი.
ეს მიკვირს: სახლში რად გიშვებენ, მეტიჩარაო!“

და სხვა...

და ამ ლექსის დამატება:

ვინც რომ ვერ გიცნობს, ესრეთ იტყვის: ჰაი, ჭაბუაო!
ვინც კარგად გიცნობს, გაიღიმებს: დიდი ცრუაო!
ღამით ეშმაკსა შეგადრიან: ღლისით ბუაო,
რა კაი რამე დაბადებულხარ, მაგ წვერს ფუაო!

და სხვა...

ამ პოლემიკის გარშემო საზოგადოება ორ ბანაკად დაყოფი-
ლა. ირკვევა, ერეკლე მეფე ქაბუას მომხრე ყოფილა.

მაგრამ ბესიკსაც თავის მხრივ ძლიერი მფარველი ჰყოლია
ტახტის მემკვიდრის გიორგის სახით; როდესაც ბესიკმა პირველი
პამფლეტი დასწერა ქაბუაზედ, მაშინ „ეს ანბანთქება მეფე გიორ-
გის მიართო“.

გიორგი ბატონიშვილისაგან ბესიკის მფარველობა გასაგებია.
„იგი დიდად ეტრფო და მელექსეთა ძველთა და ახალ-
თა“¹; და პოეტური სიტყვის კარგი დამფასებელი იყო („უყვარდა

¹ ბატონიშვილი გიორგი ყრმობისას ვერსიფიკაციაში ვარჯიშობდა, რა-
ხედაც მისს აღმზრდელს პავლეს დაუწერია;

„გიორგისა მეფის ძესა.

ექადის პავლე მელექსესა.

მოკრძალებულ გიორგის უპასუხნა:

„მელექსედ მე რად ვიწოდე? —

შენ იხებე, მე ვიწოდე!“

(იხ. Па. Иоселани, Путевыя заметки от Тифлиса до Мухеты. გვ. 16).

დიდად კითხვა ვეფხის-ტყაოსნისა, ზეპირად, ძველ დროთა ჩვეუ-
ლებრივთა წესითა, წარმოსთქმიდა ოცდაათსა და მეტად¹ წყობად²
ეტრფოდა ლექსთა წყობასა და გულმზიარულებით³ გზასგანად⁴
ტკბილად აბოლებდა შოთას ტკბილთა ნათქვამთა⁵). მეორედ,—ის,
როგორც ორტოდოქსი, სჩანს უთანაგრძნობდა ბესიკის ოჯახს, რო-
მელიც კათოლიციზმისადმი მიდრეკილ ანტონის გამო დაემზო. გი-
ორგი ბატონიშვილი, „ქათალიკოზსა ანტონს პირველსა, არა
სწყალობდა სიყრმიდანვე, ვითარცა კაცსა პაპისაგან მისი-
სა თეიმურაზისა შეძულებულსა, მოიხსენიებდა არაკეთილად“⁶, სხვა-
თა შორის მისთვისაც, „რადგან ვერ ჰსცნო ღირსება შო-
თასი“ და ბოლოს,—ბესიკი გიორგის საყვარელი ძმის ლევანის
მეგობარი და ახლობელი იყო. ექვი არაა მომავალი მეფე გიორგი
ლევან ბატონიშვილთან ერთად ბესიკის მეცენატი უნდა ყოფილი-
ყო⁷. ამით აიხსნება, რომ ბესიკმა ასე გაბედულად გააფრინა შხა-
მიანი სატირა მზეკაბუჯ ორბელიანზედ.

რა უნდა ყოფილიყო მიზეზი ბესიკის და ქაბუას გადაკიდე-
ბისა? ქვემოთ დავინახავთ, რომ ეს შეჯახება ბესიკის რომანულ ამ-
ბებიითაც უნდა ყოფილიყო გამოწვეული, მაგრამ ისიც უნდა შევ-
ნიშნოთ, რომ იგი მარტოოდენ კერძო დავა როდი ყოფილა. უსა-
თუოდ, აქ პირად შეხლამ ლიტერატურული ბრძოლის ხასიათი მი-

¹ მზეკაბუჯ ორბელიანის პოეტურ შემკვიდრობიდან ჩვენამდე მოღწეულია მხოლოდ რამდენიმე ეპისტოლარული ლექსი:

1. „მზეკაბუჯ ორბელიანისაგან პასუხი ანახანუმის დის ბარბა-
რესთან მიწერილი“ S 3686, გვ. 69.

2. „მდივანბე მზეკაბუჯ ორბელიანისაგან ანასტასიასთან მიწერი-
ლი“ S 1516, გვ. 39.

3. „მზეკაბუჯისაგან თქმული ბატონიშვილი ქეთევანის ძეობაში
გაორგი რომ დაიბადა“ იქვე, გვ. 139.

4. „ნეკრესლის ქება, ნათქვამი ორბელიანის მზეკაბუჯ მდივანბეგისა-
გან“ S 105, გვ. 79.

პლატონ იოსელიანი მზეკაბუჯს აკუთვნებს აგრეთვე ლექსს „ღომენტო-
ზე“ (იხ. წყობილისი ტყუობა, შენიშვნა 108), მაგრამ იგი ვახტანგ VI-ეს ეკუთვნის

² პლ. იოსელიანი. ცხოვ. მეფე გიორგი მეცამეტისა, გვ. 8.

³ იქვე, 323.

⁴ გიორგის და ლევანის მეგობრობის შესახებ გადმოგვცემს ალექსანდრე
ორბელიანი: „ბატონიშვილი ლევან, სულ ერთიან თავად-აზნაურობის საყვარელი
იყო და უკანასკნელად მთელის მეფის სახელწოდებისა, ნამეტნავად ბატო-
ნიშვილის გიორგის უფრო ძალიან ჰყვარებია, ასე რომ მე-
ტი სიყვარული აღარ იქნება, როგორც იმას უყვარდა თავი⁷
სიძმა ბატონიშვილი ლევან“ (H 1655).

ილო და ბესიკ-ჭაბუას სიტყვა-პასუხი იმ დროინდელ ლიტერატურულ-პოლიტიკურ მასალად უნდა მივიჩნიოთ. ამ შემთხვევაში საგულისხმოა ერთი საყურადღებო ცნობა თეიმურაზ ბატონიშვილისგან: „ჭაბუა იყო მეცნიერი კაცი, და კიდევ წუწნობდა მის გუნდს სიკისგან, გ. ლ.) თქმულთა ლექსებსა“-ო¹. ცხადია, ლიტერატურულ გემოვნებათა და პრინციპების შეჯახებასთან გვაქვს საქმე.

ბესიკის და ჭაბუას სწორედ პრინციპულ შეჯახებას ნათელს ჰფენს გრიგოლ ბატონიშვილის ერთი ნაამბობიც, როცა ჭაბუას ბესიკმა უფრო მწარე ლექსით უპასუხა, რასაც ჭაბუას დადუმება მოჰყვა, ერეკლეს თურმე მიუმართია ჭაბუასთვის:

—ჭაბუავ, რატომ ბესარიონს მაგიერ ლექსს არას დაუწერო? და მაშინვე იმავ წა:ს მოახსენა [ჭაბუამ]:

—შენი ჭირიმე, ბლიაძეს რა ლექსი გაეწყობაო! იქ მყოფთ დიახ, ბევრი იცინეს“-ო (H 2130).

ბლიაძეობა მესტიერეობას ჰნიშნავს². მაშასადამე, ფილოსოფოსმა და სქოლასტმა ჭაბუა ორბელიანმა ხალხური მესტიერეების გავლენა უკიფინა და მით ერთგვარი დამციობება მიაყენა გალალღბულ ბესიკს მეფისა და კარის არისტოკრატიის წინაშე. ცხადია, ჭაბუამ ბლიაძეობით აღნიშნა ქალაქურ, ხალხურ მელოდიების, ქალაქური საკრავების მოტივების გავლენა, რაც საფუძვლად დაედო ბესიკის ლირიკას. თვით ბესიკის ლირიკულ პიესებსაც ხომ დიდი სიყვარულით მღეროდნენ ქალაქის საზანდრები. და არა მარტო მუსიკალური ხაზით, სიტყვიერი ხელოვნებითაც ბესიკის პირველ, თბილურ პერიოდის შემოქმედებაში („სევდის ბალი“-ს რკალის ლექსები, „რძალდედამთილიანი“ და სხვ.) მართლაც უფრო შესამჩნევია „ბლიაძური“ ნაკადი, ვიდრე სქოლასტური დელარქნილობა, მაღალი ოდის სიტყვათ „შეთხზულ-შექსულ-შენართულ-მომქვერ-მეთქომ-რიტორულება“; რაც ბესიკის შემოქმედების მეორე პერიოდს საბოლოოდ დაეუფლა. ოფიციალური სტილის ოსტატ, ძველი პოეტიკის დამცველი ჭაბუა ორბელიანი, ცხადია, ტრადიციულ „რუსთველურ“ პოეტური ფორმის და ტექნიკის ერთგული იყო. ამ შემთხვევაში კი ბესიკი ნოვატორის როლში გამოდიოდა, რამდენადაც იგი ქალაქურ მელოდიების შემოტანით ამსხვრევდა ოფიცია-

¹ S 5374.

² ბლიაძე — მესტიერეების გვარი ქართლში. მესტიერეობა მათ მემკვიდრეობით გვარიდან მოსდგამდათ. „ბლიაძე ძველად განთქმული საზანდარი ყოფილა“. დ. წერეთლის შენიშვნა. „დროება“, № 65, 1875.

ლურ ლიტერატურულ გაყინულ ფორმებს და მით ლექსს ანთავისუფლებდა ძველ ჩარჩოებისაგან, მაგრამ ჭაბუა-ბესიკის შეტაკებაში კლასობრივი მომენტიც უნდა შევამჩნიოთ.

ექვი არაა, ჭაბუას ირონიას ბესიკისადმი სხვაგვარად მქცნებად დაჰკრავდა. ლიტერატურული მტრობის გარდა, ზვიადმა ორბელიანმა ბესიკის გამოსვლაში აზნაურის თავხედობაც დაინახა.

მართალია, ჩვენი ფეოდალური არისტოკრატია თავის წრეში ზოგჯერ კიდევაც იღებდა ცოდნითა და ნიჭით განთქმულ პირებს დაბალ წრეებიდან (სოლომონ ლეონიძე, იესე ოსეს შვილი), მაგრამ მათ ყოველთვის აგრძნობინებდა თავის ადგილს და საკუთარ „დიდსქესოვანებას“¹. ასეთ ზვიადობას იჩენს აზნაურ ბესიკისადმიც ჭაბუა ორბელიანი, როდესაც მგოსანს „ა ლ ი ა ს ა ლ ზ რ დ ი ლ ო ბ ა ს“ უკვირებს:

„არის ალიას ალზრდილი აღმატების ასადაგით,
ბედით ბრული ბესარიონ ბარაბაობს ბილწის ბავით“.

ამ სიტყვებში ნაგულისხმევია ბესიკის მდაბიო წარმოშობა.

* * *

მაგრამ ბესიკის ცხოვრება, რასაკვირველია, მხოლოდ პოეზიის, მუსიკის და ლხინის ხაზით არ მიიმართებოდა. ერეკლეს კარს დიდი პრაქტიციზში ახასიათებდა და პოეზიისა და მუსიკის მოყვარული ერეკლეს კარისკაცები უპირველესად საქმის აღამიანები იყვნენ.

ლევან ბატონიშვილთან ერთად, ბესიკი გარსევან ჭავჭავაძის და სოლომონ ლეონიძის² თაობის კაცია, მათი წრის აღამიანი. ექვი არაა, ბესიკსაც უნდა მიეღო სახელმწიფო წვრთნილება, რასაც ბესიკის მომავალი სახელმწიფო კარიერა გვიდასტურებს—იმერეთის კარზე, მაგრამ სახელდობრ, რა მოხელე უნდა ყოფილიყო ლევან ბატონიშვილთან, ჯერჯერობით ძნელია დადგენა—სამისიო ცნობები არ მოგვეპოვება; იმის გარდა:

¹ ერთს ბოროტ ეპიგრამაში ნიკო დადიანი „უგვარობას“ უკვირებს სოლომონ ლეონიძეს („გ ვ ა რ ი ა რ გ ა ქ ვ ს“-ო).

² ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწე სოლომონ ლეონიძე დაბადებულია 1754 წ., როგორც ჩანს მისივე პირადი წერილიდან (S 1631).

რომ ბესიკი ბატონიშვილის ამალის წევრი ყოფილა და მისი საყვარელი მეგობარი—მგოსანი¹.

* *

ვფიქრობთ, ბატონიშვილის მხლებელ პოეტს უნდა გაეზიარებინა თავისი პატრონის მხედრული ცხოვრებაც, განსაკუთრებით 1773 წლიდან, როდესაც არსდება „მორიგე“ ჯარი, რომლის ორგანიზატორი და სულისჩამდგმელია ლევან ბატონიშვილი. „განწესებით“ თვით მეფეც კი მოვალე იყო, არ დაჰკლებოდა თავისს მორიგეობას. რაც შეეხება ლევან ბატონიშვილს და მის რაზმს, ის თავისი ვადის გარეშეც ზშირად მორიგეობდა ქართლ-კახეთის საზღვარზე მოთარეშე ლეკთა პირისპირ. ცხადია, „მორიგეს“ ვერც ჰაბუჯი ბესიკი ასცილდებოდა და იგიც მონაწილე უნდა ყოფილიყო ბატონიშვილის ლაშქრობისა ლეკების წინააღმდეგ. უსათუოდ ამ ბრძოლების მოსაგონარი უნდა იყოს ბესიკის ნათქვამი გარდაცვალებულ ბატონიშვილზედ:

ვა, შენდა ო მო,

უ მისო დ მოსან დო მო! (იხ. „სამძიმარი“)

19 წლის ბესიკი ასპინძის ბრძოლის დამსწრე უნდა ყოფილიყო, რასაც, ჩვენის აზრით, გვიმოწმებს მისი ნაწარმოები „ასპინძისათვის“. ვფიქრობთ, ისეთი გადმოცემა ბატალურ სურათების დეტალებისა, ბრძოლის ტემპის და იერიშის რიტმისა, როგორც ხსენებულ პოემაში გვაქვს, მხოლოდ სამხედრო სამხედრო ცენტრში მყოფს, ბრძოლაში მონაწილე პოეტს შეეძლო².

როგორც ირკვევა, ჰაბუჯი პოეტი პოპულარული ყოფილა ბატონიშვილის სამხედრო რაზმშიც, სადაც არა ერთი პირადი მეგობარი ჰყოლია მაშინდელ გმირთა შორის. შენახულა ერთი მოკითხვის ბარათი ბესიკისადმი—შესაძლოა ბრძოლის ველიდანაც,—ვასილ კოტეტიშვილისა³. ბარათში ბესიკს მოკითხვას უძღენიან მაშინდელი განთქმული გმირები გოგია ფატრელი⁴ და ჭაიხოსრო

¹ ბ. ჭიჭინაძის ცნობით, ბესიკი ტფილისში ქაღალდის მაღაზიის პატრონთან, მდიდარ მოქალაქესთან კომპანიონი ყოფილა (მრეწველობა... საქართველოში, გვ. 6, 1910 წ.). ჭიჭინაძის მეორე ცნობით, ბესიკი იმერეთში ყოფნისას სამდივან-მწიგნობრო ხელსაწყო საქმის წარმოებითაც ყოფილა ცნობილი (ბესიკი, 1885 წ. გვ. 8).

² საინტერესო თემა: „ბესიკი ბატალისტი“. სამწუხაროდ, „ასპინძის ომის“ და „რუხის ბრძოლის“ ავტორი ამ მხრივ ჯერ შეუსწავლელია.

³ ბესიკი, ტიპ. გმც., 1885 წ., გვ. 9; H 2690.

⁴ გოგია ფატრელის ანუ გოგია ფატრელის შვილის შესახებ, იხ. ცენტრ... აღქ. სიგელების ფონდი, № № 206, 208, 3424.

მურვანიშვილი¹ ...და შენმა გოგია ფატრელმა გამოუწერელი ერთგულებით თავი დაგიკრა, ქაიხოსრო მურვანოვმა უმჯობესესი რულით მოგიკითხა, როგორც უწინ ერთგულობდა² გმირებიც საჭიროებდნენ ბესიკის პოეტურ სიტყვას და შემთხვევით როდია მძლავრი სამხედრო თემა ბესიკის ეპოსში („ასპინძისათვის“, „რუხის ბრძოლა“), რომელსაც შთააგონებდნენ—ღავით ორბელიანი, სოლომონ მეფე, ლევან ბატონიშვილი და სხვები. მაგრამ მისი შთამგონებლები სხვებიც უნდა ყოფილიყვნენ, უბრალო მოლაშქრეები, არა წარჩინებულის გვარისა, მაგრამ წარჩინებულნი პირადი გმირობით. მე ვფიქრობ, ერთი ასეთი გმირი მოლაშქრე მეგობართაგანი ბესიკისა, უნდა იყოს აღრესატი ლექსისა—„პირველ სიმაღაბლეს აღეკარ“, რომელშიც მოცემულია მხედარი რაინდის იდეალი:

¹ გ მ ი რ ი ს ქ ა ი ხ ო ს რ ო მურვანიშვილის შესახებ საკმაო ცნობები აქვს შემონახული იოანე ბატონიშვილს (იხ. „კალმასობა“ გვ. 47—48, 1895 წ.) იოანე ხელაშვილთან დიალოგში ქაიხოსრო ასე გვიამბობს თავისს საგმირო თავადასავალს:

ქ ა ი ხ ო ს რ ო: „მე მეფე ირაკლის ორმოცდა თუთმეტი წელიწადი ვმსახურე... რომ ცოტა ესთქვა მათ უმაღლესობასთან თუ სხვაგან ორმოცდა ათი თი მეტი მიხილავს, მაგრამ სახელოვან ომებში ყოველგან ვხლებივარ მათ სიმაღლეს; აზათხანის ომში, რომ სამი ათასის ჭართველით თვრამეტიათასი კაცი დაამარცხა უხარბხნოთ ბატონმან, და იმისი ურდო მთლად დაგვრჩა, რომ განემდიდროთ, ოთხი ათასი კაცით, აჯიჩალაღის შვილი თორმეტი ათასის კაცით მოსული ბორჩალოს დაამარცხა, და მრავალი ტყვე და საქონელი გიშოვეთ. ავარიის-ხანი რვა-ათასის კაცით მკადი-ჯვარს ადგა,—დავამარცხეთ და მიიტრეს ჯარით და მრავალი დავხოცეთ და დაეპყვევეთ. დანღიზში, ქიხიყის ბოლოს ვძლიეთ ლეკთა და მრავალი აღვხოცეთ და იმ ღამეს დედოფლის წყაროზედ მდგომთა, დაგვესხა სხვა უდიდესი ჯარი თავსა მას გაქცულს ლეკთან შეერთებული, და იგინიცა დავამარცხეთ დაეწყვიტეთ. ხერთვისი ავიღვეით და მრავალი ოსმალი დავხოცეთ. აბდულა ხანი ბაგრატიონი თორმეტი ათასის ყიზილბაშით მოვიდა, ციხეც თათრებს გვირა და სოლალაქზედ დავამარცხეთ და ავწყვიტეთ. ასპინძას ოსმალის და ლეკის ჯარზედ გავიმარჯვეთ, რომ რუსები დაგვიბრუნდნენ, არლა გვიშველეს. და სულ ის თათრის ჯარი მთლად ფარაოსავით მტკვარში დაკლუპეთ და მეფემან მოკლა თავისი ხელით კობა-ბელადი. ერევნის დიდ ომში იქ ვახლდი და რვა ათასი კაცი დავამარცხეთ მეფის გათრგის მიხეზით და გარჯილობით. ავარიის ხანი ოცდა ოთხი ათასის კაცით ყვარლის ციხეს შემომდგარი იყო, სამასი კაცი წავედით დაუთალაბათ და შევედით ციხეში და გავაქციეთ ვგოდენი ჯარი. მცხეთას მიმავალს ღამე დაგვეგდა ლეკისა ჯარი, ჰსძლო მუნ ბატონმან, თავისის ხელითაც მოკლა ლეკი და ჩვენ სამთქმათა დავხოცვეით ლეკები, სამთავ მივართვით თავები და მაშინვე მიბოძა ჯილდოდ ჯაბადართ უხუცესობა და სხვა წყალობა, ატოვის გამარჯვება ზომ შენციცი. ჭრცხინვალში, ხვითებში და სხვაგან რალა მოგახსენო, იორზედ, ყველგან დაგსწრებეივარ მის სიმაღლესთან, ყოველგან სახელი მიქმნია, აგრეთვე საყუთრად ყახაზში და სხვაგან, და განჯის ომშიც და აღამამათხანის ომშიც თან ვახლდი და მთიულეთსაც განუშორებლად ვიყავ“.

„ვით საწოლს შიგან ურიდად
არ გექმნნეს ბრძოლად ტკენანი,
არცა გულისა კბენანი.
ცხენს ნუ შეაწყუდევ რაზმს გარე,
გაქუნდეს ხლტომა და ფრენანი
ამზანაგთ ექმან ლხენანი.
ასი ათასთა მგონები,
გახლდეს ცხენ-თავის შვენანი,
მტერთ ზარის გამათენანი!“.

* *

არა ერთხელ უნდა გაენაწილებინოს ქაბუკ ბესიკს თავისი პატრონის—ბატონიშვილისა და პირადი მეგობრების ხვედრი ბრძოლის ველზე თუ საომარ მდგომარეობისათვის სამზადისში ყოფნისას და ხშირად მისთვისაც, როგორც ბატონიშვილის ამაღლის წევრისთვის, სამძიმო უნდა ყოფილიყო მზიარული თბილისის მიტოვება და სადღაც ჩასაფრებულ მზიარად ყოფნა საღვეო საზღვრებზე. თვით ბატონიშვილის წერილებშიც „მორიგეობისას“ არა ერთხელ სჩანს დაუდგრომელი ლტოლვა თბილისისადმი. ერთგან ის იხვეწება თბილისს ჩამოსვლა მინდაო. მეფეს დააბარებინეთ ჩემი თავიო. „ბატონს ჩემს სიძეს სარდალს დავითს მოკითხვა მოახსენე და ასე უთხარ: ქაბუკამ არ იცის-თქო. აი მეც კაცი ვარ, სისხლი მაქუს და ხორციცაო. და მომეხმარე ვასაქირსა-თქო, თუ ჩემგანაც შველა გეგმობდეს-თქო“¹. სამაგიეროდ, რა სიხარული უნდა ყოფილიყო ბატონიშვილისა და მისი ამაღლისათვის თბილისში დაბრუნება. აი ერთი წერილი ბატონიშვილისა თბილისში ჩასვლის სამზადისში:

„ბატონიშვილის ლეონის კეთილად სახსენებელო მდივანო მანუჩარ! მეტემ გუშინ რომ ხუთშაბათი იყო, ღის მოწყალებით პატარძელს მივედით სალამოზე, და დღეს კიდევ ღთით ქალაქს შემოვალთ. რომ ინათლებს, აქედამ წამოვალ. ახლა მანდ სადილი უნდა გაგვიკეთებინო. ახალი თევზი, რაც იშოვნო, და ძველიც, კარგი სადილი გაგვიკეთებინო. ჩვენი საგარეო სახლი დაათენინე და ოცის კაცის ხარჯი დაიჭირე, მზათ იქონიე. ამ სადილის სარისტა ივანესა და ზურაბს მოეც და შენ ხომ წინ მოგვეგებები, დიად, კარგი იქნება. სადილი კი მზად უნდა იქონიოთ. რაც მოისწრათ, ისრე დაგვიხვდით“².

¹ ც. არქივის სიგელების ფონდი, № 3353.

² იგივე ფონდი, № 3431.

ბატონიშვილის წერილს მისი სახლის გამგებლის მანუხარ თუ-
მანიშვილის შემდეგი მინაწერი აქვს: „ღვინო თუნგი კე [25], თეთრი
წქ. და იხარჯა“.

1772 წ. 1 იანვრიდან 1774 წ. 15 აგვისტომდე ბატონიშვილის
ლევან რუსეთის კარზე იყო წარგზავნილი ერეკლეს საგანგებო
რწმუნებულად და ამ ხანებში ბესიკი მოშორებული თავისი მეცენა-
ტის სიახლოვეს, შესაფერ მფარველობასაც უნდა ყოფილიყო მოკ-
ლებული. 1774 წ. ნოემბერს ბესიკს უნდა შეემკო ბატონიშვილის
„უწარჩინებულესი ქორწილი“. „შექცევა დიდი, შუშუნები გასა-
ოცრები სპარსთა. მრთელი მტკვარი მოდებულნი [შუშუნების] ბა-
ტითა, იხუებითა და სხუა მოთამაშენი თოკზედ და მართულზედ“¹.

**

ზაქარია ქიქინაძე გვიამბობს, რომ ერეკლეს კარზე ყოფნისას,
ბესიკს დიპლომატიურ სარბიელზედ უმოღვაწნია: „სამეთო სამსახურ-
შიაც საკმარისად დახელოვნებულა და ერთხელ ერეკლე მეფის თხოვ-
ნით სპარსეთშიც წასულა, ყენის წინაშე, შესახებ საქართველოს საქ-
მეებისა. სპარსეთში ყოფნის დროს, დიდი საჩუქრები შეუძენია. შეუს-
წავლია აგრეთვე უფრო კარგად სპარსული ენა, მწერლობა და განსა-
კუთრებით სიმღერები, ზოგნი ერთნი უწყიან (sic), რომ ბესარიონისა-
თვის ბესიკი სპარსეთში დაურქმევიათო... სპარსეთიდან დაბრუნე-
ბული ბესიკი დიდის პატივით მიუღია მეფე ირაკლის“. ამის შემ-
დეგ პოეტი მეტად ვათამამებულა სასახლეშიო და სხვ. (ბესიკი, გვ.
4—5). მთაწმინდელის ცნობას ბესიკის დიპლომატიურ მინდობი-
ლობათა შესახებ ერეკლესაგან სხვებიც იმეორებენ (ხახანაშვილი
გორგაძე და სხვა).

პირადად ჩვენ ექვის თვალთ ვუყურებთ ბესიკის ელჩობას
ირაკლის მეფობაში. ვფიქრობთ, ზაქარია მოძღვრის შვილს მეფე
იმდენად არ უნდა ნდობოდა, რომ იგი ელჩად გაეგზავნა საპასუ-
ხისმგებლო დავალებით, ისიც სპარსეთში.

შესაძლოა მხოლოდ გვეფიქრა, რომ აღმოსავლეთის სასახლეთა
ცერემონიალის ტრადიციით, ბესიკი ჩარიცხეს სპარსეთს წარგზავ-
ნილ მისიაში წევრად, როგორც მდივან-მწიგნობარი ან მგოსანი
(ცნობილია, ქარიზმანს უყვარდა პოეტები და თვით წერდა ლექ-
სებს). მაშინ ბესიკის სპარსეთში გამგზავრება უნდა მიეკუთვნოს
მხოლოდ 1772 წელს, სახელდობრ, როცა ირაკლიმ ქარიზმან-ხან-
დის მოსამშვიდებლად გაგზავნა დესპანები—ანდრონიკაშვილი ქაი-

¹ S 3057.

ხოსრო (პოეტი) და თარხნიშვილი ზაზა. ცნობილია, დელეგაციის
შედგევი ბრწყინვალედ დასრულდა. ირაკლის დესპანებმა „მრავლის
ლაპარაკითა და ღონისძიებითა“ მოამშვიდეს ქარიმ-ხან და სუქრუ-
თველოზე ლაშქრით წამოსული აიძულეს თავრიზიდან უკან გაეხიზნა-
ნებულიყო. ამაზე აღრე ბესიკის სპარსეთში ყოფნა შეუწყნარებე-
ლია მცირე ჰასაკოვნობის გამო, ხოლო შემდეგ ხანებში, როგორც
ქვემოთ დავინახავთ, ბესიკი სამუდამოდ დასტოვებს თბილისს და
ერეკლეს სასახლესაც.

შესაძლო იყო ბესიკი რეულიყო იმ ელჩობაში, რომელიც 1772
წლის 1-იანვარს დიდი დავალებით გაიგზავნა რუსეთს პოეტის მე-
ცენატის ლევან ბატონიშვილის და ანტონ კათალიკოსის შემადგენ-
ლობით. მაგრამ ბესიკი არ ჩანს ამ ელჩობის მონაწილედ. ვფიქ-
რობთ, ანტონ კათალიკოსის მიზეზით.

თბილისის ბაღებში-ბესიკი და მოქალაქენი

გადმოცემით, ქაბუკი ბესიკის სალხინო ასპარეზი უმთავრესად
თბილისის ბაღებში ყოფილა.

საქართველოს სატახტო ქალაქი უხსოვარ დროიდან მშვენი-
ერი ბაღებით იყო განთქმული მთელს წინა აზიაში. „გარემო ქა-
ლაქისა წალკოტნი და სავარდენი მრავალნი, ყოვე-
ლის ხილით და ყვავილით სავსე“ (ვახუშტი). „За родом
садов плодовых много“, გადმოგვცემს ბესიკის დროინდელ
ბაღებზე რუსეთის წარმომადგენელი¹. ევროპელ მოგზაურ გჟულ-
დენშტეტსაც მოხსენებული აქვს თბილისის გარშემო „ვრცელი ვე-
ნახები და ხეხილის ბაღები“². ამ ბაღებში ჰყვავდა ბესიკის ეშხი, აქ
მღეროდნენ ბესიკის მუხამბაზებს, აქ იფურჩქნებოდა ბესიკის „სევე-
დის ბაღი“.

შენახულა გადმოცემა, რომ ვალაღებული ქაბუკი ბესიკი „მოქა-
ლაქეებს ერეკლე მეფესთან დაუბეზღებიათ: ბესიკმა თავისი სიმღერე-
ბით მთელი ტფილისი გარყვნაო, აღარავინ გაუშვა, რომ მათზე
ლექსები არ გამოეღოვო. მთელი ტფილისის ვაქები გალაზღანდარდ-
ნენო. ყოველ კვირაობით სოლოლაკისა და ორთაჰალის ბაღებში
განუწყვეტილი ქეიფი აქვსო. მეფეს დაუბარებია ბესიკი და დამუქ-
რებია, თუ არ დაწყნარდები, შენც მამამენსავით გაგაძევებ ქართ-

¹ Грамоты, I, 188.

² ეს იყო ბაღები დირსიჰალისა, ორთაჰალისა, კრწანისისა, სეიდაბადისა
გარეთუბნისა, ვერისა.

ლიდამაო. ბესიკს პირობა მიუტია დაწყნარებაზე, მაგონა შერდიკისევი მიუყვია ქეიფებისათვის ხელი. მოქალაქეთა შვილებს ხელმეორედ დაახლოვებია და ამაზე მრავალნიც ისევ ატეხილან“-ოქტომბრის

ზ. კიკინაძის სიტყვითვე, როცა მოქალაქეებმა ბეზინაძის სიკს სატრფიალო ლექსებისთვის, „ბესიკი მცირე ხანს დაუპატიმრებიათ კიდევ“². მაგრამ ეს კიკინაძის პირადი აზრი უნდა იყოს. ცნობისათვის პოეტის დაპატიმრების შესახებ, იგი დასძენს: „რაზედაც თვით (ბესიკი. გ. ლ.) მოწმობს თავის ლექსებშიო“. ასეთი ლექსი კი ბესიკის შემოქმედებაში ჩვენ არ გვევლლება. ეჭვი არაა, კიკინაძე გულისხმობს ლექსის „ცრემლთა ისარნი“-ს ბიბლიოგრაფიულ მინაწერებს, სადაც პოეტის ექსორიობაზეა ლაპარაკი. შემოთ (გვ. 52) ჩვენ ვლაპარაკობდით ბესიკის მჭიდრო კავშირის შესახებ ჩვენს მესამე წოდებასთან. „მოქალაქეთა შვილები“, „მდაბიო კაცნი“ ბესიკთან მეგობრობით დაახლოებულინი ყოფილან.

ეს ფაქტი ჩვენთვის საკმაოდ დადასტურებულია. აზნაურ გაბაშვილისთვის უცხო არ უნდა ყოფილიყო ეს წრე მით უფრო, როგორც მგონისათვის. ბესიკი, ბუნებრივია, საყვარელი უნდა ყოფილიყო თბილისის ქალაქურ ელემენტებისათვის. სამართლიანად შენიშნავდა 1869 წელს ალექსანდრე ცაგარელი: „სპარსული კილო ლექსებისა იყო და დარჩა მართო დიდკაცებისთვის, აგრეთვე მოქალაქე ვაჭრებისა და აღებ-მიცემის კაცისათვის, ნამდვილ მთელ ხალხს კი თავისი პოეზია, სიმღერის კილო და ლექსწყობა აქვს“³. ბესიკი ხომ უმთავრესად „სპარსული კილოს“ პოეტი იყო.

მეორე არედ ბესიკის ბიოგრაფიისა უსათუოდ თბილური მესამე წოდება უნდა ვიგულისხმოთ, რომელიც სწორედ ამ დროს, თუმცა ძალიან უსუსურად, გამოდიოდა ისტორიულ არენაზე. ამ დაჯგუფების განვითარება ფეოდალურ დაქსაქსულობისა და პროვინციული განკერძოების გამო საკმაოდ იყო შეზოგადილი, მაინც საქალაქო ელემენტები თავის როლს თამაშობდნენ. ვაჭრები, ზარაფები, „ბაზაზიანი სომხები“ ქვეყნის ცხოვრებაში უკვე საკმაოდ ძალას წარმოადგენდნენ თვით სახელმწიფო საქმიანობაში. ეს „საპატიო მოქალაქენი“, „მოქალაქენი დარბაისელნი“,

¹ ბესიკი, ზ. კიკინაძის წინასიტყვაობა 1885 წ. გვ. 7; ზ. მთაწმინდელი, „ბესიკი, ალექსანდრე ქავჭავაძე და გრიგოლ ორბელიანი“, გვ. 8.

² ბესიკი, გვ. 7.

³ „დროება“ 1870 წ. № 7 „ჩვენი უმედური ბჭივნობობა ამ საუკუნეში“.

რომელთა სტუმარი ბესიკი ხშირად ყოფილა, გადმოცემათა მიხედ-
ვით, როგორც ფინანსიური ტუხები, თავისი ნივთიერი სახსრები
ტად საქირონი ხდებოდენ არა მარტო ფეოდალებისათვის, არამედ
სასახლისთვისაც ისინი აუცილებელი კრედიტორები ხდებიან¹. „უა-
მათოთ არა რასა საქმესა საქვეყნოსა არა იქერდენ-
მეფენი, რეცა ფეოდალთ მთავარნი“²,

**

ბესიკის დროს თბილისი, როგორც საქართველოს აღებ-მიცე-
მის რეგულატორი, საკმაოდ სტოვებდა სავაჭრო და ფინანსიურ
ცენტრის შთაბეჭდილებას. მაშინდელი ტფილისის ბაზარი საკმაოდ
გამომხატველი იყო ეკონომიური უნარიანობისა. მარტო ღუქნების
რიცხვი მაშინდელ თბილისში 700-მდე აღიოდა. თბილისის ვაჭრო-
ბის მთავარ სავანს შეადგენდა: აბრეშუმი, ღვინო, თაფლი, წმინდა
სანთელი, ენდრო, კანაფი, ბამბა, მატყლი, ტყავეული, ერბო და
განთქმული ხელსაქნარი (ოქრომკედი, ქსოვილები, ნივთეული)³.

ამავე დროს თბილისის იმპორტს შეადგენდა: სპარსეთიდან—
ტილოები, ძვირფასი ქვები, ყავა, შაქარი, რკინეული და წვრი-
მალი; ოსმალეთიდან—უმთავრესად სპილენძეული; რუსეთიდან: ბე-
წვეული, თხელი ჩითი, რკინეული და საოჯახო სახმარი ნივთეული.
განსაკუთრებით გამოიყოფილება ეტყობა თბილისის ბაზარს 1770-
იან წლებიდან, როცა ახალი სავაჭრო გზა გაიხსნა რუსეთისაკენ,
როცა დარიალის გზით დაიწყო ქარავენების მიმოსვლა. თუმცა ეს
გზა გეოგრაფიული მიზეზებით იყო გაძნელებული, მაგრამ დარია-
ლის გზამ უფრო განამტკიცა რუსეთთან ეკონომიური კავშირი (მა-

¹ Крестьянск. Грамота № № 39, 44, 46, 49, 50, 78.

² პლატონ იოსელიანი, „ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა“, გვ. 140.

³ მეტად იშვიათად, მაგრამ თბილისში შემოდიოდა ევროპული საქონელი.
„ევროპისა შაქარი შემოვიდოდა სავაჭროდ ახალციხისა გზით, ვერეთე ყავა და
თამბაქო, თალათინისა ტყავეები“ (პ. იოსელიანი, „ცხოვრება გიორგი მე-13-ისა,
32). ევროპულ ვაჭრებს შემოქონდათ „სტაერა საფოანგეთის ნაქსოვი“, „ფრანგუ-
ლი ქამბა“, „ფრანგული ატლასი“, „ფრანგული ხარა“, „ფრანგული მაუდი“,
„ფრანგული საათი“ („ფრანგული“ უდრის „ევროპულს“). გვაქვს ნიშანდობლივი
ცნობა, რომ თბილისს ესტუმრნენ საქსონური ფაიფურით მოვაჭრე „საქსონე-
რი ფრანგები“. № 2510. თბილისის არისტოკრატიულ ოჯახების ინვენტარ-
ში ევროპული ნივთებიც საკმაოდ აღინიშნებოდა. ასე, ერეკლე II-ის მდივანს თე-
მანიშვილს 1795 წელს თბილისის აოხრების დროს, როდესაც გადაუწვავთ მისი
სასახლე, მას თურმე სასახლეზე მეტად „საქსონიის“ ანუ საქსონურ კურბლის და-
ღუპვა აწუხებდა. იხ. ც. არქივის სიგელების ფონდი, № 3545.

ნამდის რუსეთთან სავაჭრო ურთიერთობა შამახა-ბაქოს გზით და-
იქიდან კასპიის ზღვის სანაპიროებით წარმოებდა). საყურადღე-
ბოა, რომ თბილისიც თავის მხრივ, მაგ. მოზლოკის ბაზარზე უმეტეს
საკუთარ წარმოების ჩითეულს „ქალაქის ჩითს“. საინტერესოა
ის ფაქტიც, რომ ამავე ხანებში თბილისელი შეძლებული ვაჭ-
რები ნიჟნი-ნოვგოროდის ანუ „მაკარიის იარმუკაზედაც“ იღებენ
მონაწილეობას. თბილისს ნახულობდნენ ევროპელი ვაჭრებიც¹. ერთი
სიტყვით, თბილისი ინტერნაციონალურსა და ეკონომიური ცენტრის
როლსაც თამაშობდა ამიერ-კავკასიაში. იგი იყო მშვენიერი სავაჭ-
რო ქალაქი შესანიშნავი ბაზრებით, ქარვასლებით, კარგად მოვ-
ლილი დუქნებით, საუცხოვო საზოგადო შენობებით, რასაც არა
ერთი უცხო მოგზაური აღნიშნავს.

ერეკლე II ენერგიულად ცდილობდა ვაჭრობის მომაგრებას,
ინტენსიფიკაციას. იგი ყოველმხრივ მფარველობს სავაჭრო კლასს
და უქმნის საგანგებო შეღავათებს. ამ შემთხვევაში დამახასიათებ-
ლია მეფის სიტყვები: „ვაჭართა ზიანს გაუფრთხილდით,
რომ ქვეყანას სავაჭრო არ მოაკლდესო“ (Грамоты,
II, I, 37).

როგორც შინამრეწველთ და ხელოსნებს, „აღებ-მიცემის კა-
ცებს“, „დუქნის პატრონებს“ მეფე აყენებს პრივილეგიურ მდგომარ-
ეობაში, ხშირად ათავისუფლებს, „ათარხნებს“ სახელმწიფო გადა-
სახადებისაგან², ჯარში გაწვევისაგან „საბადლო კაცის“ გამოყვა-
ნით³ და სხ.

ასეთი ხელისშეწყობით ალორძინება დაეტყო სავაჭრო კლასს.
თბილისში უკვე საკმაოდ არიან მდიდარი ვაჭრები. „В Тифлисе
много есть богатых купцов“, ამბობს რუსეთის წარმომადგენელი;
ასევე, როგორც სავაჭრო ამხანაგობები, რომელნიც კომერციულ
ურთიერთობას ახერხებდნენ დაშორებულ სავაჭრო ცენტრებთანაც
კი, თუმცა, რასაკვირველია, იშვიათ, ცალკეულ შემთხვევებში.

სავაჭრო წრეებს, რომელსაც უფრო გამოძახავენ „სომეხ-
ნი და თათარნი“ (იოანე ბატონიშვილი⁴), თავისი წარმომადგენლე-

¹ ევროპელ ვაჭრებს მადნების გასხნის შემდეგ თბილისიდან მცირედ ოქ-
როც გაჰქონდათ. „უფრო წმინდა კარგი ოქრო რომ იყო, ვაჭრები ძვირათ ყი-
დულობდნენ, ზოგს ევროპის მხარეს და ზოგს აზიის მხარეს ავაჭრებდნენ“
(თეიმურაზ ბატონიშვილის ცნობა. S 4599).

² საჭ. სიძვ., II, 451, 491.

³ საჭ. სიძვ., I, 240.

⁴ „მწყემსი“ 1895 წ. № 6. ქართულ სავაჭრო კაპიტალის ფეხის აღდგომასთან
დაკავშირებით უნდა ითქვას, რომ იგი მთლიანად არ იყო ეროვნული. ტფილისშიც

ბი ჰყავდათ თვით სასახლეში—სასახლის მოსაქმე პირები, სახელმწიფო შემოსავლის საგანგებო მოხელეები, რომელთაც სასახლეში და სახელმწიფო საქმიანობაში შესაფერი გავლენა ჰქონდათ. *ქართული*

სწორედ ბესიკის დროს თბილისში თავს იჩენს აგრეთვე რე კუსტარული საქმიანობაც. 1770-იან წლებიდან თბილისში ჩნდება პატარა ქარხნები მაუღისა, ჩითისა, შუშისა, ზარბაზნისა და მორტირების ჩამოსასხმელი, აგრეთვე ახალი სტამბაც. გამოცოცხლებული კუსტარული მრეწველობა აჩენს ხელოსანთა საგრძობრიცხვს. თვით უცხოელები შენიშნავენ თბილისში ხელოსანთა სიმრავლეს. რუსეთის წარმომადგენელი იაზიკოვი 1770 წ. დასძენს, რომ თბილისში საკმაო რიცხვია ხელოსნებისაო („Мастеровых всяких довольно и всякое мастерство имеет особый род“. *იხ. Грамоты, I, I, 188*). იაზიკოვის ცნობას რუსეთის მეორე სამხედრო აგენტის მოურავოვის ცნობაც ეთანხმება. („Разных мастеровых людей довольно число находится“. *იქვე, I, I, 217*). ჩვენის პირადი აღრიცხვით, იმ ხანად თბილისში 78 რიგის ანუ დარგის ხელოსანი მუშაობდა.

საეპრო კლასთან ერთად, თბილისის ხელოსნებს, საქალაქო წარმოების ელემენტებსაც შესაფერი მნიშვნელობა ეძლეოდათ. მათი გავლენის ზრდის მაჩვენებელია ის გარემოებაც, რომ ამქრების უსტაბაშებს ამ ხანისთვის თვითონ მეფე ამტკიცებს, რომელიც

და პროინციაშიც ვაჭართა კლასს უფრო სომხობა გამოჰზატავდა, რომელიც თბილისის მოსახლეობის დიდ ნაწილს შეადგენდა. ეს მოვლენა შენიშნული აქვთ თვით უცხოელებს (შარდენი, გაულდენშტეტი, დე-ლა-პორტი), რომელნიც ერთხმად აღნიშნავენ, რომ ქართულ არისტოკრატიას ტრადიციული შეზღუდულობით სძლდა. ალბ-მიცემის საქმე, „იაკობლებდენ უმეცრებითა“ (იოანე ხელაშვილი). მეტად დამაზახათებელია ქართულ ფეოდალურ წრეებისთვის შემდეგი სიტყვები: „ჩვენ დიდნი კაცნი, სომეხნი ხომ არა ვართ, წიგნი ვიცოდეთ და ანგარიშნი... წიგნები მხოლოდ მღვდელმა უნდა იცოდეს და სომეხთა, რომელნიც მდივნებად არიან და ვაჭრებად“-ო (S 1532). ამავე დროს კი, სომხის არისტოკრატები, მაგ. მგფის მდივნები თუმანიშვილები უშუალოდ იყვნენ დაკავშირებულნი მსხვილ ვაჭრებთან და ზოგ შემთხვევაში თავის კაპიტალითაც იღებდნენ მონაწილეობას მათ საეპრო საქმეებში. გულმოდგინე კართველი პატრიოტი სამაგალითოდ ჰნდიდა ასეთ მხნეობას და თანამემამულეთ მიუთითებდა: „აჰა, ესე რა სომეხთა თვისის გამოზრდა საკუთარი პირისა ოფლითა თავისა თვისისა, უცხოთა ქვეყნებსა შინა, მრავალთა ხელოვნებათა და მრავალთა ხელოსნებათა თეორეტიკულთა და უფროსლა პრაქტიკულთა, გარა ქართველთა არ ძალუძთ თვისითა ხელითა სიმდიდრისა შეძინება“ (იქვე).

თვალყურს ადევნებს ამკრების მოკმედებას¹. შინამრეწველნი, ხე-
ლოსნები, წვრილი მეღუჭნეები, თბილისის უდაბლესი ფენები: „უბ-
რალო ბიჭები“, „გადაგუდაები“², როგორც „ქალაქის წარ-
სამეფო კარი (საქ. სიძვ., III, 369), შედარებით უკვე შეღწეულნი
ძალას წარმოადგენენ. ისინი მეფისათვის მარტო „ქებათა შესხ-
მით“, „ფიანდაზის გაშლით“ და „ჩირაღდნის მორთ-
ვით“ როდი კმაყოფილდებიან³. დაჩაგრული, ქალაქის დაბალი ფე-
ნები, მოქალაქის ოფიციალურ უფლებას მოკლებულნი, არა ერთ-
ხელ გამოსთქვამდნენ „ჯანყურად“ (საქ. სიძვ., III, 370) თავის
უკმაყოფილებას ანუ „ჯანყის გაკეთებას“ (იქვე, 369), „მოქალა-
ქეთა დავას“ (იქვე, 105), როგორც მეფის რეაქციული პოლი-
ტიკის, ისე ფეოდალების სეპარატიზმის მიმართ. მაგ. ბესიკის თბი-
ლისში ყოფნის დროს, როდესაც გამომკლავნდა ზაალ ორბელიანის
შეთქმა ირაკლის წინააღმდეგ (1774 წ.), მოქალაქენი, წვრილი
ხელოსნები შეთქმულთა სასტიკ დასჯას მოითხოვდნენ: „სომეხნი
მოქალაქენი იძახდნენ, ქონები, მკუპრავები,—მოგვეცი, მოგვე-
ციოთ! დაიწყეს კვეყანაზედ ზახილი: „ზაალ ჩავკიროთ და იესეც
იმის გვერდით ჩავკიროთ!“ (თავგ. იესე ოსეს შგ., 92).

სიმპტომატურია, რომ ამაზე ადრე მომხდარი შეთქმულება
ბაატა ბატონიშვილისა და თავადების ლივისა ერეკლეს ამოსაწყვე-
ტად, ხელოსანთა წარმომადგენელმა ფეიქარმა გასცა.

¹ ვაჭრებსა და ხელოსნებს საკუთარი ორგანიზაცია ანუ კავშირი ჰქონდათ, რასაც „ამქარი“ ეწოდებოდა, ხოლო ძველად „ასნაფი“ ანუ „თაბუნი“ ერქვა. სამეურნეო დაწესებულებების ანუ „ქარხნის“ მოსაქმეებს, ხელოსნებს, „ქარხნის კაცებს“ ეძახდნენ, ხოლო კავშირების სათავეში „უსტაბაში“ იდგა (იგ. ჯავახიშვილი, „ქალაქები“ ...ეფრ. „პრომეთე“, 1918 წ. № 1, 55, 58). ყველა ცალკე დარგის ხელოსნებს საკუთარი „უსტაბაში“ ანუ „თავი“ ჰყოლიათ მაგ. „ჭალატოხების უსტაბაში“; „სირაჯბაში“ (საქ. სიძვ., II, 525); „ბაჰყალბაში“ (იქვე); „ყასაბ-ბაში“ (საქ. სიძვ., II, 360).

² გადაგუდანი, ე. ი. ნაყარი, ცუდ-მადი ხურდა ხალხი.

³ საზეიმო შემთხვევებში, მაგ. მეფის ტრიუმფალური შემოსვლის დროს მოქალაქენი, აზიური ჩვეულების მიხედვით, ფიანდახით, შესხმით, ჩირაღდებით და საყრავები თვეებდნენ. ასე, თეიმურაზ II-ეს „მოგებნენ მოქალაქენი... შეასხმიდეს ქებასა... მორთეს მოქალაქეთა ბაზარნი და იყო ჩირაღ-დანო ქალაქსა შინა“ (ქ. ცხ., 174); „ჩირაღდნით და ფიანდახით მორთვეს ქალაქნი და განვიდეს შესხმად ქებისად მოქალაქენი“ (იქვე, 92); „შეასხეს ქება და შესწირნეს მადლობა... „გაუშალეს მოქალაქეთა ფინდახი მძიმე ლართა“ (იქვე, 91).

„მოქალაქეთა შვილებთან“ დაახლოვებული ბესიკი, რედაქციის
 ამბობს გადმოცემა, ზოგჯერ მათთან კონფლიქტშიც ყოფილა, რაზეც
 საკვირველია, სასიყვარულო ლექსებისა და ექსპრომტების გამო,
 რომლითაც მგზნებარე მგოსანი ამკობდა ამ წოდების მზეთუნახა-
 ვებს. ეს ფაქტივე უნდა ყოფილიყო მიზეზი ბესიკის არაჩვეულებ-
 რივ პოპულარობისა თბილისის უბნებში.

ამ კონფლიქტების მიზეზითაც ხომ არ არის გამოწვეული აზ-
 ნური პოეტის სტრიაქონები:

„ქურდო ვაჭარო, ერთს ყიდი სამად, არ ღირდეს დრამად,
 ყანდებრ გვაგემებ, თუ გვნახე ხამად, ბოლოდ ხარ შხამად“...
 ყოველ შემთხვევაში, ბესიკის დამოკიდებულება მესამე წოდე-
 ბასთან კარგად სჩანს მისი პოემიდან „რძალდედამთილიანი“, რო-
 მელშიც პოეტი ირონიულად უპირისპირებს ფეოდალურ რაინდულ
 სიყვარულს—მეშჩანურს.

ბესიკის რომანი. მაია ერისთვის ძალი. ბესიკის განდევნა თბილისიდან

სასახლეში გალაღებულ ჭაბუკ პოეტს მოულოდნელად მოუხდა საყვარელი თბილისის, მისი პოეზიის და სიკაბუჯის არეოპაგის — ბრწყინვალე კარის დატოვება და იმერეთში გადახვეწა.

ბესიკი „ერეკლე მეფემ საქართველოდამ დაითხოვა“, „გააგლო“. პოეტის განდევნის შესახებ ზეპირგადმოცემებთან ერთად ლაღადებენ ბიბლიოგრაფიული მინაწერები ბესიკის ცნობილი ლექსის „ცრემლთა ისარნი“-სა, რომელიც სწორედ პოეტის განდევნის ხანებში არის დაწერილი:

...„ბესარიონ გაბაშვილისაგან თქმული, როდესაც კურთხეულმან მეფემ ერეკლემ საქართველოდამ დაითხოვა. იმერეთს, ყოფაში მისწერა ქართველთა“¹.

...„ბესარიონის მიერ თქმული, ოდეს განიდევნა ქართლიდამ და წარვიდა იმერეთს, მუნ დასწერა სამწუხაროდ“².

...„ოდეს მეფის ირაკლისაგან ტფილისით განდევნილი ქმნა იმერეთად“³.

...„ბესარიონ რომეგააგლო ბატონმა, რუსეთს წავიდა:“⁴...

...„ბესარიონისაგან ექსორიობის ჟამს მუსტაზადი“⁵.

...„ბესარიონ გაბაშვილის მიწერილი საქართველოში, თავის სწორთა და ამხანაგთა თანა, ოდეს სოფლის ვითარებისაგან უცხოობა და მწირობა შეექმნა“⁶.

თავისი რეზინიცია პოეტმა გამოიტერა შესანიშნავ ლექსში „ცრემლთა ისარნი“:

¹ S 1534 S 537, გვ. 54—55.

² S 5374.

³ S 1512.

⁴ H 3146.

⁵ S 3686.

⁶ აღსანიშნავია, რომ პატივც. პროფ. კ. კეკელიძე ეპისოპოსის თვლით უცხურებს ბესიკის განდევნის ფაქტს, როდესაც ამბობს: „ჩვენ არ ვიცით.. ვისი გულისთვის იქმნა ის გაძევებული სამშობლოდან, თუ ეს უკანასკნელი მართალია (კურსივი ჩვენია გ. ლ)“, — ვამბობთ ასე იმიტომ, რომ ცნობა, ვითომც ჩვენი პოეტი „მეფის ირაკლისაგან ტფილისით განდევნილი იქმნა იმერეთად“, ეკუთვნის დავით რექტორს და მის დროს, როდესაც მრავალი ლეგენდა დადიოდა ბესიკის შესახებ“ (იხ. ლიტ. ისტორია, II, 476—477).

ცრემლთა ისარნი მოსისხარნი ჩვენდა არენით,
ილმენით გულნი ჭირნახულნი, შეგვიწყნარენით!
უცხონი თემით, სოფლის ცემით გავიგარენით,
უქნობნი ვარდნი, ესგვარ დარდნი, დავიბძარენით,
არ ითქმის ენით, არცა სმენით, ეს იკმარენით!

2

როს გვაგონდებით, შევლონდებით, ლომნო ყმა-ძმანო,
თანზრდილნო, სწორნო, განაშორნო, საყვარლად კმანო!
ვა კიდევანთა, ესდენ თქმათა გლოვისა ხმანო,
ატადის კალოს, სავალალოს, სადა ხართ, თქმანო!
დაგებერნა ქარმან, დაუწყნარმან, ზღვად ვითარენით!

3

დაბერდა ყური, სევდის ჭური რა ჰპოვა სოფლით,
დაბინდნა თვალნი შეუმერთალნი ცრემლით და ოფლით,
დადგესცა ხელნი, მარჯვედ წრფელნი შორნი საყოფლით,
ხელმწიფე, გული ცეცხლდაგული, სულით გამყოფლით,
ჭირსამცა თქვენსა, თუ გალხენსა, მოიხმარენით!

4

დღე ვნატრით მზესა, სიამესა, დილა თქვენს გარებს,
ღამე მთვარე, ქველ მოარე, ხასიათ გვარებს,
ცისკარ-მთიები, სხვა ციები პირველ გვახარებს
და შერმე ჩრდილოს სასიკვდილოს ღრუბელს დაჰფარებს!
ამ დღე-ღამითა და ჟამითა დაემწარენით!

ეთქვათ, მხოლოდ დ. რეჰტორს ჰქონდეს შემონახული ცნობა ბესიკის გან-
დევნის შესახებ რატომ არ უნდა მივიჩნიოთ იგი სარწმუნოდ? ამ შემთხვევაში
სწორედ დავითის ცნობა უნდა იყოს სანდო, როგორც ბესიკის „უსაკუთრე-
სი ძმა და მეგობრის“ „სატრფო ძმის“ და „საყვარელის“ (S 105).
ბესიკს და დავითს მხურვალე მიმოწერაჲ ჰქონიათ ერთმანეთში, თავისს წერი-
ლებში დავითი არა ერთხელ სთხოვს ბესიკს აცნობოს მისი ამბები; „რომელმანცა
ესე საბავთო წერილი მოგართვას, მასვე მიჰსცენ ჩემდა წარმოსაგ-
ზავნი შენ ი ვითაობისა მშვიდობისა ეპისტოლენი“. „ვერღა ვე-
ლირსე შენთარე განცდა—ხილვად, შენნი მასურენ მშვიდობისა ჰამბ-
ავნი“ (S 105).

ბესიკთან ასეთ მჭიდრო მეგობრობით შეკრულ დავითს, გასაგებია, ზედმი-
წევნით უნდა სცოდნოდა პოეტის ცხოვრების ყოველი ასაველ-დასაველი.

დავით რეჰტორსაც რომ თავი დაეანებოთ, ბესიკის განდევნის ფაქტს გვი-
დასტურებენ საისტორიო წყაროებიც (ბატონიშვილ დავითის ისტორია) და ბო-
ლოს, რაც მთავარია, თვით ბესიკი აღნიშნავს თავის „მწირობა“ს და განდევნის
დღეებში სწერს ლექსს „ცრემლთა ისარნი“. ამრიგად, ბესიკის განდევნა
რეალური ფაქტია.

სიზმარს ვემონვით, ძილშეკონვით, ნუთუმცა განხმტყუნსულნი
სახე უსახო, სავახეახო ეს განვიზრახეთ,
სხვამცა პატრონი, ანუ დრონი, ვერლა დავსახეთ!
ყარიბთა ბანი, გზის საბანი, ეკლით შევსჩმახეთ!
მოყვასთა ცრემლნი სწვიმეთ ცხელნი, მტერთ იხარენით!.

რა უნდა ყოფილიყო მიზეზი პოეტის შეუბრალებელი განდევ-
ნისა? რამ აიძულა ერეკლე თავისი კარიდან გაეგდო სახელოვანი
მგოსანი, რა მოტივს უნდა ჰქონოდა ბესიკის ექსორიობაში გა-
დამწყვეტი მნიშვნელობა?

ბესიკის განდევნის მიზეზად ასახელებენ პოეტის რომანს სა-
მეფო ოჯახის ერთერთ წევრთან, რაც ერეკლესთვის შეურაცხყო-
ფელი უნდა ყოფილიყო ¹.

* *

ტრადიციული ცნობა ბესიკის რომანის შესახებ ასეთია:

„1772 წელს დაქვრივდა თეიმურაზ მეფის ასული ანა ბატონი-
შვილი, რომელიც დიმიტრი ორბელიანზე იყო გათხოვილი. ახალ-
გაზრდა ქვრივი თავისი ძმის ირაკლი მეფის სასახლეში დაბი-
ნავდა. ბავშვობიდან ზაქარია მოძღვრის შვილებთან შეზრდილი, იგი
სულ ადვილად დაუახლოვდა ბესარიონ გაბაშვილს და მათ შორის
გაიბა საიდუმლო გრძნობის ქსელი. რამდენიმე ხნის შემდეგ ბატო-
ნიშვილამდე მიულწევია ხმას, ვითომც ბესიკს სხვა ქალი შეჰყვა-
რებოდეს, ეს რომ ანა ბატონიშვილს შეუტყვია, ბესიკი სახლში
აღარ მიუღია. უკანასკნელი გრძნობით აღსავსე ლექსებში თავს
იმართლებს, მოციქულებსაც აახლებს ანა ბატონიშვილს, მაგრამ
ამაოდ, ერთხელ დახშული სამოთხის კარი მას აღარ გაუღეს. ამ
რომანის ამბავმა ირაკლი მეფემდინაც მიაღწია; განრისხებულმა
მეფემ ქვრივი და მონასტერში გაგზავნა, ხოლო ბესიკს სასტი-
კად აღუკრძალა ამიერიდან ამ საგანზე ხმის ამოღება: წინააღმდეგ
შემთხვევაში შენც მამაშენივით გაგაძეგებ ქართლიდამაო, მაგრამ
სიგიყემდე მისული ახალგაზრდა მგოსანი არა ცხრებოდა; ამბობენ

¹ 1904 წელს, სასოვბაძეს [ქათალიკოზი კირიონი] სოფ. ტირანისში
შემამულე სულხანიშვილის ოჯახში, უნახავს ვრცელი ხელნაწერი კრებული მომ-
ღვრალ-მგოსნის ასლან ხურდაყული შვილის მიერ შედგენილი. კრებუ-
ლის 158 გვერდზედ ყოველთა ნაამბობი, „თუ რად გაუწყრა მეფე ვრცე-
ლე ბესარიონ გაბაშვილს და რამ აიძულა იგი დაეტოვებინა
სამშობლო მხარე და სხვაგან გადახვეწილი იყო“. გზ. „ივერია“
№ 124, 1904 წ. სამწუხაროდ, ეს ხელნაწერი დღემდე არა სჩანს.

ერთხელ ბესიკმა სასახლისკენ ჩაიარა და აიგანზე ორი შავით მოსილი (სამოლოზნო ტანსაცმელი) ქალი დაინახა, რომელთაგან ერთი ანა ბატონიშვილი იყო. ამ შემთხვევის გამო მას გამოუთქვამს ახალი ლექსი „შავნი შაშვნი“, რომელიც მალე გავრცელებულა მთელ ქალაქში და მეფემდისაც მიუღწევია. განრისხებულ მეფეს უბრძანებია მსაჯულებისათვის: ჩემი ოჯახის შეურაცხყოფელი სამაგალითოდ უნდა დაისაჯოს, მეტეხის ციხიდან გადაადგეთო, მაგრამ სასახლის ერთ-ერთ წევრისაგან ბესიკს მეფის გადაწყვეტილება შეუტყვია და იმერეთში გაქცევით უშველნია თავის თავისათვის¹.

ამგვარად, ბესიკის მიჯნურად ჩვენს მწერლობაში დღემდის აღიარებულია ანა დედოფალი. იგი უკვე კანონიზირებულია, როგორც ბესიკის სატრფო, ერთადერთი შთამგონებელი მისი შესანიშნავი „სევდის ბალის“ ლირიკისა და ბოლოს, როგორც მიზეზი პოეტის განდევნისა და მისი ცხოვრების ტრაგიული დასასრულისა...

ეს ანა ჩვენს მკვლევარებს ჯერ ერეკლეს დად ეგონათ, მაგრამ უბრალო არითმეტიკულ მოსაზრებით (ანა დაიბადა 1722 წ., ბესიკი—1750 წელს) მისი კანდიდატურა უარყოფილ იქმნა. ბოლოს პოეტის მუხად გამოვლენილ იქმნა ანა იმერთა დედოფალი (მამუკა ორბელიანის ასული). უკანასკნელი კანდიდატურა დღეს თითქმის საყოველთაოდ გაზიარებულია.

მაგრამ ჩვენ უარყოფთ ანა დედოფალს, როგორც ბესიკის სატრფოს და პოეტის მუხას.

**

ლექსი „ანა დედოფალზედ“ შეუძლებელია დაწერილიყო 1784 წლამდე, როდესაც ანა გადედოფლდა. ამ დროისათვის კი,—ბესიკი კარგა ხნის განდევნილი იყო თბილისიდან. დედოფლობის დროს კი დავით მეფის ხელში, კარისკაცი ბესიკი ასეთ ფამილარულ ლექსს ანაზედ ვერ დასწერდა. სჩანს, იგი ბესიკს ანას ახალგაზრდობაში დაუწერია. მაგრამ 1772—1776 წლებში, როცა გათამაშდა ბესიკის რომანი, ანა თითქმის ბავშვი იყო (დაბადებულია 1765 წელს). მაშასადამე, თუ ერეკლეს მოხუცი დად შეუფერებელი ობიექტი იყო ქაბუკი ბესიკის რომანისთვის, ანა ორბელიანიც არა ნაკლებ მიუღებელია თავისი მცირე ჰასაკოვნობის გამო.

¹ ბესიკი, გორგაძის რედ. გვ. 10—11.

ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ არავითარი სხვა ცნობა სხვა საბუთი ბესიკის სახელის შეერთებისათვის ანასთან, არ არსებობს, გარდა ერთადერთი ლექსისა („დედოფალს ანაზედ“) ლექსი ანას სახელი რამდენჯერმე ნახსენებია. მხედველობაში მისაღებია ის გარემოებაც, რომ ხსენებული ლექსი ამოღებულია მე-19 საუკუნის ორ ხელნაწერიდან (—S 1088 „ბესარიონისაგან თქმული დედოფალს ანაზედ“; S 6357—„დედოფლის ანანასი“). არცერთი, ამ გვიანდელი ხელნაწერებისა, ცხადია, ავტოგრაფს არ წარმოადგენს, ამიტომ, ჩვენ არ ვიცით, ვის ეკუთვნის სათაური „დედოფალს ანაზედ“, პოეტს თუ გადამწერლებს? ამის გამო, ჩვენ ვერ გავიზიარებთ მკვლევართა კატეგორიულ მტკიცებას, თითქოს ამ ლექსში მოხსენებული ანა უსათუოდ ორბელიანის ქალს ჰგულისხმობდეს.

მაგრამ საკითხს ანას შესახებ ქვემოთ კიდევ დავუბრუნდებით, სადაც უფრო ნათლად გამოჩნდება ანა ორბელიანის სრული შეუსაბამობა იმ როლთან, რომელიც მას ჩვენმა მკვლევარებმა განუკითხავად მიაკუთვნეს. რაც შეეხება ანას ნამდვილ ვინაობას, საკითხს ღიად ვტოვებთ.

**

მაშ ვინ არის ბესიკის ტრფიალების საგანი? მივმართოთ უფრო ძველ ლიტერატურულ ცნობებს, რომელთაც ბესიკის მკვლევარები შესაფერი ყურადღებას არ აქცევენ.

ყველაზე უძველესი ცნობა პოეტის ახლო მეგობრის—დავით რექტორისა, ასე გადმოგვცემს ბესიკის რომანტიულ ისტორიას, მისივე ერთი ლექსის („მე მივხვდი მაგა შენსა ბრალესა“) მინაწერში: „ესეც ბესარიონ გაბაშვილისაგან არის თქმული მუხამბაში. ბესარიონს ვარდად და იად თქმული უყვარდა და იმასაც ბესარიონ უყვარდა. როდესაც ბესარიონ მოტყუვდა სხვის შეყვარებით, იამ შეუტყო და თავისთან აღარ გაატარა, მაშინ ჰსთქვა:

„სევდის ბაღს შეველ“.

შემდგომად ბესარიონ თავის დანაშაულს და იას ხალუმთაგან საყვედურს ახლა კიდევ ამ ზუთს მუხამბაში ამბობს. მსმენელნო, თქვენ იგულისხმეთ, ია ვინ არის და ან მეორე—ბესარიონისაგან შეყვარებული. მე სახელები არ დავსწერე, არა ჰსჯობდა“ (A 1164, გვ. 194),

ამავე ცნობას იმეორებს დავითი მეორე ხელნაწერში (S 1512, გვ. 155), რომელსაც ასე ათავენ: „მსმენელნო, თქვენ იგულისხმეთ: ვარდი ვინ არის, თორემ ბესარიონ რომ ვარდს ეძა-

ხის, ის ვარდი თავის თავს იას უწოდდა. და ან მეორე — ბესარიონისაგან შეყვარებული ვინ არის. მე სახელები არ ვიცი, არა ჰსჯობდა, თქვენ გამოჰსცანიით“ (S 1512 გვ. 155).

ორივე ცნობაში ხაზგასმით ნათქვამია, რომ ბესარიონს უყვარდა „ვარდად და იად თქმულ ი“ და რომ „ბესარიონ რომ ვარდს ეძახდა, ის ვარდი თავის თავს იას უწოდდა“, ბესიკის სიყვარულის საგანზე ლაპარაკია კიდევ ერთგან (S 1512, გვ. 127), მაგრამ მისი ვინაობა განზრახ არის დაფარული:

„ესეც ბესარიონ გაბაონისაგან არის ნათქვამი [...] ახედ სიკვდილს შემდგომად. საწყალობელი [...] თავის თავს [...] ს ეძახდა და ბესარიონ მისი მეგობარი იყო და ეს— შაირი კრემენჩუკს ეთქვა“. და მხოლოდ ერთს ხელნაწერში (A 1164, გვ. 49) იმავე დავით რექტორის მიერ გაშიფრულია ბესიკის მიჯნურის ვინაობა:

ლექსის „შაირი ციგ-ნამიანი“-ს ქვეშ, გადამწერი ასეთ შენიშვნას უკეთებს:

„ესეც ბესარიონ გაბაშვილისაგან მგონია ნათქვამად ყულა-რალასის ქალს მაიაზედ, სიკვდილს შემდგომად. შაირი იმას ჰგავს. და საბრალობელი თავის თავს მაია—იას ეძახდა და ბესარიონ მისი მეგობარი იყო. და ეს ერთი შაირი კრემენჩუკს ეთქვა“¹.

¹ საყურადღებოა აგრეთვე ცნობა თეიმურაზ ბატონიშვილისა ბესიკის რომანის შესახებ: „ბესარიონ თავის სიკვდილში ერთი მშვენიერის ქალის ტრფიალი თურმე იყო. იმ ქალმა ბესარიონს სხვის კეკლუვის მიჯნურება შესწამა და ამისთვის განრისხებული ბესარიონ გამოსდევნა და თავისი მოწყალე გული დაუძვირა.

„მას ქალს წითელი ტანისამოსი უყვარდა და ამას ორნი ქალნი ჰყვნენ მეგობარნი: ერთი თისფერი ტანისამოსით იმოსებოდა და მეორე ნარგისის ფერი-თა. ბესარიონ თავის ლექსში პირველს ვარდად უწოდებს, მეორეს—იად, მესამეს—ნარგინად“ (S 3725). თეიმურაზის ცნობა თვით ბესიკის „სევდის ბაღის“ პერიფრაზას უნდა წარმოადგენდეს ისევე, როგორც დავით ჩუბინაშვილისა (იხ. მისი „ქართული ღრამბატია“, 1887 წ. გვ. 3, გვ. XXXIX).

დაახლოებით, თეიმურაზის ცნობას იშვიათებს მისი მოწაფე აკად. მარი ბროსე, ოღონდ მცირე გადასხვაფერებით: „Говорят, он (г. и. Бесик). г. л.) был влюблен в своей молодости в одну прекрасную девицу, которая отвергла его любовь под предлогом, что ее сердце отдано уже другому.

„Чтобы склонить ее к себе, он обращается к двум молодым ее подругам, и вот, эти три особы, из которых одна чрезвычайно любила розовый цвет, в другие две цвет фиалки и нарцисса, так что они пробирали под эти цветы и свою одежду,—изобретены в следующей пьесе, каждая под названием своего любимого цвета“ (იხ. „Взгляд на историю и литературу Грузии 1836 წ.).

მაგრამ დავით რექტორის მეტად კომპეტენტური ცნობის ვარ-
და, ჩვენდა სასიხარულოდ, არსებობს მეორე არა ნაკლებად
ძვირფასი საბუთი, ბესიკისა და მაიას მიჯნურობის
დამადასტურებელი. S 1088-ის ანონიმი პოეტი—ბანეგრი-
კი გვიამბობს რა ბესიკის დიდ სიყვარულს, „მიჯნურობით დამუ-
ვარ“ პოეტზედ და მისს „გაქრანედ“:

„საწყალსა ბესარიონსა,
კვლა ეთქვა სიტყვა მკვლელისა,
მიჯნურობითა დამწვარი,
ცეცხლთა გულმონავლელისა.
აშულსა მართებს ხმობანი,
ბულბულთ ყეთანი ყელისა;
რიგი არს მიჯნურისათვის,
გაიქრებოდეს ველისა (sic)

პირდაპირ გვისახელებს ბესიკის სიყვარულის საგანს—მაიას:

ბესარიონ მეღექსეთბაში
ქებას გვიძღვნიდა [ჩვენ] იმ დარებს,
რუსთველისაებრ ხმა-ტკბილობით
არ აკლებდა არც ერთს გვარებს.
საყვარელთან მუდამ ყოფნა
კაცსა მეტად ვაამწარებს.
და მაიას წერის გამო
რათ იკვირებ შენ ამ გვარებს“¹.

ვინ არის ბესიკის „მკვლელი“ მიჯნური მაია?

როგორც ვიცით ბესიკის ლექსის („პაერი ცივ ნამიანი“) კო-
მენტარში, დავით რექტორი, რომელსაც მშვენიერად უნდა სცოდ-
ნოდა ბესიკის რომანტიული ისტორია, გადმოგვცემს, რომ მაია
ყულარადასის ქალი ყოფილა (იხ. ზემოთ, A 1664, 46).

ყულარადასი ჰნიშნავდა საწელოს—მონათუხუცესის ანუ ფარე-
შთუხუცესის თანამდებობას. XVIII ს. დასაწყისს, ყულარადასობა

¹ S 1088 გვ. 1—2; ბესიკი, ს. გორგაძის რედ., გვ. 30—31. რადგან
„მაია“ ხელნაწერში მკრთალად არის დაწერილი, გორგაძე ჰკითხულობს ასე: „მა-
იას (?)“. ფტობა, ძნელი გასარჩევი სიტყვა ჰგონებია.

აკად. კ. კეკელიძე ეხმაურება რა ჩემს მოხსენებას მაია-ბესიკის რო-
მანის შესახებ (1936 წ.), დასძენს: გ. ლეონიძის ცნობით, ეს მაია თითქოს
ერეკლეს ქვრივი რძალი—მაია ერისთავის ასული ყოფილა. მაგრამ დავით რექ-

ორბელიანებიდან ქსნის ერისთავებზე გადავიდა, ხოლო ბესიკის შაბუკობის დროს, ყულარალასად იწოდებოდა გიორგი ქსნის ერისთავი — ცნობილი მეფისადმი ურჩობით და ორგულობით. 1777 წელს ქსნის ჩაიდინა მორიგი მუხანათობა, „უკუღმა“ ერეკლეს, მოიწვია ლეკები, გაამაგრა თავისი ციხე ლიახვზე და წინააღმდეგობა დაიწყო. ერეკლემ შემუსრა ურჩი ფეოდალი, სამუდამოდ ჩამოართვა საერისთავო, მაგრამ სიცოცხლე აპატია და „ყულარალასი გიორგი დაშთა ტფილისსა შინა უპატიოდ, ვითარცა ტუსალი“.

სწორედ ამ გიორგის ასული ყოფილა მიაა, რომელიც თავის თავს ბექდის წარწერაშიც „ია“-ს ეძახდა (იხ. ქვემოთ, გვ. 415).

ტრადიციული გადმოცემა დაჟინებით გვეუბნება, რომ ბესიკის მიჯნური სასახლის წევრი იყო, ბატონიშვილთაგანი, მიაა კი მხოლოდ ერისთავის ქალია, და არა ბატონიშვილი. აქ თითქოს ერთგვარი დაბრკოლება გველობება წინ. მაგრამ ჩვენ გამოვარკვეით, რომ მიაა ქსნის ერისთავის ასული, იმავე დროს სასახლის ახლობელი წევრია, როგორც ერეკლეს დისწულის — მამუკა ორბელიანის მეუღლე.

მამუკა ძე „ქართლის ჯანიშინის“. დიდად გავლენიანის და წარჩინებულის დიმიტრი ორბელიანისა და ერეკლე მეორის დის ანნასი, თვით სასახლეში შობილა და აღზრდილა: „ბატონიშვილის ანნას შვილი მამუკა, რომელიც თვით მის (ერეკლეს დედის თამარის გ. ლ.) პალატაში შობილიყო და შეიღს უწოდებდა“.¹ მას ანებივრებდნენ სასახლეში და განსაკუთრებული სიყვარულით ჰყვა-

ტორი კატეგორიულად ამბობს, რომ ბესიკის მეორე (?) სატრფო იყო ყულარალასის ქალი მიაა“. შემდეგ მოჰყავს რა ა. ბარამიძის ცნობა, „ჩვენ ვიცნობთ ერთ ყულარალასს, რომლის სახელი ბესიკის საზოგადოებრივი პოლიტიკურ მოღვაწეობასთანაა მჭიდროდ დაკავშირებული. ესაა ელიზბარ ქსნის ერისთავის შვილი, ქართლიდან გაძევებული და იმერეთის სამეფო კარის უპირველესი მრჩეველი ბესარიონ გაბაშვილთან ერთად“-ო. კ. კეკელიძე ასკვნის: „ეს თუ ასეა მიაა ირაკლის რძალი ვერ იქნებოდა და მისი ტრფობა ბესიკის გაძევების მიზეზად ვერ გახდებოდა“ (ლიტ ისტ., II, 615). ეტყობა, პროფ. ბარამიძეს სრულიად გამორჩენია მხედველობიდან არსებობა საკმაოდ ცნობილი პიროვნების გიორგი ყულარალასისა.

დასასრულ, გიორგი ყულარალასი ცნობილია კიდევ მით, რომ 1767 წელს ან საკუთარი ხელით მოჰკვეთა თავი ერეკლესაგან სიკვდილიმისჯილ პაატა ბატონიშვილს.

და ბოლოს უნდა შევნიშნათ, რომ გიორგი ყულარალასი არის მამა ელიზბარ ყულარალასისა, რომელზედაც ლაპარაკობს პროფ. ა. ბარამიძე.

¹ თავგადასავალი იესე ოსეს შვილისა, 12—13.

რებია ერეკლეს, როგორც დისწული. ერთს წერილში იგი მამუკას
„საყვარელსა და სასურველს“ უწოდებს¹.

ასეთივე ნაზი სიყვარულით ერეკლეს შხრივ, სარგებლობდა
შიაი, რომელიც ქმრითურთ სასახლეში ცხოვრობდა. შენახულა
ერეკლეს ერთი წერილი, რომელშიც იგი გულმტკივნეულად ჰკი-
თხულობს მიაის ავადმყოფობის ამბავს: „ჩვენის შვილის,
ერისთვის ქალის მიაის ავანტყოფობა გავიგონეთ.
ღვთის გულისათვის, მოგვიკითხე და ამის ამბავი
შეგვატყობინე“-ო².

1766 წელს, მიაის ეყოლა ანა (შემდეგში იმერთა დედოფალი),
ხოლო 1768 წ. ვაჟი თამაზი.

1764 წელს გათხოვილი მიაი 1770 წ. დაქვრივდა. ამ წლის
ოქტომბერ-ნოემბერში გარდაიცვალა „ყმაწვილი კაცი“ მამუკა ორ-
ბელიანი. 1770 წლის დეკემბრის 2-ს შეწუხებული ერეკლე ასე ატ-
ყობინებს მამუკას სიკვდილს, მის ბიძას ზაალ ორბელიანს, რუსეთ-
ში: „პირველად არ გვინდოდა ამისთანა სამწუხარო ჰამბის მოწერა
და შენი შეწუხება, მაგრა სხუათა წიგნებისაგან შეიტყობდი და
ჩვენც იმისთვის მოგწერეთ. ღთმან შენს მტერს მისცეს, რომ ჩვენ
მწუხარება მოგვევლინა. ჩემი საყვარელი და ჩემი სასურველი
მამუკა მიმტაცა სოფელმან და ჩემი გული უთმინოს
და გამოუთქმელ მწუხარებას მისცა“³.

დაქვრივებული მიაი დარჩენილა სასახლეში...

ამ დროს უნდა ეკუთვნოდეს ბესიკის ერაერთი პირველად
ნათქვამი მიაიზე:

„განვპკრთი, რა ვნახე, რომელს მ დ ი დ რ ა დ ჰ შ ე ე ნ ი ა ნ
თ ა ლ ხ ნ ი

¹ Грамоты, II, I, 68; ადრე გარდაცვლილ მამუკას სიყვარული ერეკ-
ლეს, მისს ვაჟიშვილს თამაზზედ გადაუტანია, თვით თამაზი გვიამბობს ჰაპალის
ციხის წარწერაში:

„შვილისა მზგავსად აღმზარდა
მეფემ ირაკლიმ“-ო. (S 1534 გვ. 105).

აღუქსანდრე ორბელიანის სიტყვით, მიაის და მამუკას ერთად-
ერთი ვაჟი თამაზი „იყო მეფის ირაკლის დიდი საყურელი და მეფისაგან წყალო-
ბით ამსილი მისი თჯახი. ის იყო მეტად გალადებული და მეტი ნებიერი მეფის
ირაკლისა, რომელიცა არავის არაფერში არას ეპუებოდა და თითქმის არც მე-
ფეს ირაკლისა, ანა ბატონიშვილის გულისთვისა, რომ არ ეწყინოს. ასე ანებიერ-
ებდნენ ყველანი თამაზს“ (S 1654).

ლუკა ისარლოვის სიტყვითაც, თამაზ ერეკლესთან მეტად „თამა-
ში და გამბედავი ყოფილა“ (იხ. მისი ნაწერები, გვ. 104).

„ივერია“, 1890, № 235. გახეთში „ერისთავის“ ნაცვლად დაბეჭდილია
„თაარის“, რაც კორექტურულ შეცდომას უნდა წარმოადგენდეს. წერილი დათა-
რილებულია 1772 წელს 28 ნოემბრით.

² Грамоты, II, I, 68.

მისთვის შეუცავ აწ სევდასა, მაქვს სულთქმა—ახნი;
მას ვევედრები; ვებრალოდე, მცეს მუფარახნი!

ვეტრფი სურვილით, ვის შვიდნივე არა ჰყავს სწორნი—
ოდეს ვიხილე, მყის გაცულდნეს მნათობნი ორნი!
ამად ესტირ, მისნი ვერარა ვსტან საქმენი სწორნი!
უმისოდ მყოფსა აწ მომძულდეს მიდამო სრათნი“.

(ე. ი. სასახლის, გ. ლ.)

ფარული სიყვარულით არის გამოწვეული ბესიკის ნათქვამი:

„შენი ტრფობა საიდუმლოდ მესახა“.

„სიყვარულს ჰგონებ გულდანამალად,
მაგრამ ნთებულად გამოჰკრთის ალად“...

ალბად, ამ პერიოდისაა ქართული პოეზიის მომხიბლავი შე-
დევრი“, შაენი შაშენი“, რომელშიც ასახული უნდა იყოს ქკრივი
მაიას ხილვა სამგლოვიარო შაევებში:

„შაენი შაშენი შავს გალიას შემსხდარნი,
სუფთად მხმობნი, ხმა-ყარიბად მსტეინაენი,
მრჩობლად მხედნი, მით ერთითა პირითა,
მათებურად სალ გულთ ამატკინაენი

გაზაფხულის შემოსვლისა მხმობელნი.

ია-ვარდ-ზამზახთა მახარობელნი.

სხვა ყვავილთა და სხვა ამბავთ მთხრობელნი,
შავ ხავედ მოსილნი, ქუფრად მბზინაენი.

ერთი ერთის მიმდევარნი, ერთპირნი,
ორნი ერთის შესაპყრობლად მომბირნი,
საშიშარად შარას თვალ შემაჭვირნი,
ხან მომკვლელ, ხან მომწყვლელ, ხანცა მლხინაენი.

შემოკრებით, მოდით, ვნახოთ, ვინ არნი,—
ორნი ტოლნი შავმოსვითა მჩინარნი,
არ-მოწყენით მომღერალნი, მღიმარნი,¹
ყარიბისა ცრემლის დამადინარნი“!

¹ პატივც. ბ. კეკელიძის აზრით, ლექსი „შაენი შაშენი“ უნდა წარმოადგენდეს სიმბოლურ აღწერილობას და ქებას სატრფოს ორის („მრჩობლად მხედნი“) შავის, შავის წამწაჭებით, შავ-ხავედით მოსილს თვალბისას“ (ლიტ. ისტ. II. 475—476).

გადმოცემით, „მშენებით სავსე“ ბესიკი მაიას დაახლოვებია, მიუწვდომელ ოცნებას, — მშენიერ ქვრივს და მისსწრე მშობლებს და სიმღერა მიუძღვნია, რასაც ბესიკისთვის „ღიღინი სახელი მოუხვეჭია“. ალბათ ამ უიმედო სიყვარულის დროს ეკუთვნის:

„ტანო, ტატანო, გულწამტანო, უცხად მარებო!
ზილფო-კავებო, მომკლავებო, ვერ საყარებო!
წარბ-წამწამ-თვალნო, მისათვალნო, შემაზარებო!
ძოწ-ლალ-ბაგეო, დამდაგეო, სულთ-წამარებო
პირო მთვარეო, მომიგონე, მზისა დარებო!

„თვალთა ნარგისი, დამდაგისი, შეგშენის მწველად,
ყელსა ბროლებსა, უტოლებსა, გველი გყვა მცველად,
გესხნეს ხალები, მაკრძალები, ამარტის ველად,
ნარინჯნი ორნი, ტოლნი, სწორნი, მიქმოდენ ხელად,
მიწვევდენ შენად შესამკობლად, დამამწარებო!

„ალვაო, გესხნეს ორნი ნორჩნი მოსარხეველნი,
მკლავნი მომკლავნი, თითნი თლილნი მოსახეველნი,
ზარიფსა წელსა დაეკვირენეს ქვეყნად მელელნი;

ასე ფიქრობდა თეიმურაზ ბატონიშვილიც, რომელიც „შავნი შაშენის“ გენეზისისთვის ამბობს: „ეს სტიხი ბესარიონს, ერთის მშვენიერის თვალები მოსწონებია და იმაზე უთქვამს“ (S 3723). ალბათ, თეიმურაზის გავლენით, ხსენებულ ლექსს ამ კომენტარს უკეთეს დაავით ჩუბინოვიც: „ბესარიონ გაბაშვილს უთქვამს ეს შირი მშვენიერის ორს შავს თვალზედ“. (იხ. „ქართული ღრამატია“, გვ XXXIX, 1887 წ.)

ჩვენ არ ვიზიარებთ ასეთ განმარტებას. თუ „შავნი შაშენი“ მართლაც თვლების სიმბოლიური გამოხატულებაა, მაშინ ლექსში უხერხულობას კმნის შემდეგი სტრიქონი: „საშიშარად შარას თვალ შემაქვირნი“. ამის გარდა, თვით ლექსიც მშვენიერად ადასტურებს ზეპირგადმოცემის უპირატესობას, რომ აქ იგულისხმება ორი შაოსანი, ტრაურში გამოწყობილი ქალი („შავ-მოსვით“, „შავ-ხავედ მოსილნი“), რომელიც გახაფულის პირზედ მღერიან „ხმა-ყარიბად“ („სუფთად მხმობნი“, მსტვინავენნი“, „არ მოწყენით მომღერალნი“). ამ ლექსის განმარტებაში ზეპირგადმოცემის ახსნა ჩვენ უფრო ბუნებრივად მიგვაჩინა და ვფიქრობთ, ბესიკის ხსენებულს ლექსში ნაგულისხმევია შავებში ჩაცმული მაია, ქვრივობის მეორე პერიოდში, თავისს ტოლს ნათესავ ანუ მეგობარს ლამაზ ქალთან ერთად.

დასასრულ, უნდა შევნიშნოთ, რომ ლექსში მოხსენებული „ხავედი“ („შავ-ხავედით მოსილნი“) ჰნიშნავს არა ხავერდს, როგორც ჩვენს მწერლობაში მიღებულია დღემდე, არამედ ყვავილს. თეიმურაზ ბატონიშვილის განმარტებით, ხავედი ერთგვარი ყვავილია, გრძელი და წვრილ ფურცლებიანი, შავი და სურნელი“ (S 3723).

ოდეს განხვიდი, შევიმატენი ათასნი წელნი.
აწ დამღვევიან ყოველნი დღენი, უცხოდ ვარებო!

„ბაგე მღუმრიად გილერსებ, ბაგეო ვარდო!
თვალთა ჰსურიან ხილვა შენი, კეკელა მარდო!
გულსა სწყურიან დამაშვრალსა: რას შეგაფარდო?
თუკა შენ დაგთმო, ვინლა ვბოვო, სად გავიზარდო?
უშენოდ ხილვა არვისი მსურს, შევიზარებო!

„შენმა გონებამ მიმამსგავსა მილეულს მთვარეს:
სიცოცხლის ნაცვლად მოვინატრი სიკვდილსა მწარეს!
მოდით, მიჯნურნო, შემიბრალეთ, მოვლეთ ჩემს არეს,
მკვდარი ბესიკი დამიტირეთ, დამფალთ სამარეს!
ვაჲ, სიცოცხლეო უკულმართო, დანაცარებო!

და „მე შენმა თვალმა გარდმიბირა, როს განხე მთვარე:
შვიდნი ციურნი მოციმციმედ არ შეგადარე.
შენის ბაგისა ორნი მეცნეს: ტკბილი და მწარე;
ორკეცად შენი სიყვარული თავს დამათარე!“

და სხ.

შემდეგ უკვე ცნობილია მაია-ბესიკის რომანის ვითარება:

„ამაყად მწყრალი ვნახე ლამაზი;
მანცა განმაგდო „გარეგან გაზი!
შენგან გვაჩნია გულეზსა ხაზი!
სიხარულიდამ დაბლა კერძ დაზი!
შენს გულსა ჰკითხე, მიაპყარ გაზი!
შენის გონებით იქნები რაზი:
ჩვენ დაგვთმეო და სხვას ემონები!

„ვარდი მით არის გულდაკლებითა,
რომ შენი იყო თავდადებითა—
შენ რისთვის დასთმე სხვისა ხლებითა?
თავი მოსწონდა, ჰყვანდი ნებითა—
რად გიკვირს, გასწყრეს ცეცხლმოდებითა?
ნაცვალი მოგხვდა დანახსოვნები!“

„რად მიჰყევ სხვათა ქკუამთვრალეზსა?
ნებით მოშორდი ვარდის კვალეზსა!

არ შეგიბრალებ შეუბრალებსა,
თუმცა უყვარდი მისსა თვალებს

მაგრამ უღმობელი იყო „შემომწყრალი ია“ ანუ მაია, რომელიც ამ შემთხვევაში იცავდა თავის ქალურ ღირსებას.

„თუ სამართალი არის სადმე, გეზიანების.
ყელი გამოშქერ, პირი დამრჩა შენის დანების!
მეც მომხვდა სოფლის მკვლელი ბრჭალები:
ბესიკი სიკვდილს არ ვემალები,
თავი მაქვს მისთვის შენაწონები!“

„თუცა შენ დაგთმო, ვინლა ვჰპოვო, სად გავიზარდო?
უშენოდ ხილვა არვისი მსურს, შევიზარებო!
„მე შენმა ფიქრმან მიპარინდა, ჩაველ ჭირებსა:
ანდამატისებრ მიმიზიდავ, ვჰგავ ნამჭირებსა.
ვარდის ბაგენი შევნიერად სხივ მამპირებსა,
ჩემებრ უწყალოდ მოაყივნებ გასაკვირებსა!
როდეს იქნება შემომხედო გულსა მწირებსა?“

„ეტლ-შვენიერად მოარული გამსგავსე მთვარეს,
შენის ეშყითა მასა შევსტრფი, ღამე ველი გარეს;
უცხო შევიქენ ცნობისაგან, ვარ ჭირსა მწარეს.
უსამართლობამ, მიკვირს, როგორ ვერ შეგადარეს
არ ვიცი, ვისსა გასწყობიხარ რჯულსა, ფირებსა?“

რით უპასუხა მაიამ „გულნამტკინარე“ მგოსანს, რომელიც „შერიგებას“ სთხოვდა „შუა შემოსულ“ მოციქულების (მაიას მეგობარი ქალები) შუამდგომლობით, არა სჩანს, თუმცა ერთი ლექსიდან („მიწურვილობდა ზამთრისა ჟამი“) ირკვევა, რომ მაიას გულში რაღაც გარდატეხა უნდა მომხდარიყო ბესიკის სასარგებლოდ:

„მაშ არ ვარ სრულად ბედბმულად“

ამბობს იმედმოცემული პოეტი, როდესაც „მეწალოტემ“ ახარა:

„ვარდისას იტყვი თავს ნამდურაღად,
მისთვისავე ხარ გულშენამქვალად.
აჰა, ეშხის ტყვევ, მჩან შესაბრაღად,

მე ძალშიძს შენი საღბუნი მალად,
მაგრამ მაყენებს სხვა ვინმე გვამი“!

ვინ იყო „ვინმე“, რომელმაც ხელი შეუშალა პოეტს? ვინ
გან იყო „ბრკმული“ ბესიკის სიყვარულის საქმე, არა სჩანს.
საყურადღებოა, რომ ლექსში „მე მივხვდი პაგა შენსა ბრა-
ლებსა“, პოეტი რაღაც ბრალსა სდებს „მანტორს“ („მენტორი“
— აღმზრდელი“):

მანტორ, გაბრალებ ფესვით ბრქალებსა!“

ხომ არ უნდა ვიგულისხმოდ მაიას აღმზრდელი?

ყოველ შემთხვევაში, ლექსიდან „მიწურვილობდა“ უნდა ჩანდეს,
რომ მაიას წყრომა მხოლოდ დროებითი ამბავი უნდა ყოფილიყო.
პოეტისათვის და მათი სიყვარული ამაზე არ უნდა დასრულებულიყო.

**

ნაკრძალი სიყვარული გამომჟღავნებულა სასახლეში.. შემდეგ
ხომ ცნობილია ბესიკის სიყვარულის თავგადასავალი... აქ დაუთ-
მით აღვლილი ჭიჭინაძის მიერ ჩაწერილ ვადმოცემას:

„ბესიკისა და მზეთახათუნის (იგულისხმე მაია. გ. ლ.) სიყვა-
რული ბოლოს გამოჩნდა... მეფე ერეკლემ და დედოფალმა შეი-
ტყეს და დიდათ განრისხდნენ. ბესიკი დაუბარებიათ და სამეფო
დარბაზში დიდი საყვედურიც გამოუცხადებიათ, ბესიკს აღთქმა
დაუდვია მეფის წინაშე და იმ დღიდან სამეფო სახლსაც განშორე-
ბია. მზეთახათუნისთვის (sic) კი გამოუცხადებიათ, რომ მოლოზნათ
უნდა წახვიდეთ და ცოდვები გაირეცხო. ქალი ჯერ უარზე მდგა-
რა და ბოლოს კი დასთანხმებია. სამეფო სახლშივე შეუმოსავთ
შავს მაზარაში და სამოლოზნოთ დაუწყევიათ მზადება. საქმე ისე
დატრიალებულა, რომ ბოლოს ქალი სხვაზე გაუთხოვებიათ. ეს ამ-
ბავი რომ ბესიკს შეუტყვია, აღთქმა დაუდვია, რომ მე ჩემს სი-
ცოცხლეში ცოლს არ შევირთამო, ასეც მოხდა თურმე“.

...„ერთხელ, ბესიკს მეფის სასახლის წინ ჩაუვლია და აივან-
ზე უნახავს რამდენიმე, შავით მოსილი მოლოზანი. იქვე ყოფილა
მზეთახათუნი (sic) მოლოზნის (?) სამოსით ბესიკს მათზედ გამოუ-
თქვამს: „შავნი შაშვნი“.

„ამ ლექსის შემდეგ ისევ განახლებულა ბესიკში სიყვარული,
ისევ მიუყვია ქეიფებისთვის ხელი, მოქალაქეთა შვილებს ხელმეო-
რედ დაახლოვებია და ამაზე მრავალნიც ისევ ასტეხიან. რამდენი-
მე ხნის შემდეგ ლექსი „შავნი შაშვნიც“ გავრცელებულა ხალხში

და დაუწყევიათ მღერა.. მოქალაქენი მისულან მეფესთან და განუცხადებიათ: ახლა თქვენ ქალზე (რძალზე. გ. ლ.) დასწერა ლექსიო! მეფე დიდათ გამწყარაღა, მსაჯულნი დაუბარებია და გამორუცხადებია, ბესიკი მეტეხის კლდიდამ ან ნარიყალას კლდიდამ უნდა გადაგდოთო. ეს გარდაწყვეტილება ერთს ბატონიშვილს შეუტყვია, იგი მაშინათვე მისულა ბესიკთან და ყველაფერი შეუტყობინებია. ბესიკი გაოცებულა... იმ ღამესვე გაქცეულა და მით გადაურჩენია თავი“.

**

თუ გავითვალისწინებთ ერეკლეს სიყვარულს მამუქასადმი, მის გულის ტკენას მამუქას უღროვო გარდაცვალებით, წარმოსადგენია, მისი აღშფოთება ბესიკის რომანით. მეფის რისხვა იმ ფაქტსაც უნდა გაემწვაებინა, რომ, როგორც გადმოცემა ამბობს, ბესიკის ლექსები მაიაზედ „ხალხში გავრცელებულა“. ჩვენ ვიცით, რომ ერეკლე შკაცრი ზნეობის ადამიანი იყო და სასტიკ მეთვალყურეობის ქვეშ ჰყავდა მთელი სასახლე, ოჯახთან ერთად სასახლის მსახურთა ზნეობაც, რის შესახებ არა ერთი ფაქტია ცნობილი (იხ. ალ. ორბელიანი და სხვ.). მაგრამ თავი რომ დავანებოთ მეფის ხასიათსა და შეხედულებას, თვით მაშინდელ მაღალ საზოგადოების ოფიციალურ ზნეობისთვისაც ბესიკის გაბედული გამიჯნურების კარში გამოტანა თითქმის მკრეხელობას უდრიდა. ამ შემთხვევაში, საილუსტრაციოდ გვინდა გავიხსენოთ იოანე ბატონიშვილის ერთი წერილი თავის ცოლისადმი. უგზავნის რა რუსეთიდან სატრფიალო ლექსს მეუღლეს, სთხოვს: „გარდააწერინეთ, ვინც მოინდომოს, იმღეროს“-ო. მაგრამ ითვალისწინებს რა ოჯახურ ტრადიციას, იგი ამასთანავე დასძენს: „ვეროპიაში (ე. ი. რუსეთში, გ. ლ.) არა არს სირცხვილი, უფრო ერთმანეთის სიყვარულს ნიშნავს“-ო (S 5367). თუ ასეთი განმარტების მოცემა უხდებოდა ბატონიშვილს საკუთარ მეუღლეზე დაწერილ ლექსისთვის, წარმოსადგენია, თუ რა წყრომა უნდა გამოეწვია მეფისა და სასახლის საზოგადოებისა ბატონის რძალ მაიაზედ საჯაროდ გამოტანისა და ნამღერალ ბესიკის ლექსებს.

**

ასეთი იყო მაია-ბესიკის სიყვარულის ტრაგიული ისტორია. ახლა, როდესაც ვიცით, რომ ბესიკის სატრფო მეფის რძალი მაია ყოფილა, გასაგები ხდება პოეტის მიმართვა სატრფოსადმი:

„ანთებულ ცეცხლსა შესაწველად ხელი შეგახე...
„რად არ ვიცოდი, არა გყვანდი შენი საფერი...“

* *

ქმრის, მამუკას სიკვდილის და ბესიკთან უბედური რომანის შემდეგ, ახალგაზრდა მიაი მეორედ გათხოვილა, როგორც ამბობს ცნობა მისი ბექედის წარწერისათვის.

„მიაი ყულარაღის ასულის ბექედზედ, კნენა ორბელიანისა, რომ დაქვრივდა იგი:

„სოფელმა იავრობიოა,
დამცა ყვაილი ზრობითა“.

და როს მეორედ გათხოვდა, დასწერა ესრეთ:

„სოფელო, შენმა იამა,
შენივე ნახვა მიამა“¹.

შემდეგ მიაი იკარგება წყვილიაღში. დაქვრივების შემდეგ მიაის დიდხანს აღარ უცოცხლნია და ბესიკის კრემენჩუკში ყოფნის დროს, 1787—1788 წლებში გადაცვლილა.

მიაის სიკვდილზედ ბესიკს კრემენჩუკშივე უთქვამს შაირი „ჰაერი ციენამიანი“ (A 1164. გვ. 49):

„ჰაერი ციენამიანი,
ჩემთვის აღარა დლიანი,
მას ვშორავ გულსევიანი,
ვის მოლოდნა მაქვს გვიანი.
ქუფრხვევით თვალცრემლიანი,—

¹ „დროება“, 1875 წ. 105; S 105.

ერთ, მოგვიანდლო ხანის ხელნაწერს (S 1635/ბ) ბექედის პატრონი მიაი შეცდოვით, მუსრანის ბატონის ასულად მიუჩნევია: „მიაი ვრისთავი ჯერ გათხოვდა ბეგლარ ერისთავზედ, მერმე გივი ჩოლოყაშვილზედ. ყოფილა დაი ივანე მუხრანბატონისა“. ცხადია, აქ ლაპარაკია სხვა მიაზედ და არა „კნენა ორბელიანზედ“.

საყურადღებოა, რომ მიაის ბექედის ლექსები სწორედ ერისთავების ოჯახში შენახულა მემკვიდრეობით. გაზეთი „დროება“ აქვეყნებს რამე ბექედის ლექსებს, დასძენს: „ეს ლექსები დ[ავით] გიორგის-ძე ერისთავმა გადამოგვცა დასაბეჭდათაო“ (1875 წ., № 105).

აღარასადა ხმინი,
თავმოხრით იყო იანი,
სხვინი ჰკლებოდეს მზინი“.

ქართველნი
ბიზლინიანი

**

ბესიკის მიაასთან რომანის პერიპეტეები მოცემულია „სევდის ბალის“ რკალის ლექსებში:

1. „სევდის ბალს შეველ“
2. „ბულბულო მოდი მწუხარებით“
3. „მე მივხვდი მავა შენსა ბრალესა“
4. „მე შენმა ფიქრმან მიმარინდა“
5. „ტანო ტატანო“.
6. „ბულბულის შურსა“
7. „მე შენი მგონე“
8. „ვარდო სასურო, მაისურო“
9. „მიწურვილობდა ზამთრისა ჟამი“
10. „შავნი შაშენი“.
11. „შეყრილან ერთად მკრთოლვარენი.“

აქედან ხუთი ლექსი ეკუთვნის იმ მომენტს, როდესაც პოეტი „სხვის შეყვარებით“ მოტყუვდა: „იან შეუტყო და თავისთან აღარ გაატარა, მაშინ სთქვა: „სევდის ბალს შეველ“, შემდგომად ბესარიონ თავის დანაშაულს და იას ხაღუმთავან სიყვარულს, ახლა კიდევ ამ ხუთს მუხამბაზში ამბობსო“-ო¹. გადმოგვცემს პოეტის მეგობარი დავით ალექსი-მესხიშვილი.

მაშასადამე, ბესიკის განთქმული „სევდის ბალი“ შთაგონებულია მხოლოდ მიაას სიყვარულით, რომელმაც ბესიკის პოეზიას უკვდავების ბეჭედი დაასვა.

ბესიკის ლირიკის გრანდიოზული ვნება გამოწვეულია მიაას მიერ.

**

ისევე მიააზე და ანა დედოფალზე

ამიერიდან, უკვე შეუძლებელი ხდება ლაპარაკი ანას რომანზე ბესიკთან. სხვანაირად ანომალიასთან გვექნებოდა საქმე. ახლა ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ანა დედოფლის დედა—მიააა. ისიც გასაგები ხდება, თუ რა მოტივით უნდა მიექმენა ხსენებული ლექსი-

¹ A 1164, გვ. 184.

ბესიკს თავის სატრფოს ქალიშვილისადმი (თუ ამ ლექსში მარტ-
ლაკ, ანა დედოფალი (ორბელიანის ქალი) იგულისხმება.

საყურადღებოა აგრეთვე ამ ლექსის შემდეგი ადგილი:

ქართული
ბიბლიოთეკა

„შემოსა ხელი,

ითნო სახელი,

მისმან გუანმან პაწაწანამან“.

შესაძლოა აქ ლაპარაკი იყოს „აწაწა ანაზედ“ რომელიც მი-
სი „გუანი“, ე. ი. მგვანი დედის-მამიასი თავისი მშვენიერებით. ჩვე-
ნი დაკვირვებით, ნაწარმოები „დედოფალ ანაზედ“ უნდა შესდგე-
ბოდეს ორი სხვადასხვა დროის დაწერილ ლექსისაგან. პირველი
ლექსი უნდა შეიცავდეს 1—5 სტროფს და ჩვენის ფიქრით, დაწე-
რილი უნდა იყოს ანას ახალგაზრდობაში, —სატრფოს ქალიშვილზე
მეგობრულ—საალერსოდ.

ლექსის მეორე ნაწილი, —უკეთ, მეორე ლექსი, სახელდობრ,
მე-ნ კვეთი ნათქვამი უნდა იყოს ანას დედოფლობისას. ეს ლექსი
უკვე მიმართება „ხელმწიფისადმი“ ერთგული კარისკაცისა და ჩვენ
ვიცით, რომ ბესიკი დავითის და ანას კარის „მდივანთუხუცესი“
და დესპანი იყო.

ამ ლექსში უკვე აღარა სჩანს ფამილარული კილო ადრესა-
ტიადმი; აქ უკვე მოკრძალებული ქვეშევრდომი ერთგულეობას ეფი-
ცება „ხელმწიფეს“:

„ხელმწიფე, გული

შენთანა ბმული

წყალობიანად მომცემო შვების!

თუცალა გცოდე,

ვიყო შემცოდე,

შენგან წყალობით ნუ მელხინების“! და სხვ.

ამნიარად, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ სათაურქვეშ: „დედოფალს
ანაზედ“ გაერთიანებული უნდა იყოს ორი ლექსი ანუ ექსპრომტი
ერთი და იგივე ადრესატისადმი.

და ბროლს, სწორედ დედის სიყვარული უნდა იყოს იმის მი-
ზეზი, რომ მამას შვილი ანა დედოფალი, უკვე რუსეთში მყოფი გადა-
სახლებაში, დიდის გულმოდგინებით აგროვებს ბესიკის ლექსებს.
ასე, ბესიკის ძმის ოსეს წერილებში დედოფალ ანასადმი, ხშირად
შეხვედებით ლაპარაკს ბესიკის ლექსების შეგროვების შესახებ:

¹ A 1164, გვ. 184.

...რომელიც თქვენ წიგნები ან ლექსები ძმისა ბესარიონისა გეთხოვათ, ყოველივე ერთად წარმოგიგზავნის“⁴⁴ სწერს ასე ანა დედოფალს. ...„გებძანათ ლექსი ძმისა ბესარიონისა თქმულნი, მაშინ საჩქაროდ ველარ მოვასწარ, არა მაქუნდა დაწერილ შუღ ვიფიქრე დავიწყებული და გავიხსენე რომელიმე“. 1821 წელს, ბესიკის გარდაცვალებიდან 30 წლის შემდეგ, —ოსე სწერს დედოფალს: „ლექსები რომ გებძანათ ბესარიონისა, აქ არ მამყოლია, და თუ რამ ზეპირ ვიცი, გავიხსენებ, დავწერ და მოგართმევ ხელმწიფეო“. და შემდეგ: „ჩემი ძმის ბესარიონის თქმული ლექსები, რაც გამახსენდა, დაგიწერეთ. ესენი ერთიანად დანუსხვილი, აკინძული მიახლბია“. ...„გებძანა, გზაზე წამხდარიყო რვეული ლექსთა ჩემ მიერ მორთმეული, ამისთვის ნუ შესწუხდები, უმჯობესად განგიახლებთ“ და სხვა.

* *

საკითხი გამორკვეულად მიგვაჩნია...

გადმოცემა ბესიკის რომანის შესახებ: ბესიკის მიერ სასახლის ქალის ტრფიალი, ქალის დაქვრივება, სიყვარულის გამელაგნება სასახლეში, მეფის რისხვა პოეტზე — ემთხვევა მათა ერისთავის ქალის რეალურ ამბავს. გადმოცემას მშვენივრად მოუღწევია ჩვენამდე, მხოლოდ პოეტის სატრფოს სახელი არ შემოუნახავს და „დედოფალს ანაზედ“ დაწერილ ლექსის წყალობით, მათს სახელი სრულ დავიწყებას მისცემია...

ახლა გასაგები ხდება, თუ რატომ იყო დღემდის ბესიკის ტრფიალის ვინაობა სასტიკ საიდუმლოების ქვეშ. ბესიკის გამოგონება მათთან, ხომ ერთგვარ კომპრომეტაციას აყენებდა როგორც სამეფო სახლს, ისე ორბელიანთა და მათ მონათესავე დიდ ფეოდალურ ოჯახებს. ამიტომაც, გადამწერლები ვერ ჰბედავდნენ ბესიკის სატრფოს ვინაობის საჯარო გამელაგნებას. უმათავრესად, ამის მიზეზით, ზოგ ხელნაწერში სრულიადაც ამოფხეკილია მათს სახელი. მაგ. S 1512 ხელნაწერი ასე მუხჯურად მოგვითხრობს მათს შესახებ.

„ესეც ბესარიონ გაბაონისგან არის ნათქვამი [ყულარაღასის ქალს მათაზედ] სიკვდილს შემდგომად. საბრალობელი თავის თავს [მათა იას] ეძახდა და ბესარიონ მისი მეგობარი იყო“. და სხ. ამიტომ იყო იძულებული დავით რექტორი გაეფრთხილებინა მკითხველი: „მე სახელეები არ დავჰსწერე, არა სჯობდა“ - ო (იქვე), თუმცა ბესიკის რომანი იმდენად პოპულარული უნდა ყოფილიყო, რომ დავითის მოუხსენებლივადაც იცოდნენ პოეტის სატრფოს ვინაობა. ამიტომ მიჰმართავს დავითი მკითხველებს: „თქვენ გამოჰსცანი თ“ - ო.

ამგვარად, ბესიკის ტრაგიული სიყვარულის მიზეზი მიაჩნია ვინაა ერისთავი, რომლის ძვირფასი სახე დღემდის დავისწების ბურუსით იყო მოცული¹. ჩვენმა მკვლევარებმა მიახსნა როლი ბესიკის ცხოვრებასა და პოეზიაში, გაუგებრობით, მიახსნა ქალიშვილს ანას მიაკუთვნეს.

ამიერიდან, მიახსნა ძვირფასი აჩრდილი განუშორებლად იდგება ბესიკის გვერდით.

*

გვრჩება გამოსარკვევი ბესიკის „მეორე შეყვარებულის“ ვინაობა. სამწუხაროდ, სრულიად უცნობი რჩება სახე იმ ქალისა, რომელმაც ასეთი საბედისწერო როლი ითამაშა ბესიკის ბიოგრაფიაში.

ამ შემთხვევაში ჩვენ გვინდა ყურადღება მივაქციოთ ბესიკის ლექსს:

„რა გული დავაგე შენდა სარებლად“:

„რა გული დავაგე შენად სარებლად,
 მუნითგან ვარდს გიფენ მით აშარებით,
 ვიცი, დღენი მისხენ შენდა მარებლად,
 მისთვის თავს შეგწირავ მით აშარებით.
 როს ვარდი მიშალე და მანდარია.
 მით მოჰკალ ბულბული და მანდ არია;
 კვლავ ჩემი სალბუნი და მანდ დარია,
 თუ მწყლავ, ნუ გაჰაგდებ მითა მარებით.
 მე იგი ვარ, ოდეს ამ არეს არა,
 არ იდრიდი მთენთა ამარეს არა,
 აწ არლა მომხედე ამარეს არა,
 მე სხვას გიცნობ, სხვისად მითამარებით.
 აწ არ მნახო მრხეო დაიარედა,
 ვინ უწყალოდ გული დაიარედა!

¹ მიახსნა სახელს, ალბათ მისი პატივისცემით, ატარებდა მისივე შვილის-შვილი მიახსნა თამაზის ასული თუძანი შვილისა. ბრწყინვალე სილამაზით განთქმული, გრიგოლ ორბელიანის სიკაბუჯის მუხა, რომელსაც შემდგომი ალექსანდრე ჭავჭავაძე უძღვნა ლექსი:

„არა ერთხელ სიკაბუჯე დაუჩაგრავს სიბერესა,
 არა ერთხელ ბედის დილა დაუბინდავს შავ ლამესა“ (S 1635).

მიახსნა ახლო ნათესავა (ბიძაშვილის ასული) ცნობილი მანანა ორბელიანი — ქართველი რომანტიკოსების უკვდავი მუხა, ხოლო მიახსნა პირდაპირი ჩამომავალი ნინო ორბელიანი — ნიკოლოზ ბარათაშვილის პირველი სიყვარული.

ლექსის თითოეულ სტრიქონში გამომჟღავნებულია ზმით სახელი „თამარ“. ვინ არის ამ ლექსის ადრესატი თამარ, არ ვიცით მაგრამ ვფიქრობთ, რომ ამ ღრმა განცდის მატარებელ ლექსის შთამბგონებელი ვერ იქნებოდა ის ქალი, რომელთანაც ბესიკს მსუბუქი მიჯნურობა მალე სანანურად გაუხდა¹.

ხოლო რაც შეეხება მზეხათუნს, მზეთახათუნს, რომელსაც ბესიკის მკვლევარები ხშირად პოეტის მუხასთან აიგივებენ ხოლმე, იგიც გაუგებრობის მსხვერპლია. მზეხათუნს არაფერი საერთო ბესიკის რომანთან არა აქვს. ეს გაუგებრობა უნდა გამოეწვიოს ბესიკის ორ ლექსს („ვართ კარგის მგონე“ „აღვახვამ ქებად ბავესა“), რომელთაც ხელნაწერში სათაურად უწერიათ მეფის „ასულის მზეხათუნისთვის თქმული“. მზეხათუნი კი ანა დედოფლის ქალიშვილია, დავით იმერთა მეფის ასული (მზეხათუნისადმი უნდა იყოს აგრეთვე მიძღვნილი ლექსი: „მე სული ჩემი ფეშქაშად“ თუ მართლა ბესიკს ეკუთვნის, როგორც გვამცნებს ზოგი ხელნაწერი). ბესიკის დროს, მზეხათუნი სულ ბავშვი იყო. იგი 1803 წელს გათხოვდა ზურაბ წერეთლის ვაჟზე სვიმონზე. დავით მეფის სიყვდილის შემდგომ, მზეხათუნი სოლომონ II-ეს თავის პალატში აღუზრდევინებია, როგორც მისივე ნაწყალობევი სიგელი გვიამბობს².

* *

ბესიკის რომანტიული ისტორია უნდა ყოფილიყო მთავარი მიზეზი ბესიკის განდევნისა.

მაგრამ ვფიქრობთ, ბესიკის განდევნას, რომანთან ერთად სხვა ამბავიც უნდა სდებოდა სარჩულად. მაიას ტრაგიული სიყვარულის გარდა სხვა შემავალი მომენტებიც უნდა გავითვალისწინოთ.

მაგალითად, ისეთი კომპეტენტური პიროვნება, — როგორიც იყო ბესიკის თითქმის თანამედროვე — დავით ბატონიშვილი,

¹ თუ ამ ლექსშიც ისე, როგორც „მზეხათუნისადმი“ მიძღვნილს ლექსში „მეგობრული“ სიყვარული იგულისხმება, მაშინ ამ ლექსის ადრესატად შესაძლოა მივიჩნიოთ ანა დედოფლის ნეორე ასული, მზეხათუნის და თამარ, შემდეგ გურიის ერისთავზე გათხოვილი.

² Sd 9666.

გარკვეულად გვეუბნება, რომ ბესიკი იყო „ექსორია ქმნილი მამითურთ თვისით იმერეთს, ანტონის გამოქათალიკობისა“¹. დავითის ცნობას ისევ ზაქარიასთან მივყევართ. ქართული
ენების

1771 წელს, რუსეთიდან დაბრუნებული ზაქარია, ცხადია დასცხრებოდა ერეკლესა და ანტონის წინააღმდეგ. ნამოდვრალის ახალი ინტრიგები კი იმერეთის მეფის სოლომონის ინტერესებში შედიოდა. ცნობილია, რომ ერეკლე მეორე და სოლომონ პირველი ერთმანეთ შორის დინასტიურ მტრობაში იყვნენ. და თუმცა 1773 წ. 23 ივნისს მათ შორის დადებულ საგარანტიო ხელშეკრულებაში ნათქვამი იყო: „დღის იქით დამნაშავე ჩვენზედ, რაც უნდა რიგი კაცი იყოს, ჩვენნი ყმანი, თავადნი თუ აზნაურნი, ერთიერთმანერთ, თვინიერ ნებით გარდასახლებული ორსავე მხრიდამ, გლეხნი ანუ სხვა, დაუყონებლივ მივსცეთ“-ო², მაინც, ამის მიუხედავად, სოლომონიც და ერეკლეს სისტემატურად იყვანდნენ თავის მფარველობაში ერთიმეორის უკმაყოფილოთ, განდგომილთა და აჯახყებულთ.

ასე მიიღო ერეკლემ სოლომონის მემკვიდრე ალექსანდრე, რომელიც მამას გამოერიდა, აგრეთვე სოლომონის ძმა არჩილი და ძმისწული დავით (შემდეგში მეფე)—სოლომონით უკმაყოფილონი. სამაგიეროდ, სოლომონმა სიამოვნებით მიიღო ერეკლესგან განდგომილი ელიზბარ ქსნის ერისთავი, შეთქმული ალექსანდრე ამილახვარი და ბოლოს ზაქარია გაბაშვილი, რომელიც ვახტანგ VI-ის მემკვიდრეების (—ქართლის ტახტის პრეტენდენტების) დავალებით, ერეკლეს საწინააღმდეგოდ უნდა ჩამოსულიყო იმერეთს.

რამდენივე წლის უნახავობის მერე მოხუცი მამის დაბრუნება რუსეთიდან, ცხადია, აატოკებდა ბესიკის გულს. ეჭვი არაა, ბესიკი ფარულად მაინც მოახერხებდა მშობელთან კავშირის გაბმას. ზაქარიაც ხომ შესძლებდა გაუანტული შვილების მონახვას და მართლაც. ჯერ კიდევ ბესიკის განდევნაზე უადრეს, ზაქარიას შვილებს უკვე ვხვდავთ იმერეთის კარზედ. ასე, 1776 წ. ზაქარიას უფროსი შვილი—ოსე უკვე სჩანს სოლომონ I-ის სახლთუხუცესად, ანტონი—მდივანად. სოლომონს უხვად დაუსაჩუქრებია გაბაშვილები.

¹ მასალები... მ. ჯანაშვილის გამოც., გვ. 26.

² Грамоты, II, I, 68.

³ დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები, II, 51, კაკაბაძის გამოც.

მაგ. ოსესთვის უწყალოებია სოფელი კვაცხუთი¹. ასევე ნიკოლოზს
ჰქონია „პატრიე მეფისაგან“².

ექვე არაა, მათი მოწყობა სოლომონის კანონით³ დასაბუთებულია.
მონაწილეობის გარეშე არ იქნებოდა. ამ შემთხვევაში, საყურადღე-
ბოა ჰაბუა ორბელიანის პასქვილის ადგილი ბესიკზე იქ ზაქარია-
ზე ნათქვამია:

„შერევენებით შექტურვილმა, შეიძულა შვილნი შური-
თო“-ო⁴.

აქ ლაპარაკი უნდა იყოს ნამოდგერალ ზაქარიას ინტრიგებზე,
და მისი მეოხებით და მიზეზით ერეკლესგან ზაქარიას შვილების
შეძულებაზე. შეძულება მეფის მხრივ კი გამოიწვია ალბათ მათმა
ჩაბმამ ზაქარიას მტრულ საქმიანობაში ერეკლესა და ანტონის მი-
მართ.

მამისა და ძმების იმერეთში ყოფნის დროს, თბილისში დარ-
ჩენილ ბესიკის მდგომარეობა საგრძნობლად უნდა შერყეულიყო.
შეიძლება ამ მომენტს დაემთხვა ბესიკის რომანტიული ისტორია,
რითაც ისარგებლა ანტონ ქათალიკოზმა და მოსისხლე მტრის შვი-
ლი ბესიკი, რომელიც ახლა უკვე საშიში ხდებოდა, მეფეს საბო-
ლოოდ გააწირვინა. ისიც არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ეკლესიის
მეთაური ისედაც უკმაყოფილო უნდა ყოფილიყო ბესიკის სატრ-
ფიალო ლექსებისა და სიმღერების პოპულარობით.

რა ბრალდება შეეძლო მოეხვივნა ანტონ ქათალიკოზს ბესი-
კისათვის?

უპირველესად, მამასთან კავშირის გაბმა, რაიმე დავალების
შესრულება ზაქარიასი.

აქვე უნდა გავითვალისწინოთ ანტონის და ანა ბატონიშვი-
ლის (მაიას დედამთილის) შესაძლებელი ბლოკიც. უსათუოდ, ან-
ტონთან ერთპირზე ზაქარიას და ბესიკის მიმართ იქნებოდა ბესი-

¹ წმ. ს. იქვე, ქართლის ცხოვრება, კიბ. გამოც. 26ღ. სქოლიო („შენიშნუ-
ლება გაბაშვილისა“).

² „მცირე უწყება“. გვ. 40. ნიკოლოზ ყოფილა შვილი ზაქარიასი და
არა ძმისწული, როგორც ჩვენ ზემოდ (გვ. 25) შევცდომით ვახსენეთ. ჩვენ ჩაგ-
ვივარდა ხელთ ბესიკის ძმის ოსეს კერძო წერალება, სადაც ოსე ნიკოლოზს ძმო-
ბით იხსენიებს („...და ნიკოლოზ გარდაიცვალა ჩემი ძმა დეკანოზი, ესე
მეგვსვე ანუ მეხუთე წელი არს“. ...ვიწინაიდგან ძმისა ჩემისა ნიკოლოლაო-
სის დეკანოზის შვილთა დაუტევეს სიყვარული და სწავლა მამისა“ ...და სხ.

(იხ. ლიტ. მუზეუმის საბუთების ფონდი № $\frac{270}{2}$).

³ S 1612/ზ; ვარიანტი: „შეიძულა შვილნი შორით“. H 2310.

კის რომანიტ აღშფოთებული მამუკას დედა ანა—ზაქარიას ძველი მტერი და ანტონის თანამზრახველი. ცნობილია, რომ ანტონის დამხობის დროს ანა ბატონიშვილმა საკმაოდ გამოამტყანა ანტონის მომხრეობა, რისთვისაც იგი საჯაროდ გააკიცხა კიდეც. ზაქარიამ (იხ. ზემოთ, გვ. 17)¹. ისიც ცნობილია, რომ ანტონის რუსეთიდან დაბრუნების საქმეში ანა ბატონიშვილმა დიდი როლი ითამაშა. და თუ პლატონ იოსელიანს დავუჯერებთ, ქათალიკოზის რეაბილიტაცია და მისი რუსეთიდან გამოწვევა „ანას მიზეზით“ მოხდა (S 3181).

ზაქარიას რუსეთიდან დაბრუნებისა და ბესიკის რომანის გამო ქათალიკოზის ინტერესები უფრო მჭიდროდ იქნებოდა გადამული და მათ შეერთებულ ძალას არ გაუჭირდებოდა ისეთი პატარა პიროვნების მოსპობა, როგორც იყო მათთვის აზნაური მგოსანი ბესიკი გაბაშვილი.

* *

ბუნებრივი იქნებოდა, დაგვესვა ერთი კითხვა: ხომ არ დამსახურა ბესიკმა რაიმე სახელმწიფო დანაშაული და ნებით და უნებურად ხომ არ მიიღო მონაწილეობა ერეკლეს წინააღმდეგ რაიმე პოლიტიკურ საქმიანობაში?

ამ ექვს გვიძლიერებს ორი ფაქტი:

ა) ბესიკის შემდეგ დროინდელი გარკვეული პოლიტიკური მუშაობა იმერეთის კარზე ერეკლეს სამტროდ და

¹ ზაქარია გაბაშვილი ანტონის განდევნის შემდეგაც არ ინდობდა ანა ბატონიშვილს და თვით ექსორიაქმნილ ანტონისადმი მიმართულ წერილებშიც კი „ამუშავებდა“, რაზედაც აღშფოთებული ანტონი რუსეთიდან ასე უპასუხებდა: „ანასთვის მეფის ასულისა... სხვა და სხვა ტიტლოები მიგეცა და ისე კარგ კმასაყოფელად გაგლანძა. მაგათს აგრე შეურაცხად ხსენებაზედ შენს სინდისსა ვჰკითხავ, ნამუსია ჩემგან, რომ ბევრი ვიცინო... თუ მაგ ქვეყანაში დიდნი ვინმე ხართ, მეფეთაგანნი, თუ არ ეგენი და მათგანი სხვანი, არაგინა ხართ და მაგათ ჩემის დაკარგვისათვის თავიანთი თავები აგრე სალანძღავთ თქვენ და თქვენს მგობრებს მოუყარეს და მე მაგაზედ, ნუ გეწყინება, ბევრს ვერ ვიცინებ. ეს კი ვიცი, ანა ჩემი და არის. ისე არ არის, რომ ჩემს მეტი არა ჰყვანდეს რა, ვინც მანდ მეფობენ, იმათი ქალია და და არის... და ეს ვიცი, რომ ეგ გიყვი არ არის. და ნაცილადაც გობრძანებიათ, ბევრნი მოვიდნენ მანდედამ და ვიკითხე და ფიცით დამარწმუნეს, რომ არ გაგიყებულათ. და თუნდა აგრეც იყოს, სწეულებაზედ ვინ აიგდებს და აგინებს გონიერთაგანი მაგისთანა პერსონას“. H 2510.

*

მართლაც, ვანა აშკარა არაა ის ფაქტი, რომ მაშინ, როცა თვით აშული სომეხი საათნავა ასე ალტაცებით უმღერის ერეკლეს და აპოთეტიურ სიმბოლოდ ჰყავს წარმოდგენილი („ნეტავი არ დაღამდე, რა კაი დღე ხარ“), სასახლესთან დაახლოებული ბესიკი სრულიად სდუმს სახელგანთქმულ გმირ მეფეზე იქაც კი, სადაც ის, როგორც პოეტი-პატრიოტი ალტაცებით უნდა გამოიხმაურებოდა ერეკლეს ვაჟკაცობას და სახელმწიფოებრივ მოღვაწეობას. თვით ის ერთად ერთი ლექსი ერეკლეზე, რომელიც აქამდის ბესიკისად იყო ცნობილი, ნამდვილად ეკუთვნის არა ბესიკს, არამედ მირიან ბატონიშვილს¹. ერეკლეს პიროვნების იზოლაცია ბესიკის შემოქმედებაში განსაკუთრებით აშკარა შესამჩნევია პოემაში ასპინძის ომზე. საყოველთაოდ ცნობილია ერეკლეს გმირული და სტრატეგიული დამსახურება ასპინძის ომში. სახელოვან მეფემ „გაჰსწირა თავი თვისი და ეკვეთა [მტერს] ფიცხელად, ვიდრე სიკვდილამდე“, მან თავისი ხელით მოჰკლა ბრძოლაში „დაღისტნის წარჩინებული და მხნე ბელადი კობტა“ (ქ. ცხ. 265). პოეტი კი შეგნებით ჰმაღავს ერეკლეს პიროვნებას, მისს სარდლობას, გმირობას, თავგანწირვას და სამაგიეროდ, ასპინძის გმირის შარავანდედით ჰმოსავს მხოლოდ დავით სარდალს, რომლის პირად ვაჟკაცობასა და მხნეობას ხსენებულ ომში, მართლაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. აქ ბესიკის მიერ განზრახ ერეკლეს დამდაბლება ჩვენთვის გასაგებია. „ასპინძის“ წერის დროს ბესიკი უკვე აქტიური მტერი იყო ირაკლისა (ჩემი გამოჩვენებით, ხსენებული ნაწარმოები დაწერილია 1780 წლების მეორე ნახევარში, როდესაც ბედმა პოეტს „უშორეს ვლა“ მისცა რუსეთში). ასევე უნდა ითქვას, ლევან ბატონიშვილის სიკვდილის გამო დაწერილ „სამძიმარზე“ (დაწერილი უნდა იყოს 1781 წელს). ერეკლესთან სხვაგვარ ნორმალურ დამოკიდებულებაში მყოფ ბესიკს ხომ საბაბი ეძლეოდა პირდაპირ მიემართა უბედურ მამისთვის და მიეტრნა დიდებული შვილის ასე უაზროდ დაკარგვა. „სამძიმარში“ კი პოეტი, პირიქით, არა თუ გვერდს უხვევს ერეკლეს, არამედ შეგნებულადაც კი არ ასახელებს და თუ ახსენებს ორგან, ისიც სიმბოლიურად. ეს ნაწარმოებიც

¹ როგორც გამოარკვია ა. ბარამიძემ, „ბესიკი“. გვ. 175.

დაწერილია ბესიკის განდევნის შემდეგ იმერეთში და, ცხადია, ბესიკი, რომელიც ამავე წელს ერეკლეს მტრის ალექსანდრე ბაქარის ძის „ერთგულ აზნაურად“ იხსენიება და რომელიც ერეკლეს მხოლოდ „კახბატონობით“¹ ახსენებს, როგორც ქართლის ტახტის უზურპატორს, სხვანაირად ვერც მოიქცეოდა.

მაგრამ ჩვენთვის მთავარი ის არის, რომ თვით ტფილისის პერიოდში, როცა ბესიკი სასახლეში ტრიალებდა (და რომ დაახლოებული იყო სასახლესთან, ეს მისი რომანიტაც დასტურდება) და როცა არა ერთი შემთხვევა ჰქონდა სახელოვან მეფის დამსახურებული დიდებისა, ჩვენ არ ვიცით ბესიკის არც ერთი სიტყვა, გინდ უბრალოდ წამოცდენილი ერეკლეზე (გლაპარაკობთ, რასაკვირველია, ბესიკის ჩვენამდე მოღწეულ მემკვიდრეობის მიხედვით). ყოველივე ეს ჰმოწმობს იმას, რომ ერეკლესგან მიყენებული ჭრილობა—მისი ოჯახის დამხობისა, მამის და ძმების დასჯის და გაძევების გამო,—ბესიკს არ გამართლებია. ამის შემდეგ ჩვენ ვამახვილებთ ყურადღებას ორ მომენტისადმი:

პირველი: საქართველოს გაერთიანების და ერთმთავრობის მიზნით, ერეკლეს გადაწყვეტილი ჰქონდა იმერეთის შემოერთება და სოლომონ მეფის მაგიერ იმერეთის მმართველად თავისი ნიჭიერი შვილის ლევანის დანიშვნა. ეს განზრახვა სოლომონმა დროზე შეიტყო და ჩაშალა.

ალ. ორბელიანი ერთ თავის მოგონებაში ასე ათქმევინებს ერეკლეს: „როდესაც მე პირველად იმერთა მეფის სოლომონის გადაგდება განვიძრახე, მაშინ იმერეთისათვის მყავდა ჩემი შვილი ლევან, დიდი ანტონი ქათალიკოზის თანხმობითა, არა მეფობისათვის,—იმერეთის მოსავლელათ, რომ ბოლოს დროს ჩუენი ძველი საქართველო სამეფოდ ყოფილიყო, მაგრამ მეფე სოლომონმა შეგვიტყო და თავისი მეფობის ძალი გაამაგრა“². ალ. ორბელიანმა თითქოს უნდა იცოდეს კიდევ ამ საიდუმლოს გარედ გამტანის ვინაობა, მაგრამ დასახელებიდან თავს იკავებს პლ. იოსელიანისადმი მიცემულ შეკითხვაში³.

¹ Hd აუწერელი სიგელი 1781 წლისა.

² S 1664/გ. გვ. 23: „მეფე ირაკლის, იმერთა დიდი მეფის სოლომონის გადაგდება განვიძრახე იმერეთის და ქართლ-კახეთის შესაერთებლად. მეფე სოლომონს ეს ამბავი შეიტყო და შემოუთვლია: მეფე ირაკლიო, შენ გინდა ხლნიკი გამოკეთო და მე უფრო ადრე მოგვერდებ წამოგიყვანო“ (იქვე).

³ „იქნება პლატონმა იცოდეს, ვინც შეატყობინა მეფე სოლომონს მეფის ირაკლის განზრახვა?“ (იქვე, გვ. 23).

ყოველივე ამის შემდეგ გვებადება კითხვა: ერეკლეს ხსენებული საიდუმლოს გარედ გატანაში ხომ არ შეიძლებოდა რაიმე წილი სდებოდა ლევან ბატონიშვილის ახლობელ კარისკაცს? ლევან ლითაღ მეგობარს ბესიკს, რომლის ყოფნით ლევანის ქვეყნისათვის ესარგებლა სოლომონთან ჩასაფრებულ ზაქარიას? ამით ხომ არ უნდა აიხსნებოდეს ის ამბავი, რომ განდევნილ პოეტმა პირდაპირ იმერეთს მიაშურა, სადაც სოლომონმა არა თუ ალერსით მიიღო იგი, არამედ სანდო კარისკაცადაც კი მიიჩნია და მალე დიდი დავალებაც მიანიღო ერეკლეს სამტროდ: მის წინააღმდეგ ახალი ინტრიგის და შეთქმულების მოსაწყობად.

ამნაირად, ხომ არ შებღალა ბესიკმა გინდაც უნებურად, „ბატონის საიდუმლო, ვითაც აღსარება“. და საერთოდ, „ბატონის დასაკლები“ რამ, ხომ არ შედიოდა ბესიკის ბრალდებაში? მითუმეტეს, იმერეთს გადასული ბესიკი მაშინვე ებმება ერეკლეს წინააღმდეგ მამართულ პოლიტიკურ საქმიანობაში.

მეორე მომენტი: დაახლოებით ბესიკის განდევნის ხანებში ერეკლეს წინააღმდეგ აქტიურად მოქმედებდა ქსნის ერისთავების ჯგუფი, რომელსაც გარკვეული გეგმა ჰქონდა დასახული—ერეკლეს დამხობა. შეთქმულებს ყოველნაირად ხელს უწყობდა მეფე სოლომონი, ერისთავების ჯგუფს მაშინ მეთაურობდა სწორედ ბესიკის სატრფოს მამიას მამა გიორგი ყულარაღასი, რომელმაც ერეკლეს არა ერთხელ უმუხანათა. სწორედ ამ დროს, მაიაზე შეყვარებულ ბესიკს დაახლოვება უნდა ჰქონოდა ერისთავებთან; ხომ არ ჩაითრიეს ერისთავებმა თავისი შეთქმაში მამიას მეგობარი ბესიკი, ისევე როგორც ჩათრეული ჰყავდათ თავისი სიძეები—ზაალ ორბელიანი¹ და ზაქარია ციციშვილი?² ხომ არ გამოიყენეს ერისთავებმა ისეთი პოპულარული პიროვნება, როგორიც იყო ბესიკი, ბრმა იარაღად თავისი შეთქმულებაში?

და ბოლოს, იმ ხანაში, როდესაც კარის უმაღლესი საზოგადოება ინტრიგებისა და შეთქმულებათა ქსელში იყო გახვეული,

¹ ზაალ ორბელიანი—ერთგული ჭაცი ირაკლისა, მოღალატე შეიქმნა დავით ქსნის ერისთავის მოწყალებით (იმის და ჰყავდა ზაალს ცოლად), ქართლში მეფე დასონ და ქართლი გააცალკევონ“ (ალ. ორბელიანი, S 1654).

² „ქსნის ერისთავის შეილება და ზაქარიამ [ციციშვილმა] ჩვენ გვიმუხანათა, ახალციხეს გაიქცნენ და იქიდან ლეკის და ისმალოს ჯარი ჩამოიყვანეს და ქართლს ოზრება და ტყვევნა დაუწყეს“ ...ციციშვილი ზაქარია ახალციხეს გარდვიდა და ჯარჰყო თავისი ჯელმწიფე მეფე ირაკლი—გვიამბობს იულიან ბატონიშვილი (Hd 1818).

სულ ადვილად უნდა ყოფილიყო შესაძლებელი ბესიკის მოხვედრა არა სასურველ სიტუაციაში, მით უფრო, ბესიკი „შეჩვენებულის“ და „უკეთურის“ ზაქარიას შვილი იყო და ისიც—ერეკლესადმეცნიერულ მტრულ განწყობილების ატმოსფეროში აღზრდილი ანაბნელებული კარზე.

მაგრამ ყოველივე ამის შემდეგ უნდა გავიხსენოთ თვით განდევნილი ბესიკის სიტყვებიც ერეკლესადმი მიმართული:

„ხელმწიფე, გული ცეცხლდაგული სულით გამყოფლით,
ქირსამცა თქვენსა, თუ გალხენსა, მოიხმარენით!..“

სხვა მცა პატრონი, ანუ დრონი ვერლა დავსახეთ*...“

აქედან სჩანს, რომ გულდაწყვეტილი ბესიკი უდანაშაულოდ სთვლიდა თავს. და თუ ამ სიტყვებს დავეუჯერებთ.—უფლება კი არა გვაქვს ექვი შევიტანოთ ამ მღუღარე ლექსის გრძნობაში,—საბუთი გვეძლევა ვიფიქროთ, რომ ბესიკი უფრო ინტრიგის და მეფის გადამეტებული წყრომის მსხვერპლი უნდა გამხდარიყო.

ვამბობთ ამას, თუ ეს სიტყვები მართლაც ერეკლესადმი მიმართული და თუ „ხელმწიფე“-ში უსაუთოდ ერეკლე იგულისხმება (ამ ადგილის სხვანაირი წაკითხვა და სხვანაირი გაგებაც შეიძლება—„ხელმწიფე—გული“, ხოლო „პატრონად“ შეიძლება ლევან ბატონიშვილიც ვიგულისხმოთ).

* *

ბესიკის განდევნაში ალბად სასახლის კამარილიასაც უნდა შეეწყო ხელი.

ერეკლეს კარზე, განსაკუთრებით მისი მეფობის მეორე ნახევარში, არაჩვეულებრივი ინტრიგები, „ბეზლობა“, „ენაობა“ იყო გამეტებული, რომლის მსხვერპლი არა ერთი კარისკაცი და სახელმწიფო მოღვაწე შეიქნა. ტყუილად კი არ ჩიოდა ამბროსი ნეკრესელი:

„ღმერთმან იცის, ბატონები კარგი გვეყვანან და მარგები, მაგრა, ზოგნი შინაყმანი, მტყუანნი, ცრუ, არ ვარგები, ამყრელნი, სახლის დამქცენნი, ჩემნი იქნენ დამკარგები“¹.

¹ ც. არქ. ხელნაწერი № 201; ასევე მოსთქვამს ბესიკის მეფობარი დავით რექტორი: „მეფე ირაკლი გამიწყრა, მტერთ უბრალოდ შემასმინეს.“ (S. 105). „სოფელსა არ ვემდურვოდი, მარა უბრალოთ დასჯასა ჩემსა“

სასახლის კარისკაცთა თითოეულ დაჯგუფებას თავისი ინტერესები ჰქონდა და თვით სასახლის „გამზღველთა“ შტატიც კი ერთგვარ გავლენით სარგებლობდა. ასე, სასახლის მფლობელნი ხურეთაგან—„მეფისეული და დედოფლისეული სასახლის“ მფლობელნი ესრეთ იყვნენ ძლიერნი, რომელ მეფესა და დედოფალსა ჰხადოდნენ ტყვედ მათ ხელთა შინა. თვით მეფის ძენი და მეფის ასულნი და მეფის რძალნი ძრწოლადდენ მათგან, მღვდელთმთავართა ეშინრდით მათი¹. როდესაც ბესიკი საყვედურით მიჰმართავს „მანტორს“ — აღმზრდელს („მანტორ, გაბრალებ ფესვით ბრქყალებსა“) მხედველობაში ხომ არ უნდა ვიყოლიოთ ისეთი პიროვნებანიც, როგორნიც იყვნენ „მეფისეული“ და „დედოფლისეული“?

ყოველ შემთხვევაში, ბესიკს რომ განუცდია ინტრიგის სიმწარე, ამას ადასტურებს დავით რექტორის წერილიც პოეტისადმი. მოსთქვამს რა დავითი ინტრიგების შესახებ: „ვიცი, სავსედ უხანობა მიყოლათა, უზენარობა თავთა, უსწორობა პირთა, მაცთურება სიტყვათა, გატება ფიცთა და მოყვრობისა მოკლეობა...—მოდესცა მუხთალისა კაცისა პირსაცა შევესწარ“, მიჰმართავს ბესიკს: „შენცა იყავ ოდესმე, რომელ ურვისა მიწათა გლოვისა მოლთა აღმოამწვანებდი“-ო².

თვითონ ბესიკიც მწარედ ჩივის „ენით მკვლელ გველზე“ (მიმართავს დავით სარდლისადმი):

„ნუ—თუმცა გველმან,
ენითა მკვლელმან,
გმირსა ქედასა
დაგვდა საცილო?
ვამე, თუ ხმითა,
შენცა ამითა

ვეიკრიდი“-ო („მოამბე“, 12, 1898). სასახლის ინტრიგებმა დააზხეს თვით ისეთი გავლენიანი ადამიანი, როგორიც იყო ბესიკის მეორე გულითადი მეგობარი დავით ორბელიანი „საქართველოსა შინა წარჩინებული ამირსპასპეტი და სამეფოსა პალატის სახლთუხუცესი“. „მეფეცა ირაკლი მიიყვანეს მას მდგომარეობასა, რომელ „ეამსა ერთსა, ბრძანებითა მეფისა ირაკლისა მიუღეს [დავითს] სარდლობა და სახლთუხუცესობა და რაოდენიმე ეამამდე უპატიოდ იყო და განდევნილ სასახლიდამ“ (A 3057).

¹ H 1193; პლ. იოსელიანისავე სიტყვით, მათ შეაძულეს ერეკლეს ანახანუმის დები მახია და ანატასია (იქვე).

² ს 105.

შეგრთო სევედასა,
ჰსცნა საწადილო!
...აწ გიცან, გველო,
სამოთხის განმადეო,
გულერთ შემკვრელო,
გამყრელო, მამადეო!

ლექსში „გამტყორცნა სოფელმა“ პოეტი ღალადებს:

„ომესივნენ მტერნი მკვლელადა და მკვლელაღ!“

ხოლო ლექსში „ცრემლთა ისარნი“ დასძენს:

„მოყვასთა ცრემლნი, სწვიმეთ ცხელნი, მტერთი ხარენით!

ვინ უნდა იყვნენ ბესიკის მტრები, რომელთაც მას „დასდევს-საცილო“?

ჩვენ გვგონია, ისინი უმთავრესად მაიას ოჯახში უნდა მოვძებნოთ.

უპირველესად, უნდა ვახსენოთ მაიას დედამთილი (მამუკას დედა) ანა ბატონიშვილი, შეურაცხყოფილი მაიას და ბესიკის რომანით. უსათუოდ ბესიკის სასტიკ მტრად უნდა მივიჩნიოთ მზე-ქაბუკი ანუ ჰაბუა ორბელიანი, როგორც მაიას მამამთილი, მამუკას ბიძა¹. მაშასადამე, ისიც აღშფოთებული ბესიკის რომანტიულ ისტორიით.

ჰაბუას პასუხში ბესიკისადმი ნათქვამი:

„დაჭრილია დიაცურად, დასწყულულების, დასწვაეს და-გით“ — ხომ არ არის გულისხმობს ბესიკის უბედურ რომანს?

ყოველ შემთხვევაში, საყურადღებოა ჰაბუას მწარე ნათქვამი ბესიკზე, რომ ის „ოროგინობს“ (ოროგინე — ალექსანდრიელი მღვდელი, რომელმაც თავისი თავი გამოისაქურისა), ვფიქრობთ, ჰაბუას ჩარევით ბესიკის რომანში უნდა იყოს გამოწვეული პოეტის ნათქვამი ჰაბუაზედ:

„სამართალია, არ ღირს — იყო მაგ სახელისა,
რადგან გიწრაუნია სიცრუე და ქცევა მელისა;
შენნი მიჯნურნი ველად რბიან ბროლის ყელისა!
შენმა გახეთქამ, ეშხი მოჰკლავთ შენის წელისა,
რა იქნება, რომ შენის პირით მზეს უდარაო!“

¹ S 1654.

„უპირო ვინმე ჰყოფილხარ, მუხთალი მეტად დიდარი,
სიყვარულისა მკვებარი, მეშურნეობის სადარსებელი“

ამ სტრიქონებს უწერს ბესიკი ჭაბუას, რომელიც პოეტს გა-
დამეტებულ სამიჯნურო თვისებებს აბრალებდა.

მაგრამ თვით ჭაბუა ბესიკს რაღაც მძიმე ბრალდებას უყე-
ნებს, როცა მასზე დაწერილ პასჰვილში ამბობს: „ღვარძლიანობს,
ღმერთს ღალატობს“-ო. და შემდეგ უფრო კონკრეტულად
პოლიტიკურ სარჩულს უდებს ამ ბრალდებას: „ფიქრიანობს ფაშის
ფარმნით“-ო. ექვი არაა, აქ ლაპარაკია ახალციხის ფაშასთან რა-
ღაც კავშირზე. ცნობილია, რომ ახალციხის საფაშო საქართველოს
მტრების ბუნავი იყო, ხოლო ფაშა, როგორც ოსმალეთის შემო-
ჩენილი აგენტი, ორგანიზატორი, აშკარა თავდასხმების გარდა
ქართლ-კახეთსა და იმერეთზე, აგრეთვე ინტრიგებისა და შეთქმუ-
ლებებისა ერეკლეს წინააღმდეგ. და აქ ამ სიტყვებში ჭაბუა პოეტს
აბრალებს რაღაც საქმიანობას, კავშირს ახალციხის ფაშასთან,
რომელიც ყოველთვის ბლერსით ჰხვდებოდა ერეკლესგან გაქცეულ
უკმაყოფილო ელემენტებს. ჩვენის ფიქრით, აქ ჭაბუას გადაკვრით
აქვს ნათქვამი, რომ პოეტი ოცნებობს ფაშის ფირმანის შოვნაზე,
ე. ი. თბილისიდან გაქცევაზე. ეს კი ჭაბუას მართლაც შეეძლო
ეთქვა სწორედ 1776 წელს, როცა ბესიკის საქმე ირჩეოდა რომა-
ნის შემდეგ.

ამ შემთხვევაში საყურადღებოა ბესიკის პასუხში ის, რომ
პოეტი ხაზგასმით უკვირებს ჭაბუას „სიცრუეს“:

„ვინც კარგად გიცნობს, გაიღიმებს: „დიდი ცრუაო!“

... „რასაც იტყობდი, ცრუ იყო დასაქადარი...“

... „გიწვრთნია სიცრუე და ქცევა მელისა“...

პოეტი მას უწოდებს „შეფლიდებულს“, რომელიც „უკულ-
მართობს“ „მანკით“ ჰგავს „მელისა“:

„ეშმაკსა ელაციცება,—ეს ეღარების ეროდეს,
ვასილისკურად ვაგლახი“...და სხ.

და ბოლოს ჭაბუასგან მწარედ დაზარალებული ბესიკი აბრა-
ლებს „უპირატესობას“ „მუხთლობას“ და დასძენს:

.....
გულქვაო, რასაც იტყობდი—ცრუ იყო დასაქადარი!“

მაშასადამე, ჭაბუა ბესიკის ცილისმწამებლად მიაჩნია.

ყოველ შემთხვევაში, ბესიკი რომ ჭაბუასაგან მწარედ ნაწყენი ყოფილიყო, ამას მშვენიერად ჰმოწმობს ბესიკის მეტად გამეტებულად მწარედ გამოსვლები ჭაბუას წინააღმდეგ.

მაგრამ ბესიკს რომ რაღაც დანაშაული ჰქონია ჭაბუასადმი, ამას ადასტურებს მისივე 1788 წელს ჭაბუასადმი მიწერილს ეპისტოლეში გამოკეთლებული სინანული:

„აეაზაკისა სახით მოსრული სამოთხის კარად განვიძრევი
ბ რ ა ლ ის ძონძთა საქმისას“.

და რომ ამ „ბრალს“ სხვა სარჩულიც უნდა სდებოდა, ამას უნდა გვიმტკიცებდეს ის ადგილი იმავე ეპისტოლედან, სადაც ბესიკი სახოვს შუამდგომლობას:

„სიტყვითვე გვედრებ, სიტყვითა სამოთხეო, წარმიძღვე
გულის ქალაქად მაშვრალსა, განმისვენე“...

და სახელდობრ, ის ადგილიც, სადაც პოეტი ამბობს:

„მიჰგვალენ, მზეო, მზისად აზიით სიმდამბლის ქვაბად
ოქროის ძღვნობით მურ-გუნდრუკების კმევად მეფედ-მეფისად“.

„მეფეთ-მეფე“-ში, ჩვენის აზრით, ერეკლე მეფე უნდა იგულისხმებოდეს.

ამნაირად, ვფიქრობთ, ჭაბუა ერთი აქტიური მონაწილეთა-ვანი და ხელის შემწყობი უნდა ყოფილიყო ბესიკის განდევნისა.

* *

ადგილი წარმოსადგენია ერეკლეს განრისხება ბესიკზედ.

რუსეთის წარმომადგენელი პოტიომკინი გადმოგვცემს ერეკლეს: „ცხარე ხასიათისაა, თვალის გამომეტყველება აქვს მკვირ-ვახლი, არწივისებური. ყოველ მოსაუბრეს შუბლშეკრული, შექმუხ-ვნილი აცქერდებდა, ეს ალბად მიტომ, რომ გამოიცნოს მოსაუბრის გულის ნადები“.

„ქართველი ბატონი მწყრომალე და ყოველდღე უძვირესის განსაცდელის მოლოდება, დიდი ამბავია“... „დიად მრისხანის სახით იყურებოდა“¹. ..., ამრეზით დამხვდა. არც არას მეუბნება, მაგრამ

¹ თავვ. იესე ოსესშვილისა, 93, 94.

წარბზედ ვატყობ. ორიოთ საათს უკან გახსნა წარბი და საქმე კარგად მოხდა¹. ამბობენ ერეკლეზე, შეშინებული კარგად იყო უფრო საშინელი იყო მეფის რისხვის მოლოდინი... ვზივარ და მოველი მანდატურთ შესაპყრობად, გვემად, აღსაფორიაკებლად და დაშრეტად ჩემდა... თუ სადმე გონებასა იპყრობთ, სცნობთ, სამს დღეს რისხვის მოლოდინა მეფისა მონათავის, ძნიად სატვირთავია, — განაგრძობს მეფის რისხვადმსახურებული კარისკაცი, აკლებისა და დაპატიმრების მოლოდინში — მოვალს ელჩი დესპანი, სრულიად აკლებისა იქმს შენსასა და მოვალს კიდევ სხვა გზირი... და აჰა, მოვლენ მანდატურნი აღფხვრად შენდა და მოვალს ყარაული მკუმილავი, ისწრაფე სივლტოლად! აჰა, მწერალნი, ჯამუში აღწერად სახლთა! და კვალად მოვალს მსტოვარი, — ჯერეთ არ მოსულანაა, იბძანა განძარცვა შენი!².

განრისხებულ მეფეს ზაფრა ემართებოდა და ზოგჯერ საკუთარი ხელითაც კი ჰსჯიდა დამნაშავეს. მეფის მდივანი იესე გადმოგვცემს, რომ გაჯავრებულ ერეკლემ თავის კაბინეტში საკუთარი ხელით სცემა ორ თავადის შვილს — ძმებს აბაშიძეებს. ერთს „ჰგვემა ძლიერად“, მეორეს, „ყური უსერა“. ცნობილი შეთქმული ამილახვარიც ჩივის, რომ შეპყრობის დროს მეფე მას სცემდა წკეპლით და ბოლოს მოთმინებიდან გამოსულმა ხელში მარწუხი აიღო და ამილახვარს სხეულის დაგლეჯასაც კი უპირებდა³.

ჩვენ არ ვიცით, რაიმე სასჯელი მიაყენა თუ არა ბესიკს ერეკლე მეფემ. ზ. ჭიჭინაძის სიტყვით, მეფეს მსაჯულები დაუბარებია და მათთან ერთად გადუწყვეტია პოეტის გადაჩეხა მეტეხის ნაპრალიდან ან ნარიყალის კლდიდან⁴. მაგრამ ერთ-ერთ ბატონიშვილს დროზე უცნობებია ბესიკისათვის, რომელიც იმ ღამესვე გაქცეულა⁵.

ბიბლიოგრაფიული მინაწერები კი გადმოგვცემენ, რომ ბესიკი მეფემ „საქართველოდამ „და ი თ ხ ო ვ ა“, „გ ა ნ დ ე ვ ე ა“, „გ ა ა - გ დ ო“. გაგდება კი აღზად საქმის გარჩევისა და მსჯავრის შემდეგ უნდა მომხდარიყო. საფიქრებელია, რომ ბესიკი შეიპყრეს „საიასა-ულო სახლში“, როგორც დამნაშავე და თუ მართალია გადმოცემა მისი თბილისიდან გაპარვის შესახებ, მაშინ ბესიკი ცი-

¹ ც. არქივის სიგელების ფ. № 3545.

² თავგ. იესე ოსესიშვილისა, 102, 75, 76.

³ История Georgianская..., 1779. გამც; მისი ქართული თარგმანი S 99-

⁴ სხვა ადგილას — ავლაბრის ხიდიდან: „მელექსე ბესიკი კინაღამ ავლაბრის ხიდიდან გადაადგდებინა და მოაკვლევინა ერთი რაღაც არშიყული ლექსის დაწერისათვის“. ზ. ძ თ ა წ მ ი ნ დ ე ლ ი. „ნიკოლოზ ბარათაშვილი“, გვ. 37.

⁵ „ბესიკი“, ზ. ჭიჭინაძის გამოცემა, გვ. 7.

ბიდან უნდა გაპატიულო, შესაძლოა ლევან ბატონიშვილის და
დავით სარდლის დახმარებით (ჟიკანასკნელს სარდლობასთან ერთ-
თად მაშინ ქალაქის მოურავის თანამდებობაც ეჭირა)¹.

* * *

ქართული
ლიტერატურა

საყვარელი და აყვავებული თბილისის დატოვება, სადაც ბე-
სიკს ამდენი მეგობარი, ტოლი და მოყვასი ჰყავდა, ამდენი დამუ-
სებელი და თაყვანისმცემელი, და სამაგიეროდ მაშინდელ უდაბურ
ქუთაისში დასახლება, რომელიც 1770 წ. ოსმალთა განდევნის შემ-
დეგ ქოხებს და ნანგრევებს წარმოადგენდა, პოეტისთვის მეტად
სამძიმო ხვედრი უნდა ყოფილიყო.

უფრო მტანჯველი უნდა ყოფილიყო მიახთან სამუდამო გან-
შორება, რაც ჩემის აზრით, პოეტს უნდა გამოეტირნოს შესანიშ-
ნავ, ბაირონისებურ პათოსის ლექსში „გამტყორცნა სოფელმა“:

„გამტყორცნა სოფელმა, მოვშორდი მზესა,
დღენი ჩემნი წარვლენ ბნელად და ბნელად;
რაცადაც შემექმნა ბედივე ჩემი;
სიცოცხლეს და ვჰპოებ ძნელად და ძნელად!

ვინ ჰპოვა სოფლისგან ბედნიერება?
ვინცა სცნობს წყეულსა—დაეკრძალება,
უნუგეშოს მართებს მართლად ვაება,
სტიროდეს და რბოდეს ველად და ველად!

მიჯნურთაგან რა გსურს წუთისოფელო,
ყოველთ მეღეჭსეთა დამდუმებელო!
ჩემებრ ბედწარსულზედ გინდა ისახელო?
დამსვი გულმდუღარედ, მწველად და მწველად!

ესტირი, მაქვს მე სავესე ცრემლითა კალთა,
მე ჩემს ღონეს ესტირი სინათლის თვალთა;

¹ საყურადღებოა, რომ Бутков-ი და Бурнашев-ი ბესიკს „გაქცეულად“
იხსენიებენ (იხ. материалы, II, 183 და Картина Грузин“, გვ. 22). ბესიკის და-
ბატონების საკითხთან დაკავშირებით, საინტერესოა ერთი შემდეგდროინდელი
ცნობა, რომელიც შეიძლება ერთგვარ, ეჭვით დამოწმებად გამოვიყენოთ.

1832 წ. შეთქმულების მთავარმონაწილეთაგანი აღეჭსანდრე ორბე-
ლიანი, უკვე დაბატონებული, ციხიდან ორჯერ ფარულად სწერს თავის მე-
უღლეს:

...„ბესიკის ნათქომი „ცრემლთა ისარნი, მოსისხარნი ჩვენდა არე-
ნით“—დამიწერეთ და ჩუმათ გამომიგზავნეთ“.

მე, ბესიკს, მესიზმრა საწუთრო ვალთა,
მომესიენენ მტერნი მკვლელად და მკვლელად!

გარდახვეწილ ბესიკს სრული უფლება ჰქონდა მტერნი
„რაც მიიწერა სოფელმან, ველარ დაფთვალე ამრითა,
მისი სიმწარე ყოველი, გულს გარდამრთხმიან კამრითა!“

...ბესიკის ლექსი „ცრემლთა ისარი“ (სი) დამიწერე და გამომიგზავნე“ იხ. ლიტერატ. მუზეუმის ხელნაწერი № 270.

როგორც ვიცით „ცრემლთა ისარი“ დაწერილია ბესიკის განდგენის დღეებში. იგი პოეტის ტრადიკულ დღეების სახსოვარია. სწორედ ამ ლექსს თხოულობს ციხეში ა. თრბელიანი. რა მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა პატიმარ რომანტიკოსისთვის ამ ლექსს? შეგვიძლიან ვიფიქროთ, მას ბესიკის დაპატიმრების ანალოგია გაახსენდა.

¹ თუმცა ეს ლექსი დღეს სადავოდ არის მიჩნეული (ა. ბარამიძე), ალბად იმ დრომდე, ვიდრე ბესიკის ავტოგრაფი არ აღმოჩნდება.

შემთხვევით უნდა ვისარგებლოთ და ორიოდ სიტყვით აღვნიშნოთ, რომ ბესიკის ტექსტების დადგენის საქმე დღემდის ვერ არის მოწესრიგებული. რასაც კი ჩვენამდის მოუღწევია და სამუდამო დაღუპვას გადაარჩენილა, ისიც ხშირად დამაზინჯებელია გადამწერლებისაგან და მომღერლებისაგან. სამწუხაროდ, ვერც ბესიკის რედაქტორ-გამომცემლებმა შესძლეს ამ საქმის საბოლოო მოგვარება. მაგ., ავიღოთ ბესიკის უკანასკნელი გამოცემა (1932 წ.) ა. ბარამიძის რედაქციით. მიუხედავად საკმაო შრომისა და ზოგი საყურადღებო შესწორებისა, რაც მკვლევარს შეუტანია, ეს გამოცემაც არ არის აცილებელი ზოგ დეფექტებს. ასე, ბარამიძესაც, კიკინაძისა და გორგაძის მსგავსად, ბესიკის თხზულებებში ზოგი ისეთი ლექსი შეუტანია, რომელიც ბესიკს არ ეკუთვნის. მაგ. ლექსები: „ვნახე პირმზე“, „ეაშა მას დღეს“, „სევდის ლაშქარი“, რომელიც ბესიკის ეპიგონის დიმიტრი თუმანიშვილის შემოქმედებაა. როგორც თვით თუმანიშვილიც გვიდასტურებს: „რაც ჩემგან ნათქვამი ლექსებიცა, ამის ქვემოთ დაიწერება“, —ამბობს იგი ხსენებულ ლექსების შესახებ (S 1534).

ბესიკის „სადავო“ განყოფილებაში შეტანილი ლექსები „ლაღებს ბაგეს“ და „ათენს ბნელს გულსა“, უდავოდ ვანტანგ ორბელიანს ეკუთვნის (იხ. ზემოთ, გვ. 368).

არა გგვონია, ბესიკს ეკუთვნოდეს გინდაც, ეკვით ისეთი ლექსები, რომლებიც ბარამიძეს იმავე განყოფილებაში შეუტანია, მაგ. „მითით მიჯნურთო“, „როს განვიცადე ბედარულმან“, „დილის მთიებს“, „შევკრთი, როს ვნახე“, „უწყლავსა კირსა“, „რხვეით ნახო“.

ყოველად დაუშვებელია ბესიკის ნათქვამად მიიჩნიოს რედაქტორმა, მაგ. ისეთი ბანალური ლექსი, რომელიც შესანიშნავ ლექსს „გამტყარცნა სოფელმა“ ხორცმეტად აქვს მიკერებული:

„მე მონად შევექმნილვარ ერთსა მზისა,
იგი ჩემთვის კედება და მე მისთვისა(!)
არ იქნა, არ შემხვდა ჟამი შეყრისა,
ორთავ სიცოცხლე გგანს მწარედ და მწარედ!

* * *

რომელ წელში უნდა მომხდარიყო ბესიკის განდევნა? როგორც ირკვევა, ბესიკისა და ჭაბუას ინციდენტი წელს მომხდარა¹.

ქართული
ენის
მეცნიერება

ამ დროისთვის ბესიკი ისევ თბილისში ყოფილა².

არც დღეა ჩემთვის, არც ღამე—ღამე,
მოდით, მეგობარნო, მიშველეთ რამე!
ჩემს საყვარელთან წასვლა მინდა მე (!)
მეც მას თავს ვუძღვნი მარად და მარად(!)“

ბარამიძეს კი ეს კაკაფონია შეაქვს „სადავო“ განყოფილებაში, თითქოს იგი რაიმე შანსებს იძლეოდეს ბესიკის პოეზიისათვის მისაკუთვნებლად. გორგაძეს კი ლექსი „გამტყორცა სოფელმან“ სამართლიანად მიჩნეული აქვს ბესიკისად და დაბეჭდილიც აქვს უამბორცმეტოდ (გვ. 27).

ლექსი „რაც მიიწერა სოფელმან“, ბარამიძეს ცალკე ლექსად აქვს დაბეჭდილი მაშინ, როცა იგი წარმოადგენს პოემის „ასპინძის ომის“ ორგანიულ ნაწილს,—პროლოგს, შესავალს, წინასიტყვას, რომელშიც პოეტი განმარტავს, თუ რა მიზეზით დაწერა მან პოემა და რატომ მიუძღვნა იგი დავით სარდალს. ამიტომ, შეუძლებელია ამ ლექსის ჩამოთლა ძირითად ტექსტიკიდან და მისი ცალკე დაბეჭდვა.

უნდა ავღნიშნოთ ზოგი წვრილმანი შეცდომებიც, რომელნიც გადამწერლებს მოსვლიათ და რედაქტორებს დაუჯანონებიათ. მაგ. ერთი ადგილი ლექსისა მირიან ბატონიშვილზე, დღემდის ყველა გამოცემაში და ბარამიძის გამოცემაშიც ასე იკითხება.

„გიორგი, გრიგოლ,
ერთად თავლიგოლ“ (გვ. 79), რაც სრული უპარობაა.
უნდა იყოს: „გიორგი, გრიგოლ,
ერთად თავლი-გოლ“.

ბესიკის ეპისტოლეს ერთი ადგილი მზეჭაბუჯ ორბელიანისადმი ბარამიძეს ასე აქვს დაბეჭდილი.

...„და შეისესა მდელისა შვენიერნი ფერხნი დასტკბებინ“ (გვ. 83)

უნდა იყოს:

...„მდელისა შვენიერნი ფერხნი დასტკბებინ“ და სხ.

აღნიშნული შეცდომები მომავალში თავიდან უნდა იქნას აღილებული, ისევე, როგორც სასურველია თვით ბესიკის ტექსტების უფრო შესაფერი დალაგებაც.

¹ ბესიკის შესარიგებელ ეპისტოლედან მზეჭაბუჯ ორბელიანისადმი (ა. ბარამიძე, გვ. 82—87); რომელიც დაწერილია 1788 წელს, ირკვევა, რომ ეს ინციდენტი, ზუსტად, 1776 წელს მომხდარა (იქვე).

² იმ დროს ჭაბუას მიერ ბესიკზედ დაწერილ პასქეილში ნათქვამია:

„ჩენი ჩექმა ჩახეოდა, ჩხარს ჩავიდა, ჩავლო ჩოლით“.

აქედან შეგვეძლო დაგვესვენა, რომ ბესიკი 1776 წელს უკვე იმერეთს ჩასულა, მაგრამ, როგორც წინა სტრიქონიდან სჩანს, აქ ლაპარაკია ბესიკის მამის ზაქარიას რუსეთიდან იმერეთში ჩამოსვლაზედ.

თბილისშივე სჩანს ბესიკი თვით 1777 წლის „იანვრის დამ-
დგის“ ლეივან ბატონიშვილის კარზედ.

ხოლო 1778 წელს (დაახლოვებით ივლისში) სტარაბინის სტარაბინის
თა მეფე მას ჰგზავნის სპარსეთში ქარიზმხანთან ალექსანდრე ბა-
ტონიშვილის ჩამოსაყვანად¹.

*

ბესიკის სპარსეთში გაგზავნას ჩვენს ლიტერატურაში 1779 წლით ათარი-
ლებენ (ბ რ ო ს ს ე, Histoire pe la Georgie II, წ. 2, გვ. 247; ს. გ ო რ გ ა ძ ე, „ბე-
სიკი“, XII; კ. კ ე ვ ე ლ ი ძ ე, ლიტ. ისტ., II, 464; ა. ბ ა რ ა მ ი ძ ე, ბესიკი, გვ.
36 და სხ.), რაც უსათუოდ შეცდომაა.

თვით ბესიკი გვიამბობს თავის დღიურში, რომ იმერეთიდან რაჭით და
ოსეთით გამგზავრებულა, ის ჯერ კიდევ აგვისტოს 28-ს მოხდოაში იმყოფებოდა.
იქიდან ყიზლარზე გავლით „ათცხრამეტოდეს“ დღე ასტარხანს გაჩერებულა. მა-
შასადამე, ასტარხანიდან სექტემბრის ბოლო რიცხვებში გავიდოდა ასტარხანიდან
რეშტამდე ზღვით მოგზაურობას „ოცდამეათცხრამეტი“ დღე მონდომნია რეშტი-
დან მეექვსე დღეს ყაზმინს ჩასულა და ასე, ერანის სხვადასხვა ქალაქებზე გავლით,
გაუფრძელებია გზა შირაზისაკენ. ამრიგად, ბესიკს უნდა ჩაეღწია შირაზში არა
უადრეს ნოემბრის მიწურულისა, ანუ დეკემბრის პირველი რიცხვებისა.

ცხადია, გინდაც მეორე დღესვე გამობრუნებულიყო შირაზიდან, ასეთი ძნე-
ლი და გრძელი გზით, ბესიკი იმავე დეკემბერში იმერეთს ვერ დაბრუნდებოდა.
უსათუოდ, ბესიკი იმ ზამთარს სპარსეთში დარჩა, მოელაპარაკა ალექსანდრე ბა-
ტონიშვილს, სოლომონის დავლებით წარუდგა ქარიზმხანს და 1779 წლის გაზაფ-
ხულზე (დაახლოვებით აპრილს) ალექსანდრესთან ერთად შირაზიდან წამოსული,
იმავე წელს აგვისტოს მობრუნდა იმერეთს. ამნაირად, 1779 წელს მობრუნებუ-
ლი ბესიკი 1778 წელს გამგზავრებულა სპარსეთში².

მაშასადამე, ბესიკის თბილისიდან განდევნა 1777 წლის იანვარ-
სა და 1778 წლის ივლისს შუა უნდა მომხდარიყო. მაგრამ იმერეთში
ჩასულ ბესიკს ხომ უცბად არ გაგზავნიდა სოლომონ მეფე სპარ-

¹ მასალები საქ. ისტორიისათვის, გამოც. ნ. ბერძენიშვილისა, I, გვ. 57—58.

² 1779 წ. 11 ენკენისთვის, ახალციხელ მღვდელს, ბოჯაევანთ იოვანეს თა-
ვის დღიურში შეუტანია: „ბაქარის შვილის ალექსანდრეს მოსვლა თქვეს იმე-
რეთს, სპარსეთიდან რომ გამოიპარა“ (2783, გვ. 37).

„ბესიკის სპარსეთში გამგზავრების თარიღის შესწორებასთან ერთად უნ-
და შესწორდეს პოეტის დაბადების თარიღიც. დღიურში ბესი-
კი ამბობს, რომ სპარსეთში წასვლის დროს ის იყო „28 წლისა“. მაშასადამე ბე-
სიკი დაბადებულა არა 1751 წელს, როგორც ჩვენ (იხ. ზემოთ, გვ. 26) და ბე-
სიკის სხვა მკვლევარებიც დღემდე ვასკენიდით, მისი სპარსეთში გაგზავნის არა-
სწორ თარიღზე დაყრდნობით, არამედ (1778—28 წელი) 1750 წელს, რაც სრუ-
ლიად ესწორება პოეტის საფლავის ქვის წარწერას.

ამრიგად, დღეიდან ისევ უნდა შეესწორდეს ბესიკის
დაბადების თარიღი.

სეთში ისიც საბასუხისმგებლო დავალებით. თბილისიდან ჩახვლის
დღიდან, სპარსეთში გამგზავრებამდე რაიმე დროს ხომ უნდა გაეცალა
ველო. ამიტომ ბესიკის განდევნას უფრო 1777 წელს უნდა მოეხდინა
ნებთ (იანვრის შემდეგ). მართლაც ამ წლიდან ბესიკი თბილისში
მყოფად აღარც ერთ საბუთში აღარ იხსენიება.

* * *

საბოლოოდ შეიძლება ითქვას: ბესიკის რომანი, რომელიც
დაახლოვებით 1772—73 წელს უნდა დაწყებულიყო, გამოქვეყნე-
ბულა 1776 წელს, რასაც მოჰყოლია ერეკლეს წყრომა და მამუკას
ნათესაობის წარმომადგენლებთან ერთად ჭაბუა ორბელიანის გა-
დაკიდება და მისი პასქვილი ბესიკზე. ზედმიყოლებით, მოკლე
ხანში უნდა მომხდარიყო ერეკლეს მსჯავრი ბესიკზე, გამოწვეუ-
ლი „ბატონის რძლის“ მიახთან გამიჯნურებით. რომანტიულ თავ-
გადასაველთან ერთად, აგრეთვე რაღაც პოლიტიკური, ნებითი თუ
უნებური დანაშაულის გამო ბესიკი გაქცეულა, გაპარულა იმერეთს.

პოეტის განდევნა რომანის გამოქვეყნებას უნდა მოჰყოლოდა
და ეს კიდევ საბუთს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ბესიკის მთავარი
ბრალდება მაინც მიახს სიყვარული უნდა ყოფილიყო. ანონიმი პო-
ეტიც ხომ გადმოგვცემს, რომ ბესიკი მიახს გამო „გაეჭრა“?

თუმცა ბავშვობიდანვე ერეკლეს მიერ დაჩაგრული ბესიკი
შესაძლოა მართლაც ჩარეულიყო გინდაც უნებურად, მისი ოჯახის
დამამხობელ მეფისა და ქათალიკოზის საწინააღმდეგო საქმიანობა-
ში, მით უმეტეს, იგი, როგორც პოეტი და როგორც მოქალაქე,
არა ყოფილა ალტაცებული ერეკლეს პიროვნებით. ცხადია ოჯა-
ხური მიზეზების გამო. მაგრამ თვით ბესიკი არა სთვლიდა თავს
მეფესთან დამნაშავედ და შესაძლოა, ის მიზეზები, რაც „მტრებს“
და გინდ ანტონ ქათალიკოზს და ჭაბუა ორბელიანს უნდა მოეკრი-
ვათ, რამდენიმედ ხელოვნური ყოფილიყო.

*

ოცდაშვიდი წლის ბესიკმა თბილისი დასტოვა სამუდამოდ...

სარჩემი

შესავალი	3
გაბაშვილები	9
ბესიკის გენეალოგიური შტო	11
ზაქარია გაბაშვილის „თაგვებისა და კატის ომი“	12
ბესიკის ყრმობა და სიჭაბუკე	25
ორბელიანთა წრე	33
ბესიკი ანახანუმ დედოფლის კარზე. ლევანბატონი ნიშვილი	36
ცოცხალი ბესიკი	49
პოეტი კარისკაცი	54
თბილისის ბაღებში. ბესიკი და მოქალაქენი	79
ბესიკის რომანი. მია ერისთავის ქალი. ბესიკის განდე ვნა თბილისიდან	80

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედ.-საგამომც. საბჭოს დადგენილებით

*

რედაქტორი გ. ნატროშვილი
ტექნორედაქტორი ნ. ჯაფარიძე
კორექტორები: ა. გოგეშვილი
ო. გიორგაძე
გამომშვები ნ. ავალიანი

გადაეცა წარმოებას 28.2.53. ხელმოწ. დასაბეჭდად 29.70.53. ქალაქდ.
ზომა 70×108^{1/16}. ქალაქდ. ფ. 3,75. საბეჭდ. ფურც. 7,5.
სააღრ.-საგამომც. ფურც. 6,38. სააეტ. 6,27.
შეკვ. № 325. უმ 03889. ტირაჟი 3000.
ფასი 2 მან. 60 კაპ.

№ 2 8. 60 კ.

Г. Н. Леонидзе

БЕСИКИ

(На грузинском языке)
Издательство АН ГССР

Тбилиси — 1953